

AZƏRBAYCAN DİLİ

Rafiq İsmayilov
Gülşən Orucova
Dilruba Cəfərova
Zahid Xəlilov

AZƏRBAYCAN DİLİ

3

Ümumtəhsil məktəblərinin
3-cü sinfi üçün dərslik

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
05.07.2010-cu il tarixli, 973 №-li əmri ilə
təsdiq edilmişdir.

MÜNDƏRİCAT

MƏTNLƏR	səhifə	QAYDALAR	səhifə
BÖLMƏ 1. AİLƏ VƏ MƏKTƏB		9-34	
● Məktəbdə bir gün	12-13	● Ünsiyyət nədir?	10-11
● Balaban	16	● Danışiq səsləri	14
● Otuz altı, altı	18-19	● Dinləmə bacarığı	15
● Eşitmək və dinləmək	21-22	● Danışiq üzvləri	17
● Beş bacının qardaşı	24	● Saitlər	20
● İki alma	26-27	● Qalın və incə saitlər	23
● Tam məxfi	29-30	● Dodaqlanan və dodaqlanmayan saitlər	25
● Uşaqların nağılı	30	● Samitlər	28
● Yaşıl karandaş	31	● Kar və cingiltili samitlər	32
● Qələm	33	● Dil qaydaları üzrə təkrar	34
BÖLMƏ 2. MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR		35-60	
● Qənaətcillik	36-37	● Əsərin mövzusu və ideyası	38
● Təkərin tarixi	41	● Sözlərin deyilişi və yazılışı	39
● Qartalın təşəkkürü	44	● Mətnlərin növləri	40
● Hamıdan qəşəng	47	● Nəsr və nəzm	42
● Tənha qu quşu	48-49	● Saitlərin orfoqrafiyası	43
● Üç oğlan	50	● Qoşasaitli sözlər	45
● Şar	52	● Hadisələrin ardıcılığı	46
● Ballı və Xallı	54	● Vurğulu heca	51
● Yaxşılığa yaxşılıq	56	● Qoşasamitli sözlər	53
● Nəbi və Tahir	58	● Mətnin hissələri	55
● Çoban və keçilər	60	● Söz sonunda bəzi samitlərin tələffüzü	57
		● Dil qaydaları üzrə təkrar	59

MƏTNLƏR	səhifə	QAYDALAR	səhifə
BÖLMƏ 3. SİRLİ DÜNYA		61-84	
● Sərçə	62	● Eynimənalı və yaxınmənalı sözlər	63
● Ayın itməsi	64-65	● Danışma bacarığı	66
● Ağac	67	● Əksmənalı sözlər	68
● Leylək və Bülbül	69	● Nitq etiketləri	70-71
● Telefon söhbəti	71	● Sözüün məcazi mənası	72
● Qarağacın kölgəsi	73	● Mövzu ilə bağlı danışma	74
● İki gül	75	● Çoxmənalı sözlər	76
● Gözlər	77	● Terminlər	79
● «Hə», yoxsa «bəli»?	78	● Sözüün mənasını necə izah etməli	84
● Çox sevirəm	80-81		
● Qar dənəsi	82-83		

BÖLMƏ 4. SEVİMLİ QƏHRƏMANLARIM		85-110	
● Fitnə	86-87	● Oxu bacarığı	88
● Şahzadə və dilənçi	90-91	● Kök və şəkilçi	89
● Göyçək Fatma	94-96	● Hekayə xəritəsi	92
● Alı kişinin qisası	98-99	● Sözdəyişdirici və sözdü- zəldici şəkilçilər	93
● Qaraca Çoban	101-102	● Düzəltmə sözlər	97
● Balaca və Karlson	104-105	● Eyniköklü sözlər	100
● Qazanın ölməyi	107	● Mürəkkəb sözlər	103
● Qavroş	108-110	● Mürəkkəb sözlərin yazılışı	106

MƏTNLƏR	səhifə	QAYDALAR	səhifə
BÖLMƏ 5. TARİXİ ŞƏXSİYYƏTLƏR		111-134	
● Müdrik rəhbər	112	● Nitq hissələri	114
● Atatürk niyə ağladı?	113	● İsim – ad bildirən söz	116
● Müəllimdən hədiyyə	115	● Xüsusi isimlərin böyük hərflə yazılışı	119
● Şah İsmayıl	117	● Sadə, düzəltmə və mürəkkəb isimlər	122
● Əmir Teymur	118	● Sifət – əlamət və keyfiyyət bildirən sözlər	126
● Hacı Zeynalabdın	120-121	● Sadə, düzəltmə və mürəkkəb sifətlər	128
● Bahalı xalça	123	● Say – miqdar və sıra bildirən söz	130
● Makedoniyalı İsgəndər	124-125	● Dil qaydaları üzrə təkrar	132
● Sabirin ilk uşaq şeiri	127		
● İstedadlı şagird	129		
● Onluq say sistemi	131		
● Rəqəmlərin tarixi	133		
● Cəfər Cabbarlı	134		
BÖLMƏ 6. BAYRAMLAR VƏ TARİXİ GÜNLƏR		135-158	
● 18 oktyabr – Müstəqillik Günü	136-137	● Fel – hərəkət bildirən söz	139
● Yaşasın hüquqlarımız!	138	● Felin zamana görə dəyişməsi	143
● Bayram payı	140-141	● Felin şəxsə görə dəyişməsi	145
● İlaxır çərşənbələr	142	● Felin quruluşca növləri	147
● Dini bayramlarımız	144	● Zərf – hərəkəti izah edən söz	149
● Milli Musiqi Günü	146	● Əvəzlik – nitq hissələrini əvəz edən söz	153
● 10 mart – Milli Teatr Günü	148	● Şəxs, işarə, sual əvəzliləri	156
● Qorxulu yanvar gecəsi	150-151	● Dil qaydaları üzrə təkrar	158
● Azərbaycanda ilk qəzet	152		
● Çərpələng	154-155		
● Gülüş Günü	157		

MƏTNLƏR	səhifə	QAYDALAR	səhifə
---------	--------	----------	--------

BÖLMƏ 7. HİK MƏT XƏZİNƏSİ

159-184

● Kərpickəsən qocanın hekayəti	160	● Söz birləşməsi	161
● Güc birlikdədir	162-163	● Söz birləşməsinin növləri	165
● Əkinçi və oğlu	164	● Səbəb-nəticə əlaqəsi	166-167
● Tamahkar ağa ilə çoban	168	● Cümlə və onun növləri	169
● Ata sözünün qiyməti	170	● Cümlə üzvləri	171
● Dəniz qorxusu	172	● Cümlənin baş üzvləri – mübtəda, xəbər	173
● Qarabatdaq və xərçəng	174-175	● Cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri	176
● Siçan və dəvə	177	● Dialoq. Xitab	178
● Köhnə dərs	179	● Durğu işarələri	182
● Tacir və dostu	180-181	● Dil qaydaları üzrə təkrar	183
● Daha mənə ehtiyac yoxdur	184		

BÖLMƏ 8. MƏDƏNİ İRSİMİZ

185-208

● Peşələr necə yaranıb?	186	● Səs və hərf	187
● Ayaqdöymə	188	● Sözlərin deyilişi və yazılışı	189
● Qobustan	190-191	● Sözün mənası	193
● “Yallı” rəqsi	192	● Sözün tərkibi	196
● Gəncə darvazası	194-195	● Nitq hissələri	200
● Şirvanşahlar sarayı	197	● Söz birləşmələri	203
● 2500 yaşlı xalça	198	● Cümlə	205
● Buta	199		
● Qədim kitablar	201		
● Kitab	202		
● Hop-hop	204		
● Xalqın malını xalqa satmazlar	206-207		

AİLƏ VƏ MƏKTƏB

ÜNSİYYƏT NƏDİR?

Biz evdə ailə üzvlərimizlə, məktəbdə müəllim və sinif yoldaşlarımızla ünsiyyətdə oluruq. Başqalarından məlumat alırıq, öz hiss və düşüncələrimizi onlara çatdırırıq.

Ünsiyyət nitq vasitəsilə baş verir. Biz başqalarını dinləyirik, onların yazdığını oxuyuruq, öz fikirlərimizi yazmaqla və danışmaqla ifadə edirik. Beləliklə, ünsiyyət zamanı dörd nitq bacarığından istifadə edirik: dinləmə, danışma, oxu, yazı.

Dinləmək və oxumaq bacarığı başqalarını anlamaq, məlumat almaq üçündür.

Danışmaq və yazmaq bacarığı bildiklərimizi və düşündüklərimizi başqalarına anlatmaq üçündür.

Dinləyərkən və danışarkən istifadə etdiyimiz söz və cümlələr səslərlə ifadə olunur. Ona görə də dinləmə və danışma şifahi nitqə aid olan bacarıqlardır.

Hərflərlə ifadə olunmuş mətnləri isə oxuyuruq və ya yazırıq. Odur ki, yazı və oxu bacarıqları yazılı nitqə aid edilir.

Biz hər bir dərstdə nitq bacarıqlarımızdan istifadə etməli oluruq: müəllimi dinləyirik, dərsi danışırıq, kitab oxuyuruq, düşündüklərimizi yazmaqla ifadə edirik. Azərbaycan dili dərslərində isə biz nitq bacarıqlarına daha dərinlən yiyələnirik.

Dil qaydaları nitqimizi ədəbi dilin normalarına uyğun qurmağa kömək edir. Beləliklə, biz sözləri düzgün yazmağı və tələffüz etməyi öyrənir, onları cümlələrdə öz mənasına uyğun işlədirik.

Söz ehtiyatı

1 Uyğunluğu müəyyən et.

- 1) dinləmək A) başa düşmək
2) anlamaq B) başa salmaq
3) anlatmaq C) qulaq asmaq

2 «Oxumaq» sözünün hansı mənası mətndəki mənaya uyğun gəlir?

- A) mahnı ifa etmək
B) müəllimlə danışmaq
C) təhsil almaq

«Oxumaq» sözünü müxtəlif mənalarda işlətməklə cümlələr qur.

3 «Yaz» sözü hansı cümlədə mətndəki mənaya uyğun işlənilib?

- A) Yazda qaranquşlar uçub gəlir.
B) «Vətən» mövzusunda inşaa yaz.

4 Bunlardan biri nitq bacarığı deyil.

- A) yazmaq B) dinləmək C) düşünmək

Danış

5 Sxemi şərh et.

6 Cümlələrlə iş. Təsəvvür edin ki, sinfinizə yeni şagird gəlib və siz onunla ünsiyyət qurmağa çalışırsınız. Beləliklə, «İlk tanışlıq» mövzusunda təqdimat (səhnəcik) hazırlayın. Bir neçə təqdimatı qiymətləndirin.

MƏKTƏBDƏ BİR GÜN

O gün İlkin dərəcəyə hazırlıqsız gəlmişdi. Çox qorxurdu ki, müəllim ondan ev tapşırığını soruşar. Məktəbə yaxınlaşanda həyəcədən ayağını güclə sürüyürdü. Öz-özünə düşündü: «Nə olaydı, görünməz olaydım, müəllim məndən dərəcə soruşmaydı».

Dərəcə başladı. Müəllim bir-bir uşaqların adını çəkib gəlməyənləri jurnalda qeyd edirdi. Öz adını eşidəndə İlkin yavaşca «Buradayam», – deyə dilləndi. Uşaqlar ətrafa boylandılar. Müəllim də bir az susub sinfə göz gəzdirdi. «Müəllim, mən buradayam», – deyə İlkin bərkdən qışqırdı.

– Görəsən, İkinə nə olub ki, dərəcəyə gəlməyib? – deyə müəllim jurnalda nə işə qeyd etdi.

İlkin sevincindən dik atıldı: «Oho! Deyəsən, mən, doğrudan da, görünməz olmuşam». O, sinifdə gəzib qızlardan birinin saçını dartdı, başqa birinin qələmini yerə atdı. Sinifdə çaxnaşma düşdü. Hamı bir-birini günahlandırıb müəllimə şikayət edirdi. İlkin o ki var əyləndi. Onu nə görür, nə də eşidirdilər.

Bəli, indi İlkin tam azad idi, istədiyini edə bilərdi. O, məktəbdən çıxıb yaxındakı dükana getdi. Dükandakı soyuducudan bir dondurma götürüb satıcıya yaxınlaşdı. Pulu ona uzadıb dedi:

– Zəhmət olmasa, dondurmanın pulunu çıxın.

Satıcı ona fikir vermirdi, öz işində idi. İlkin özünü itirdi. Bilmirdi nə etsin? Öz-özünə düşündü: “Dondurmanı götürüb pulunu ödəmədən gedim? Yox, yaxşı deyil. Axı bu, oğurluq sayılır. Nə olsun ki, mənə heç kim görmür”. O, dondurmanı yerinə qoyub dükandan çıxdı.

Dərslər qurtarana yaxın İlkin məktəbə qayıtdı. Sınıfdən çıxan uşaqlara yaxınlaşıb söhbət etmək istədi. Ancaq onun bütün cəhdləri hədəf idi. Heç kim İlkinə görmür, eşitmirdi.

İlkin evə qayıtdı. Mətbəxdə anasına yaxınlaşdı:

– Ana, mən gəldim.

Ancaq anası ona fikir vermədən yemək bişirirdi:

– İndi İlkin balam gələcək. Mənim yeməyim isə hələ hazır deyil.

İlkin qonaq otağına gedib üzü üstə divana uzandı və ağlamağa başladı: «Mən daha görünməz olmaq istəmirəm. İstəyirəm ki, anam mənə görsün, yoldaşlarım mənimlə oynasın, müəllim məndən dərsi soruşsun...»

Düşün və cavab ver

- 1 Göy rənglə verilmiş abzaslarda İlkinin xarakterindəki hansı cəhətlər açılır?
- 2 İnsan üçün görünməz olmağın mənfi və müsbət cəhətlərini sadala.
- 3 Mavi boşluğun yerinə hansı söz *uyğun gəlmir*?
A) hönkür-hönkür B) mat-mat C) için-için

Yazı

- 4 Səncə, İlkinin taleyi necə olacaq? Hekayəni davam etdir və bitir.
- 5 İlkinə məktub yaz. Onun hərəkətlərinə öz münasibətini bildir.

DANIŞIQ SƏSLƏRİ

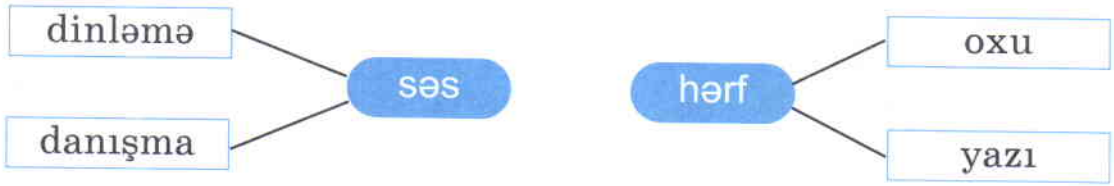
Bir çox səslər əşyaların bir-birinə toxunmasından yaranır: qab-qacaq səsi, ayaq tappılısı və s.

Amma elə səslər də var ki, hava axını vasitəsilə yaranır. Məsələn, doldurulmuş şar deşildəndə içindəki hava partlayış səsi yaradır. Balaban, tütək və digər nəfəs alətləri də hava axını vasitəsilə səsləndirilir.

İnsan danışarkən yaranan səslər *danışiq səsləri* adlanır. Danışiq səslərini də yaradan hava axınıdır.

Danışiq səsləri yazıda *hərflərlə* işarə olunur.

1 Sxemi şərh et.

2 Hansı səs söz kimi işlənərək mənə bildirir?

A) ö B) o C) d

3 Saitlərin və samitlərin tələffüzü nə ilə fərqlənir?

4 Uyğunluğu müəyyən et.

səslər

bitmiş fikir bildirir.

sözlər

birləşib söz yaradır.

cümlə

müəyyən mənə bildirir.

5 “Bal” sözünün ilk hərfini hansı hərflə əvəz etsək, hərəkət bildirən söz yaranar?

A) ş B) f C) q

DİNLƏMƏ BACARIĞI

Biliklərimizin bir çoxunu dinləməklə əldə edirik. Məktəbdə müəllimi və yoldaşlarımızı dinləyirik. Evdə ailə üzvlərimizin dediklərinə qulaq asır, televiziya və radionu dinləməklə bir çox məlumat alırıq. Deməli, nə qədər yaxşı dinləyici olsaq, biliyimiz də bir o qədər artar.

Dərs zamanı hər hansı mətni dinləyərkən daha diqqətli olmalıyıq. Çünki dinlədikdən sonra mətnlə bağlı suallara cavab verməli, tapşırıqları yerinə yetirməliyik.

Mətni dinləyərkən:

1. Fikrimizi kənara yayındırmamalıyıq.
2. Danışanın sözünü kəsməməli, onun diqqətini yayındıracaq hərəkətlərə yol verməməliyik.
3. Dinlədiklərimizi təsəvvürümüzdə canlandırmalıyıq.
4. Anlamadığımız söz və ya fikir olarsa, onu qeyd etməli, imkan düşən kimi mənasını soruşmalıyıq.

Yaxşı dinləyici olmağın bir çox faydası var:

- danışanın hörmətini qazanmış oluruq;
- dinlədiklərimiz yadımızda yaxşı qalır;
- biliyimizi və dünyagörüşümüzü artırmış oluruq;
- danışma və yazı bacarıqlarımız da inkişaf edir, çünki dinlədikdən sonra danışmaq və yazmaqla mətni anladığımızı nümayiş etdirməli oluruq.

Düşün və cavab ver

1 **Yaxşı dinləyici olmaq üçün nə etməliyik?**

- A) Sözləri düzgün tələffüz etməliyik.
- B) Hərfləri tanımalıyıq.
- C) Danışana diqqətlə qulaq asmalıyıq.

2 **Bunlardan biri nitq bacarığı deyil:**

- A) məktub yazmaq
- B) mahnı oxumaq
- C) məruzə ilə çıxış etmək

BALABAN

Azərbaycan nəfəs alətlərindən biri də balabandır. Bu alətin adı «bala» (kiçik) və «ban» (xoruz səsi) sözləri ilə bağlıdır və «kiçik, erkən ban» mənasına uyğun gəlir.

Balabanın əsas hissəsi (korusu) ərik, qoz, tut və ya armud ağacından hazırlanır. Onun uzunluğu 28-30 sm olur. Alətin üst hissəsində səkkiz dəlik açılır. Korpusun baş hissəsinə qarğıdan hazırlanmış müştük taxılır. Müştüyün üzərinə keçirilmiş xamit vasitəsilə alətin səs ucalığı nizamlanır.

İfaçı aləti səsləndirmək üçün dərinədən nəfəs alaraq **havanı** müştüyün içərisinə üfürür. Beləliklə, balaban səslənir. Ona görə də müştüyə “səs oyadıcısı” da deyirlər. Əslində, müştüyü balabandan ayırıb ayrıca da səsləndirmək olar. Lakin bu hələ melodiya deyil. Melodiyanı səsləndirmək üçün ifaçı barmaqları ilə balabandakı dəlikləri açıb-yumur. Beləliklə, müştükdən gələn avaz müxtəlif maneələrə rast gələrək melodiyanı – musiqi səslərinin ahəngini yaradır.

Balabanda çox zaman aşiq **havaları** müşayiət olunur. Balabançı bəzən uzun müddət fasilə vermədən balabanı səsləndirir. Deməli, ifaçının ağız boşluğunda həmişə **hava** olmalıdır. Buna görə də balaban çalmaq ifaçıdan xüsusi ustalıq tələb edir.

(Məcnun KƏRİMOVUN «Azərbaycan musiqi alətləri» kitabından)

Sözlük

Qarğı – rütubətli yerlərdə bitən, içi boş gövdəli, buğumlu bitki, qamış

Şüurlu oxu

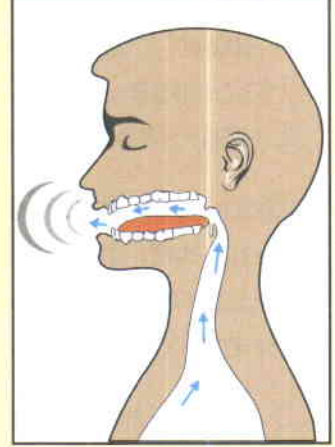
Mətnə hansı məlumat yoxdur?

- A) Balabanın hazırlanma texnologiyası
- B) Balabanın yaranma tarixi
- C) Balabanda ifa tərzı

DANIŞIQ ÜZVLƏRİ

İnsanın boğaz *nahiyəsində* səs telləri var. Səs telləri balabandakı müştüyün *funksiyasını* yerinə yetirir, yəni havanı səsə çevirir.

Boğazda yaranan səs hələ danışiq səsi deyil. Onu, sadəcə, avaz adlandırmaq olar. Avazı danışiq səslərinə çevirən ağız boşluğundakı danışiq üzvləridir: *dil, dodaqlar, dişlər*.

Sözlük

Nahiyə – insanın bədənində hər hansı sahə, hissə, yer: *bel nahiyəsi, diz nahiyəsi*

Funksiya – vəzifə, rol

Tətbiq et

- 1 Hansı səsin yaranmasında dodaqların rolu daha böyükdür?
A) ş B) e C) p
- 2 Verilmiş cümlələrdə nöqtələrin yerinə aşağıdakı hərflərdən hansı uyğun gəlir? (Deyilənləri yerinə yetirməklə öz üzərində sına).

l u v ə

1. Alt dodaq üst dişlərə toxunaraq hava axınına mane olduqda ... səsi yaranır.
2. Ağız geniş açılaraq hava axınının sərbəst çıxmasına imkan yaratdıqda ... səsi yaranır.
3. Dil üst dişlərə toxunaraq hava axınına mane olduqda ... səsi yaranır.
4. Dodaqlar büzülüb irəli uzanmaqla hava axınına azacıq maneə yaratdıqda ... səsi yaranır.

OTUZ ALTI, ALTI

Ay uşaqlar, işlərim
Yaman düşübdür tərsə.
Hazırlaşma bilmədim,
Düzü, sabahkı dərsə.

Barı xəstələnəydim,
Qalxaydı hərərətım.
Qurtaraydı canımı
Sabahkı dərsdən mənim.

Təlaşla, həyəcanla
Termometre baxıram.
Hanı mənim qızdırmam?
Niyə azarlamıram?

Qarnım da heç ağrımır,
Sağlamam, nə bələdir?
Yenə də hərərətım
Otuz altı, altıdır.

Demək, səhər səkgizdə
Məktəbə getməliyəm.
Nahara qədər orda
Gör nələr etməliyəm.

Lövhe önündə susub
Pörtüb qızarmalıyam.
Heç nə bilmirəm axı,
Nədən danışmalıyam?

Yenə də hərərətım
Otuz altı, altıdır...

İsticə nəfəsimi
Mən **ona** üfləyirəm.
Şirin dillə yalvarıb
Yavaşca söyləyirəm:

— Əzizim, canım civə,
Yüksəl, yüksəl bir qədər.
Məktəbdən qalmaq üçün
Otuz yeddi bəs edər.

Ah, nə gözəl! Nəhayət!
Otuz yeddi və iki!
Sevincimdən o saat
Başım gicəlləndi ki.

— Xəstəsən, əziz balam?
— Hə, deyəsən, naxoşam.
— Onda tez bircə uzan,
Yerindən durmayasan.

İndi mən uzanmışam,
Yerim yorğan altıdır.
Əslində, hərərətım
Otuz altı, altıdır.

S.MIXALKOV
Tərcümə: G.ORUCOVA

Söz ehtiyatı

Termometr – yunan sözlərindən əmələ gəlib. *Termo* – istilik, *metreo* – ölçürəm deməkdir. Deməli, termometr hərarətölçən cihazdır.

Bu məlumatdan istifadə edərək «termos» sözünün mənasını izah et. Tərkibində «metr» sözü olan başqa hansı sözləri tanıyırsan? Onların mənasını araşdır.

- 1 Göy rəngdə verilmiş «şirin» sözünə diqqət yetirin. Aşağıda verilmiş hansı cümlədə «şirin» sözünün mənası şeir-dəki mənaya yaxındır?
- A) Baba şirin almalardan dərib uşaqlara payladı.
 - B) Süfrədə o qədər şirin yemək var idi ki!
 - C) Kiçik bacımın çox şirin danışığı var.

Şüurlu oxu

- 2 Şeirin adı nəyi bildirir?
- A) Əsər qəhrəmanının yaşını
 - B) Termometrde hərarətin ölçüsünü
 - C) Həftə ərzində dərslərin sayını
- 3 Qırmızı rənglə verilmiş «ona» sözünü hansı sözlə əvəz etsək, mətnin məzmununa xələl gəlməz?
- A) müəllimə
 - B) anama
 - C) termometrə

Düşün və cavab ver

- 4 Sizcə, əsərin qəhrəmanı düzgün hərəkət edir? Bu cür hiylələrin sonu nə ilə nəticələnə bilər?

Dil qaydaları

- 5 Altından xətt çəkilmiş saylardan hansı səhv yazılıb? Həmin sözün düzgün yazılış qaydasını göstər.

SAİTLƏR

Sait səslər ağız boşluğundan sərbəst çıxır. Bu səsləri asanlıqla uzatmaq olur.

Sait səslərin müxtəlifliyi tələffüz zamanı dilin, dodağın, çənənin hansı vəziyyətdə olmasından irəli gəlir. Deməli, səs tellərinin yaratdığı avaz ağız boşluğunda cüzi maneələrə rast gələrək müxtəlif səslərə çevrilir:

a, ı, o, u, ə, e, i, ö, ü

- 1 Ağzınızı geniş açın, dodaqlarınızı büzərək irəli uzadın. Bu zaman hansı səslər tələffüz oluna bilər?
- 2 “İ” və “ü” saitlərini tələffüz edin. Dodaqlarınızın vəziyyəti arasındakı fərqi izah edin.
- 3 “O” və “u” saitlərini tələffüz edin. Hansı saitin tələffüzü zamanı ağız daha geniş açılır?
- 4 “I” və “i” saitlərini tələffüz edin. Hansı saitin tələffüzü zamanı dil irəli gələrək alt dişlərə toxunur?
- 5 “A” və “ə” saitlərinin tələffüzündəki fərqi izah etməyə çalışın.
- 6 Dördündən biri fərqlidir.

Ə	Ü	T	İ
B	K	D	O
A	V	Ö	E
- 7 Hansı sözdə samitlərin sayı saidlərdən iki dəfə çoxdur?

A) sərhad B) traktor C) tələffüz
- 8 “A” saitinin tələffüzü ilə bağlı deyilənlərdən biri səhvdir:

A) Ağız geniş açılır.
 B) Dil dişlərə toxunur.
 C) Səs ağız boşluğundan sərbəst çıxır.

EŞİTMƏK VƏ DİNLƏMƏK

Elşən Azərbaycan dilindən ev tapşırıqları ilə məşğul idi. Atası isə divanda oturub qəzet oxuyurdu. Birdən Elşən atasına sarı dönüb soruşdu:

– Ata, eşitmək və dinləmək eynimənalı sözlərdir?

Ata qəzeti kənara qoyub dedi:

– Ətrafdakı səslərə qulaq as. Nə eşidirsən?

Elşən bir az susub qulaq asdı. Sonra dedi:

– Mətbəxdən qab-qacaq səsi gəlir... O biri otaqdan televizor səsini eşidirəm... Həyətdən uşaqların səsi gəlir... Bir də yoldan keçən maşınların səsi.

– Afərin! İndi isə gözlərini yum və hər bir səsi ayrılıqda dinləməyə çalış. Eşitdiyin səslər haqqında *təəssüratını* danış.

Elşən gözlərini yumdu. Bir azdan danışmağa başladı:

– Televizorda, deyəsən, cizgi filmi göstərirlər... Hə, hə, «Tom və Cerri»dir. Günayın sevimli filmi.

– Yaxşı, sonra?

– Yoldan keçən maşınların səsi bir-birinə qarışıb. Bir maşının səsi lap bərkdən gəlir. Yəqin ki, yük maşınıdır. Özü də yüklə doludur, zorla gedir. Bir neçə maşın signal verir. Görünür, yük maşını arxadan gələnlərə yol vermir.

– Əla! Davam et.

– Həyətdə uşaqlar futbol oynayırlar. Həmişəki kimi, ən çox qışqıran Vüsəldir. Özü heç kimə top ötürmür, amma ona topu verməyəndə səsküy salır. Qoy bir dərslərimi qurtarım. Düşüb futbol oynamağı ona göstərəm.

– Fikrini yayındırma. Mətbəxdəki səslər barədə nə deyə bilərsən?

Elşən gözlərini açmadan bir az da qulaq asdı və dedi:

– Anam qabları yuyur. Özü də nə isə danışır. Elə bil nədənsə narazıdır. Hə, hə, deyəsən, şikayətlənir ki, sən ona qabyuyan maşın almırsan.

– Yaxşı, yaxşı, bəsdir. İndi bildin ki, eşitməklə dinləmək arasında nə fərq var? Bayaقدan müxtəlif səslər eşidirdin, amma onların *fər-qinə varmırdın*. Həmin səsləri dinləyəndə ətrafında baş verən bir çox şeylər sənə məlum oldu. Başa düşdün?

– Hə... – Elşən hələ də nəyə isə qulaq asırdı. – Ata, bir səs də eşidirəm.

– Nə səsdir elə?

– Fit səsi, küləyin viyılması. Nə vaxtdır anam deyir ki, pəncərələrin taxtaları aralanıb. Ona görə də bayırda külək olanda evdə fit səsi eşidilir.

– Elşən, daha bəsdir. Dərslərinlə məşğul ol.

Sözlük

Təəssürat – dinlənilən və ya görünən hər hansı bir şeyin insanda yaratdığı hislər, duyğular

Fər-qinə varmaq – gördüyünü və ya eşitdiyini anlamaq, dərk etmək, mahiyyətini duymaq

Düşün və cavab ver

1 Müəllifin yerinə olsaydın, mətni necə adlandırırdın?

- A) Mətbəxdə hadisə
- B) Səslər bizə nə deyir?
- C) Elşənin qoçaqlığı

2 Bir adamın danışdıqlarını eşitməklə dinləmək arasında nə fərq var?

Söz ehtiyatı

3 Hansı cümlədə «qulaq asmaq» ifadəsi «dinləmək» deyil, «əməl etmək» mənasında işlənib?

- A) Atam xalq mahnılarına qulaq asmağı çox sevir.
- B) Biz diqqətlə müəllimə qulaq asırdıq.
- C) Bu uşaq heç sözə qulaq asmır.

QALIN VƏ İNCƏ SAİTLƏR

Bəzi saitlər qalın, bəziləri incə tələffüz olunur. Bu, tələffüz zamanı dilin vəziyyətindən asılıdır.

Qalın saitlər bunlardır: a, ı, o, u.

Qalan saitlər incə saitlərdir: e, ə, i, ö, ü.

1 «O» qalın, «ö» isə incə saitdir. Bəs onların tələffüzündə hansı oxşarlıq var?

2 Yalnız incə saitlərdən ibarət olan cərgə hansıdır?

A) i, e, ö B) ı, ü, o C) ə, a, ı

3 Dördündən biri fərqlidir.

E	U	Ü	İ
A	I	O	Ö
Ö	Ə	I	Ü

4 Hansı samitlərin arasına yalnız qalın saitlər artırmaqla sözlər düzəltmək olar?

t		r	q		z	d		ş
---	--	---	---	--	---	---	--	---

5 Hansı rəqəmi bildirən söz qalın saitlərdən ibarətdir?

A) 6 B) 7 C) 8

6 Hansı misrada yalnız incə saitlər var?

Çəpər çəkdim, yol açdım,
Qızılıgülə dolaşdım.
Bir dəstə gül dərməmiş,
Nənəsi gəldi, mən qaçdım.

BEŞ BACININ QARDAŞI

Tofiqin özündən böyük beş bacısı var: Lalə, Bənövşə, Yasəmən, Nərgiz, Qərənfil!

Bacıları Tofiqi əzizləyir, onun bir sözünü iki eləmir, bütün arzularını yerinə yetirməyə çalışırdılar: biri paltarını ütüləyir, biri çantasını yığır, biri çəkmələrini təmizləyirdi.

Dərs hazırlayanda da bacılar köməklərini əsirgəmirdilər: hesabını bir bacı, yazısını başqası, rəsmi digəri hazırlayırdı. Tofiqin işi lap rahat idi. Müəllimin verdiyi tapşırıqları bacılarına təhvil verirdi, səhər də hamısını hazır istəyirdi. Hətta bacılar gecikəndə hirsələnir, qışqırırdı da:

- Ay qız, Lalə, götür dərslərimi yaz!
- Bənövşə, sən də məsələləri həll et!
- Yasəmən də atalar sözü yazsın. Nə durmusunuz, tez olun!
- Nərgiz, rəsm qaldı, nə fikirləşirsən?!

Üstəlik, ana da bacıları danlayırdı:

– Aman-zaman bir qardaşınız var, ürəyini niyə qırırınsınız? Tez olun, dərslərini hazırlayın!

Qızlar bilirdilər ki, dərsləri Tofiq özü hazırlamalıdır, amma qardaşlarının xətrinə dəymək istəmirdilər. Nəticədə nə oldu?

Tofiq bütün dərslərindən “2” alaraq üçüncü sinifdə qaldı!

Mir CƏLAL

Söz ehtiyatı

1 Altından xətt çəkilmiş ifadələri yaxınmənalı sözlərlə əvəz et.

Düşün və danış

2 Tofiqin pis oxumasında kimi daha çox günahlandırmaq olar?

3 Böyüklər kiçiklərə necə qayğı göstərməlidirlər?

DODAQLANAN VƏ DODAQLANMAYAN SAİTLƏR

Dodaqların vəziyyətindən asılı olaraq saitlər iki qrupa bölünür: dodaqlanan və dodaqlanmayan saitlər.

O, u, ö, ü saitlərini tələffüz edərkən dodaqlar büzülür və irəli uzanır. Ona görə də bu saitlərə *dodaqlanan saitlər* deyilir.

Qalan saitlər *dodaqlanmayan saitlər*dir: a, ı, ə, e, i.

Tətbiq et

- 1 Hansı sırada yalnız dodaqlanan saitlər verilmişdir?
A) o, a, i B) ö, ü, u C) e, ə, ı
- 2 Qız adlarından birində dodaqlanan sait yoxdur.
A) Aygün B) Solmaz C) Lələ
- 3 Hansı sözdə iki qalın, dodaqlanan sait var?
A) odun B) dönər C) könül
- 4 Hansı sözdə iki incə, dodaqlanmayan sait var?
A) küçə B) dəniz C) bina
- 5 Tərkibində yalnız dodaqlanan saitlər olan sözləri müəyyən et.
kömür, duman, dolu, ümid, xortum, oğlan, qulaq, hünər
- 6 Atalar sözündə yalnız qalın, dodaqlanan saitlər olan söz hansıdır?
Örtülü bazar dostluğu pozar.
- 7 Dörd saiddən biri dodaqların vəziyyətinə görə fərqlidir.
a i ü ə
ö e ə ı
ü o u e

İKİ ALMA

Axşam vaxtı gəzməyə çıxanda hərdənbir balaca oğlumu da özümlə aparıram. Bu dəfə də apardım.

Gəzinti zamanı həmişə oğluma yeməli şey alıram. Bu dəfə də balaca oğlum dükanların yanından keçəndə məndən yemiş və şirni istədi. Mən heç birini almadım, çünki pulum az idi.

Biz az dolandıq, sonra yolumuz dəniz kənarına düşdü. Amma oğlumu kefsiz görürdüm. Ondan bunun səbəbini soruşmadım. Səbəbi mənə məlum idi. Dəniz kənarında meyvə dükanından hərəsi bir *şahiya* iki dənə yaxşı qırmızı alma aldım. İkisini də verdim oğluma. Oğlum o qədər narazı imiş ki, mən almaları ona verəndən sonra da danışmaq istəmədi. Elə bil *ağzına su almışdı*.

Suallarına çox həvəssiz cavab verirdi.

Tramvay dayanacağına gəldik. Oğlumu vaqonların birinə qaldırdım və özüm də mindim ki, gedək evimizə. Vaqonda bizim ikimizdən başqa oğlum boyda bir rus uşaq var idi. Əyin-başı cır-cındır içində, üz-gözü qapqara, çirkli idi. Gəldi durdu qabağımda və məndən bir qəpik pul istədi.

Alma alandan sonra cibimdə bir *abbası* pul qalmışdı. Xırdam olmadığına görə uşağa pul verə bilmədim. Ona bir söz demədim ki, ötüb getsin. Burada məni *fikir götürdü*, dilənçi uşağa pul verə bilmədiyimdən *qanım qaralmışdı*.

Dayanacaqda uşaq düşdü. Vaqonumuz yerindən tərpənəndə pəncərə şüşəsindən baxıb gördüm ki, həmin dilənçi uşaq tramvay dayanacağına durub bir qırmızı almanı ləzzətlə yeyir. Əvvəl heç nə anlamadım, sonra oğluma tərəf dönüb sualedici nəzərlərlə ona baxdım. Oğlum gülə-gülə yavaşca mənə dedi:

– Dədə, almanın birini verdim dilənçi uşağa.

Bu işdən oğlum və mən çox razı qaldıq. Mən yüngüllük və könül xoşluğu duydum.

Cəlil MƏMMƏDQULUZADƏ

Sözlük

Şahı – beş qəpik

Tramvay – dəmir relslər üzərində hərəkət edən şəhər nəqliyyat növü

Abbası – iyirmi qəpik

YADDA SAXLA

Keçmişdə dilimizdə elə sözlər olmuşdur ki, bu gün onlardan çox az istifadə edirik. Bu cür sözlərə **köhnəlməmiş sözlər** deyilir. “Darğa” (şəhər hakimi), “batman” (çəki vahidi), “şahı”, “abbası” (pul vahidləri) və s. belə sözlərdəndir.

Şüurlu oxu

- 1 Mətni diqqətlə oxuduqdan sonra hansı suala cavab tapmaq olar?
A) Oğulun neçə yaşı var idi?
B) Ata oğlu ilə gəzməyə çıxanda cibində nə qədər pulu var idi?
C) Tramvay neçə vaqondan ibarət idi?

Düşün və cavab ver

- 2 Oğulun hansı hərəkətini bəyəndin, hansını bəyənmədin? Səbəbini izah et.
- 3 Mətnin sonunda hekayə qəhrəmanlarını razı salan nə oldu?

Dil qaydaları

- 4 Yaxınmənalı ifadələri müəyyən et.
ağzına su almaq kefi pozulmaq
fikir götürmək susmaq
qanı qaralmaq düşüncəyə dalmaq

SAMİTLƏR

Əlifbamızda samit səsləri işarə edən 23 hərf var:

b, c, ç, d, f, g, ğ, h, x, j, k, q, l, m, n, r, p, s, ş, t, v, y, z.

Bunlardan “k” hərfi bir neçə səsi işarə edir. *Küçə, konsert, məktəb* sözlərində bu samit müxtəlif cür səslənir.

Saitlərdən fərqli olaraq, samit səslərin tələffüzü zamanı hava axını ağız boşluğunda daha ciddi maneələrə rast gəlir. Məsələn, dodaqlar qapanıb hava axınının qarşısını kəsir, onlar aralananda isə *p* və ya *b* samiti səslənir.

- 1 Hansı sözdə samit səslərin sayı daha çoxdur?
A) paltar B) çanta C) xoşbəxt
- 2 “K” samitinin səslənməsinə görə uyğunluğu müəyyən et.
1) boks A) bərk
2) ipək B) skripka
3) kağız C) çiçək
- 3 Alt dodaq üst dişlərə toxunub hava axınının qarşısını kəsir, bəs aralandıqda hansı səslər yaranır?
A) t, d B) f, v C) ş, j
- 4 Əvvəlcə “v”, sonra isə “f” səsini uzadaraq tələffüz edin. Hansı səs avazsız tələffüz olunur?
- 5 Hansı samiti tələffüz zamanı uzatmaq olur?
A) d B) b C) s
- 6 “T” samitini tələffüz edərkən:
A) dil üst dişlərə toxunur.
B) alt dodaq üst dişlərə toxunur.
C) dodaqlar qapanır.

TAM MƏXFİ

Samirənin atası xəstələnmişdi. Evə həkim çağırmışdılar. Samirə qapının ağzında həkimin sözlərini eşitdi:

– Ürəyiniz çox zəifləyib. Çalışın əsəbiləşməyəsiniz. Hər şeyə görə qanınızı qaraltmayın.

Ertəsi gün Samirə dərslərdə çox diqqətsiz idi. Heç cür fikrini bir yere toplaya bilmirdi. Müəllimin ona verdiyi suallar cavabsız qalırdı.

Dərs qurtaranda müəllim ona bir zərf verdi.

– Anana çatdırarsan, – deyib gülümsündü.

Zərfin üstündə, yuxarı tərəfdə yazılmışdı: “Samirənin anasına çatacaq”. Ondan aşağıda isə daha iki söz var idi: “Tam məxfi”.

“Məxfi... məxfi... – Samirəni fikir götürdü. – Haradasa bu sözü eşitmişəm. Görəsən, nə deməkdir?”

Samirə evə çatanda atası yataqda idi. Samirə atasına yaxınlaşıb üzündən öpəndə ona elə gəldi ki, cibindəki zərf xışıldadı. Tez otaqdan çıxıb mətbəxə keçdi. Anası **şam** yeməyi üçün hazırlıq görürdü.

– Anacan, “tam məxfi” nə deməkdir? – deyə Samirə soruşdu.

– Yəni bu məlumatı başqaları bilməməlidir. Məlumat kimə aiddirsə, yalnız o bilməlidir.

– Əgər sənə kimsə belə bir məktub yazsa, oradakı məlumatları heç kim, hətta ata da bilməməlidir, eləmi?

Anası bir anlıq işini saxlayıb həyəcanla Samirəyə baxdı:

– Nə olub ki?

– Anacan, bilirsən... müəllim sənə bir məktub göndərib...

Ana “Tam məxfi” sözlərini görüb tez zərfini açdı. Məktubda yazılmışdı: “Bu gün Samirə dərslərdə çox diqqətsiz idi. Nə isə baş verib? Xahiş edirəm mənimlə əlaqə saxlayasınız”.

Ananın ürəyi yerinə gəldi. O, nəvazişlə qızına baxdı:

– Əmin ol ki, məxfiliyə əməl edəcəyəm. Amma sən də dərslərinde diqqətli ol.

Zahid XƏLİL

Düşün və cavab ver

- 1 Samirənin anası məktubu oxuyandan sonra qızını niyə danlamadı?

Söz ehtiyatı

- 2 Altından xətt çəkilmiş ifadələri yaxınmənalı sözlərlə əvəz et.
- 3 Göy rənglə verilmiş “şam” sözünün hansı izahı mətndəki mənasına uyğun gəlir?
- A) xüsusi maddədən hazırlanan işıqlandırma vasitəsi
B) axşam yeməyi
C) iynəyarpaqlı, həmişəyaşıl, xırda qozaları olan ağac

O X U

UŞAQLARIN NAĞILI

Bir axşam uşaqlar bir yerə yığılmışdılar. Gülnar dedi:

– Gəlin bir yerdə nağıl yaradaq. Birimiz bir cümlə deyək. Qalanlarımız növbə ilə onun davamını söyləyək. İstəyirsiniz mən başlayım?

– Başla, başla.

Gülnar: – Biri var idi, biri yox idi, bir bağban var idi.

İlqar: – Onun bir oğlu, bir qızı var idi.

Aysel: – Bir gün bağbanın uşaqları bir ərik ağacı əkdilər.

Anar: – Qardaşlar hər gün ağacı sulayırdılar.

Gülnar: – Yaz gəldi, ağac çiçəklədi.

İlqar: – Bir azdan uşaqların əkdiyi ağac bar verdi.

Aysel: – Bağban bunu görüb çox fərəhləndi.

Anar: – Uşaqlar yetişmiş armudları yeşiyə yığıb bazara apardılar.

Gülnar: – Meyvələri satdılar, pulunu gətirib atalarına verdilər...

Şüurlu oxu

Kim öz yoldaşlarını diqqətlə dinləmədi?

Diqqətsizliyi ucbatından o, hansı səhvlərə yol verdi?

YAŞIL KARANDAŞ

Aygülün iki yaşıl karandaşı var idi. Lətifədə isə heç bir dənə də yaşıl karandaş yox idi. Lətifə Aygüldən xahiş etdi:

- Yaşıl karandaşın birini mənə ver.
- Qoy anamdan icazə alım, sonra.

Səhər onlar məktəbdə görüşdülər. Lətifə soruşdu:

- Anan nə dedi?

Aygül dərindən ah çəkdi:

- Anam icazə verdi. Amma qorxuram ki, karandaşı sındırasan.
- Mən ehtiyatla işlədəcəyəm, – deyə Lətifə dilləndi.
- Bax, onu yonma, bərk basma, ağzına alma. Çoxlu rəngləmə.
- Mən təkəcə yarpaqları və otları rəngləyəcəyəm.
- Bu, çox oldu, – deyə Aygül üz-gözünü turşutdu.

Lətifə ona baxdı və uzaqlaşdı. Karandaşı götürmədi. Aygül hiss etdi ki, rəfiqəsi ondan inciyib. Tez onun ardınca qaçdı.

- Götür də karandaşı! Sənə nə oldu?

- Lazım deyil, – deyə Lətifə cavab verdi.

Dərsdə müəllim soruşdu:

– Lətifə, sənin çəkdiyən şəkildə yarpaqlar niyə mavidir?

- Yaşıl karandaşım yox idi.
 - Rəfiqəndən niyə xahiş etmədin?
- Lətifə susdu. Aygül qızardı və dedi:

- Mən verirdim, özü götürmədi.

Müəllim dedi:

- Elə vermək lazımdır ki, götürsün.

Şüurlu oxu

- 1 Lətifə rəfiqəsindən karandaşı niyə götürmədi?
- 2 Aygül haqqında deyilənlərdən hansı ilə razısan?
A) qayğıkeşdir B) xəsisdir C) xeyirxahdır

Dil qaydaları

- 3 Hansı sözdə “k” samiti fərqli səslənir?
A) kürk B) karandaş C) şəkil

KAR VƏ CİNGİLTİLİ SAMİTLƏR

Samitlər iki cür olur: kar və cingiltili.

Saitlərdən və cingiltili samitlərdən fərqli olaraq, kar samitlərin tələffüzü zamanı avaz səslənmir, yəni səs telləri iştirak etmir.

Bir çox samitlər biri kar, digəri cingiltili olmaqla cütlük təşkil edir. Məsələn: **f – v, x – ğ, s – z, b – p** və **s**. Cütlük təşkil edən samitlərin tələffüzündə yeganə fərq səs tellərinin, yəni avazın iştirak edib-etməməsidir.

L, m, n, r – cingiltili samitlərdir və onların kar qarşılığı yoxdur. **H** – kar samitdir və onun cingiltili qarşılığı yoxdur.

- 1 “H” samitinin tələffüzü zamanı hava axını ağız boşluğunda heç bir maneəyə rast gəlmir. Bəs bu samit saitlərdən nə ilə fərqlənir?
- 2 Əvvəlcə “j”, sonra isə “ş” səsini uzadaraq tələffüz edin. Hansı səs avazsız tələffüz olunur?
- 3 Rəqəmləri müvafiq hərflərlə əvəz etsən, böyük Azərbaycan şairinin adı alınar.

1 ə 2 ə 3 4 u 5 6 u 7

- 1 – “Z” samitinin kar qarşılığı;
- 2 – Kar qarşılığı olmayan cingiltili samit;
- 3 – “T” samitinin cingiltili qarşılığı;
- 4 – “F” samitinin cingiltili qarşılığı;
- 5 – Kar qarşılığı olmayan cingiltili samit;
- 6 – “X” samitinin cingiltili qarşılığı;
- 7 – Kar qarşılığı olmayan cingiltili samit.

QƏLƏM

Müəllimin qələmi
İnci düzdü vərəqdə.
Baxıb həmin qələmdən
Aldı o gün Şəfəq də.

Yenə də “kotan əkib”,
O, dəftəri “dağladı”.
Yağlıca “iki” alıb
Acığından ağladı.

Elə bilirdi ki, sehr
Qələmin felindədir.
Demirdi ki, bəs qələm
Gör kimin əlindədir.

Vəli ƏHMƏD

Sözlük

Kotan – qədimdə yer şumlamaq üçün kənd təsərrüfatı aləti
Fel – iş, əməl, hərəkət

Söz ehtiyatı

- 1 Hansı sözə köhnəlmiş söz demək olar?
A) dəftər B) kotan C) qələm
- 2 Mətnə “kotan əkib” ifadəsi hansı mənada işlənib?
A) şumlayıb B) cizma-qara edib C) cıgır açıb
- 3 Şeirdəki “dağlamaq” sözü “dağ” sözünün hansı mənası ilə bağlıdır?
A) Yerin dik, hündür, zirvəli və yamaqlı hissəsi
B) Qızdırılmış dəmirlə qoyulmuş iz
C) Ağır dərd, qəm, kədər

Şüurlu oxu

- 4 Şəfəq niyə məhz müəllimin qələmindən aldı?
- 5 Nəyə görə qələmin Şəfəqə heç bir xeyri olmadı?

- 1 “Sumqayıt” sözündəki saitlərlə bağlı hansı fikir yanlıştır?
 A) Üç qalın sait var.
 B) Bir dodaqlanan, iki dodaqlanmayan sait var.
 C) İki dodaqlanan, bir dodaqlanmayan sait var.

- 2 Verilmiş hərflərdən yalnız qalın saitləri və cingiltili samitləri seçib dəftərində yazsan, şəhər adı alınar. Bu, hansı şəhərdir?

e t i o ş ə r ö d ü s u h b t ç a f ə d x

- 3 “Ramil” sözünün ilk hərfini kar samitlərlə əvəz edərək yeni adlar düzəlt.
- 4 “Ramil” sözünün son hərfini başqa cingiltili samitlərlə əvəz edərək yeni adlar düzəlt.
- 5 Əlamətlərdən biri “Ramil” sözündəki samitlərin hamısına aiddir:
 A) Deyilişi ilə yazılışı fərqlənir.
 B) Tələffüzü zamanı səs telləri iştirak etmir.
 C) Kar qarşılığı olmayan cingiltili samitlərdir.
- 6 Xanalardakı rəqəmləri müvafiq hərflərlə əvəz etsən, Azərbaycanın böyük şəhərlərindən birinin adı alınar.

1 i 2 3 ə 4 e 5 i 6

- 1 – əlifbada “l” və “n” hərfləri arasında yerləşən hərf;
 2 – kar qarşılığı olmayan cingiltili samit;
 3 – “k” samitinin cingiltili qarşılığı;
 4 – “c” samitinin kar qarşılığı;
 5 – “f” samitinin cingiltili qarşılığı;
 6 – kar qarşılığı olmayan cingiltili samit.

MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR

QƏNAƏTCİLLİK

Orxan və Elbəy qardaşdırlar. Orxan Elbəydən 2 yaş kiçikdir. Onlar çox mehribandırlar, heç vaxt bir-biri ilə dalaşmır, dərslərini də yaxşı oxuyurlar.

Bircə məsələdə qardaşlar bir-birindən fərqlənirlər. Orxan çox bədxərçdir, cibində pul qalmır. Parka gedəndə hər gördüyünü almaq istəyir. Məktəbdə də hər tənəffüsdə bufetə qaçıb, istədi-istəmədi, yeməyə nəsə alır. Elbəy isə heç vaxt lazımsız yerə pul xərcləmir. Məktəbdə olarkən evdən gətirdiyi yeməklə kifayətlənir. Qardaşı kimi hər dəfə məktəbdən qayıdanda yolda saqqız, tum almır.

Orxanın **1** olması **2** qardaşı narahat edirdi, lakin o, heç vaxt bunu qardaşının üzünə **3**.

Ataları hər gün onlara eyni miqdarda pul verirdi. Orxaninkı həmin gün qurtarır, Elbəy isə artıq pulunu daxıla yığırdı.

Beləliklə, bir dərs ili sona çatdı. Qardaşlar bu ili də əla qiymətlərlə bitirdilər. Sevincək qiymət cədvəllərini evə gətirdilər. Valideynləri də çox sevindilər. Ata dedi:

– Afərin! Məni çox sevindirdiniz. İndi deyin görüm sizə nə hədiyyə alım?

Hər iki qardaş çoxdan kompyuter arzusunda idi. Onlar arzularını ataya bildirdilər. Ata kompyuterin qiymətini biləndə bir qədər düşündü, sonra dedi:

– Lap yaxşı. Maaşımı alanda mütləq sizə kompyuter alaram.

Qardaşlar hiss etdilər ki, hazırda atanın pulu kompyuter almağa çatmır. Heç nə demədilər. Hətta arzularını dilə gətirdikləri üçün bir az peşman oldular. Elbəy bir söz demədən otaqdan çıxdı və tez də qayıtdı. Onun əlində daxil vardı. O, daxil atasına uzatdı. Atasının sual dolu nəzərlərini görünəcə dedi:

– Ata, qardaşımla mən hər gün verdiyin pullardan artıq qalanı bu daxıla atırdıq. Məncə, indi daxil sındırmağın vaxtı çatıb. Kompyuteri alanda buradakı pullardan da istifadə edə bilərsən.

Ata bu sözlərdən təsirləndi:

– Mənim oğullarım həm çalışqan, həm də qənaətcildirlər. İndidən ailə büdcəsinə kömək edirlər. İkinizlə də fəxr edirəm.

Əslində, Orxanın bu pul... heç xəbəri də yox idi. “Elbəy mənə yaxşı dərs verdi”, – deyə o düşündü. Həmin gündən Orxan büsbütün dəyişdi, qardaşı kimi qənaətcil, gözütöx oldu.

Söz ehtiyatı

- 1 Mətnədə altından xətt çəkilməmiş hansı söz “qənaətcil” sözü ilə əksmənalıdır?
- 2 Sözlərlə onların mənalarını uyğunlaşdır.
 - 1) daxil A) müəyyən dövr üçün pul gəliri və xərclər
 - 2) taxıl B) pul yığmaq üçün kiçik qutu
 - 3) büdcə C) müəyyən miqdarda pul
 - 4) məbləğ Ç) dənli bitki

Şüurlu oxu

- 3 Mətnin 3-cü abzasında buraxılmış sözləri müəyyən et.
 - A) 1 – xəsis, 2 – ögey, 3 – durmurdu
 - B) 1 – gözütöx, 2 – kiçik, 3 – çırpırdı
 - C) 1 – israfçı, 2 – böyük, 3 – vurmurdu
- 4 Elbəyin sənə xoş gələn ən azı iki cəhəti haqqında danış.
- 5 Sonuncu abzasda “pul” sözünə hansı şəkilçiləri artırmaq lazımdır?
 - A) -lar, -dan B) -lu, -lar C) -umuz, -dan

ƏSƏRİN MÖVZUSU VƏ İDEYASI

Bəzən oxuduğumuz və ya dinlədiyimiz bir mətnlə bağlı soruşurlar: «Bu əsərdə nədən danışılır?» Bu suala cavab verərkən əsərin mövzusunun anlatmış oluruq. Məsələn: «Bu əsərdə səyahətə çıxmış iki dostun macəralarından danışılır».

«Bu əsəri oxuyub hansı nəticə çıxardın?» sualına cavab verərkən əsərin ideyasını, yeni ana fikrini anlatmış oluruq. Məsələn: «Əsərdə müəllif demək istəyir ki, dostlar bir-birinə sədaqətli olmalıdırlar».

Əsərin ideyası müdrik fikir, atalar sözü ilə də ifadə oluna bilər.

QEYBƏT

Bir adam müdrik qocanın yanına gəlib deyir:

– Filankəs sənə haqqında pis sözlər dedi.

– Nə vaxt?

– Bu gün.

– Harada?

– Öz evində.

– Sən onun evində nə edirdin?

– Ziyafət verirdi. Məni də dəvət etmişdi.

– Nə yedin?

– Səkkiz növ yemək var idi. Hamısından yedim.

Qoca deyir:

– Səkkiz növ yeməyi qarnına sığışdırmısan. Bu bir sözü niyə qarnında saxlaya bilmədin?

Akif MEHMET

Düşün və cavab ver

Hansı bənddə əsərin ideyası verilib?

A) Müdrik qoca ilə bir adamın söhbəti

B) Söz gəzdirmək yaxşı hərəkət deyil.

C) Böyük olan yerdə kiçik danışmaz.

SÖZLƏRİN DEYİLİŞİ VƏ YAZILIŞI

Bir çox sözlərin deyilişi ilə yazılışı fərqlənir. Belə sözləri deyildiyi kimi yazmaq və ya yazıldığı kimi tələffüz etmək olmaz.

Sözlərin düzgün yazılışını bilmək üçün *orfoqrafiya* lüğətinə, düzgün deyilişini bilmək üçün *orfoepiya* lüğətinə müraciət etmək lazımdır.

Sözlərin deyiliş formasını yazıda göstərmək üçün düzbucaqlı mötərizədən istifadə olunur: *kənd* [kənt], *təəssüf* [tə:ssüf]. Saitdən sonra qoyulan iki nöqtə həmin saitin uzun tələffüz olunduğunu bildirir.

- 1 Hansı sözün deyilişi ilə yazılışı fərqlidir?
A) aslan B) müavin C) tarla
- 2 Hansı sözdə hərflərin sayı səslərin sayından çoxdur?
A) müəssisə B) təşkilat C) mərtəbə
- 3 Hansı sözün deyiliş forması səhv göstərilmişdir?
A) konsert [kansert]
B) orfoqrafiya [arfaqrafiya]
C) orfoepiya [arfoepya]
- 4 Mətnədə səhv yazılmış sözləri tap və onların düzgün yazılışını müəyyən et.

BALIQ OVU

Ata oğlunu ilk dəfə özü ilə balıq ovuna aparmışdı. Balaca Tofik bankadan soxulcannarı götürüb suya atırdı. Atası ona dedi:

- Soxulcannarı balıxlara atdın. İndi biz nə edəcəyik?
- Burda nə var ki, ata? Mən balıqları yidizdirim, sən də onları tut.

MƏTNLƏRİN NÖVLƏRİ

Mətnlərin iki əsas növü var: bədii mətnlər və elmi mətnlər.

Şeir, nağıl, hekayə mətnləri bədii mətnlərdir. Bədii əsərlər hamı tərəfindən maraq və zövqlə oxunur. Əsər qəhrəmanlarının taleyi, düşüncə və duyğuları oxucunu həmişə intizarda saxlayır. Bədii əsərdə heyvanlar, quşlar, hətta cansız əşyalar da dil açıb danışa bilər.

Elmi mətnlər – bilik, məlumat vermək üçün yazılmış mətnlərdir. Bu mətnlər elmin müxtəlif sahələri ilə bağlı ola bilər. Elmi mətnlərdə müvafiq elmə aid çoxlu söz – terminlər işlədilir.

TƏKƏR

Taxtadan düzəldilmiş bir təkər yolun kənarına düşüb qalmışdı. Buradan maşınlar keçirdi.

– Götür məni, – deyə təkər xahiş elədi.

– Taxta təkər nəyimə lazımdır?

Yoldan bir araba keçirdi.

– Götür məni, – deyə təkər yalvardı.

– Əgər dörd dənə olsaydın, götürərdim, – deyə araba da keçib getdi.

Yolda bir oğlan göründü. O, əlində çanta məktəbdən gəlirdi.

“Eh, mən onun nəyinə lazımam axı”, – deyə təkər fikrindən keçirdi. Amma buna baxmayaraq soruşdu:

– Məni götürərsən?

– Böyük məmnuniyyətlə! – Oğlan təkəri aparıb evin damına qoydu. Leyləklər uçub gəldilər, təkərin üstündə özlərinə rahat yuva qurdular.

Təkər, nəhayət, bir işə yaradığına görə çox məmnun oldu.

Düşün və cavab ver

Əsərin ideyasını müəyyən et.

TƏKƏRİN TARİXİ

Tarix boyu insanlar daim yeniliyə can atmış, müxtəlif kəşflər və ixtiralar etmişlər. Elm və texnikanın inkişafı bu ixtiralarla bağlıdır.

Bəşəriyyət tarixində ən böyük ixtiralardan biri təkərin ixtirasıdır. Ətrafınıza diqqət yetirsəniz, görərsiniz ki, bir çox maşın və cihazların əsas hissələri təkər formasındadır. Yalnız avtomobillər, qatarlar deyil, iri gəmilər və təyyarələr də təkər vasitəsilə hərəkətə gəlir, çünki onların *mexanizmində* təkərli hissələr var.

Hər hansı saati açıb içinə baxsanız, görərsiniz ki, onun da içində kiçik təkərciklər var. Saatin əqrəbləri bu təkərciklər vasitəsilə hərəkətə gəlir. Deməli, təkər icad olunmasaydı, biz vaxtı da öyrənmə bilməzdik.

Lakin qədim insanlar təkəri icad edərkən ağıllarına belə gəlməzdi ki, bu ixtira elm və texnikanın inkişafına təkən verəcək. Onlar, sadəcə olaraq, ağır yükü bir yerdən başqa yerə aparmaq üçün dəyirmi formada taxtalar kəsir və ondan araba düzəldirdilər.

Qədim insanların yaratdığı ilk təkərlər

Velosiped təkəri

Avtomobil təkəri

Sözlük

Bəşəriyyət – insanlıq, insanlar

Mexanizm – maşını, aparatı, cihazı hərəkətə gətirən hissə

Düşün və cavab ver

- 1 Təkər haqqında hansı mətn elmi mətndir? Cavabını əsaslandır.
- 2 Hansı mətndən təkər haqqında daha çox bilik əldə etdin?

NƏSR VƏ NƏZM

Mətnlər nəsr və ya nəzmlə yazıla bilər. Hekayələr, nağıllar, adətən, nəslə yazılır. Nəzmlə yazılan mətnlər şeirlər, poemalardır.

Nəslə yazılmış mətnlər abzaslara bölünür. Hər bir abzas yeni sətirdən başlanır və orada müəyyən fikir və ya hadisə təsvir olunur.

Nəzmlə yazılmış mətnlər bəndlərdən, bəndlər isə misralardan ibarət olur. Bəndlər də abzas kimi bitmiş fikri ifadə edir.

AĞILLI QARIŞQA

Bala dovşana dedi anası:

– Gəl kömək elə mənə, qadası!

Görürsən işim başımdan aşır.

Sən də **buğdanı** yuvaya daşı.

– Mən oynamağa **gedirəm** axı!

Deyib boz dovşan qaçdı aşağı.

Gördü yamacda **kiçik** qarışqa

Kələm daşıyır öz yuvasına.

Dedi: – Balaca, işləmə bunca!

Gəl oynayaq biz yamac boyunca.

Qarışqa dedi: – Sonra **oynaram**,

Mənə bu işi tapşırıb anam.

Hikmət ZİYA

1 Hansı rəngdə verilmiş sözlərin yeri dəyişik düşüb?

A) göy B) yaşıl C) qırmızı

2 Şeiri nəsrə çevirib qısa məzmununu nəql et.

3 Şeirin ideyasını müəyyən et.

A) Dost dostu tən gərək, tən olmasa gen gərək.

B) Valideynə kömək etmək övladın borcudur.

C) Böyük olan yerdə kiçik iş görməz.

4 Şeirinin sonuncu iki misrası aşağıdakı kimi olsa, ideya dəyişərmidi? Cavabını əsaslandır.

Qarışqa dedi: – İndi gəlirəm,
Sonra işimə davam edərəm.

SAİTLƏRİN ORFOQRAFIYASI

Sözlərin düzgün yazılış qaydaları *orfoqrafiya qaydaları* adlanır.

A, yoxsa **O**

Doğru	Yanlış
<i>p<u>o</u>ema</i>	<i>paema</i>
<i>ko<u>n</u>fet</i>	<i>kanfet</i>
<i>pr<u>o</u>blem</i>	<i>prablem</i>

A, yoxsa **Ə**

Doğru	Yanlış
<i>həy<u>a</u>can</i>	<i>həyacan</i>
<i>qəhr<u>a</u>man</i>	<i>qəhraman</i>
<i>həş<u>a</u>rat</i>	<i>həşarat</i>

U, yoxsa **Ü**

Doğru	Yanlış
<i>mü<u>u</u>bahisə</i>	<i>mubahisə</i>
<i>mü<u>u</u>asir</i>	<i>muasir</i>
<i>mü<u>u</u>barək</i>	<i>mubarək</i>

Ü, yoxsa **İ**

Doğru	Yanlış
<i>mü<u>ü</u>dir</i>	<i>müdir</i>
<i>ü<u>ü</u>mid</i>	<i>ümid</i>
<i>mü<u>ü</u>hit</i>	<i>mühit</i>

OV, ÖV, yoxsa **O, Ö**

Doğru	Yanlış
<i>do<u>o</u>şan</i>	<i>doşan</i>
<i>do<u>o</u>ğa</i>	<i>doğa</i>
<i>l<u>ö</u>bər</i>	<i>lobər</i>
<i>b<u>ö</u>n<u>ö</u>şə</i>	<i>bənöşə</i>

Lügətdən istifadə etməklə cavab ver.

- Sözlərdən birində nöqtələrin yerinə "a" yazılmışdır.
A) pr...qram
B) z...vod
C) m...del
- Sözlərdən biri səhv yazılıb.
A) cəsus
B) cəsur
C) cəsarət
- Hansı sözdə nöqtələrin yerinə "u" yazılmalıdır?
A) ş...caət
B) m...zey
C) n...mayış
- Hansı sözdə nöqtələrin yerinə "ü" yazılmalıdır?
A) s...varmaq
B) s...bay
C) m...barizə
- Sözlərdən birində "öv" yazıldığı kimi tələffüz olunur.
A) növbə
B) dövran
C) tövlə

QARTALIN TƏŞƏKKÜRÜ

Bir qartal tələyə düşmüşdü. Qanad çalır, çırpınır, tələdən canını qurtarmağa çalışırdı. Yaşlı bir kişi onun bu halını görcək ürəyi yandı. «Yəqin, onun da balaları var», – deyə düşündü və qartalı tələdən xilas etdi. Qartal qanad çalıb uçdu. Bir neçə gün keçdi. Yaşlı kişi köhnə bir evin kölgəsində oturub dincini alırdı. Göydə **uçan** qartal uzaq-

dan xilaskarını görüb tanıdı. **Uça-uça** kişinin papağını başından götürüb həmin yerdən uzaqlaşdı. Kişi qartalın dalınca qaçmağa başladı. Düzənliyə çatanda qartal papağı yerə atdı. Elə bu zaman yergöy titrədi, zəlzələ baş verdi. Kişi əvvəlcə qorxdu. Sonra özünə gəlib papağını yerdən götürdü və dincəldiyi yerə qayıtdı. Nə görsə yaxşıdır? Ev **uçub** dağılmışdı, daş daş üstə qalmamışdı. Kişi başa düşdü ki, bu qartal vaxtilə xilas etdiyi quşdur. İndi yaxşılığının əvəzini çıxdı.

Düşün və cavab ver

- 1 Mavi rəngdə verilmiş sözlərdən hansının mənası fərqlidir?
- 2 Aşağıdakı plan əsasında mətni abzaslara böl və danış.
 - Kişinin qartalı xilas etməsi
 - Qartalın papağı götürüb uçması
 - Kişinin qartalın dalınca düşməsi
 - Nəticə
- 3 Bu mətndən qartal haqqında hansı elmi məlumatları əldə etmək olar?
 - Qartalın iti gözləri var.
 - Qartal tez-tez tələyə düşür.
 - Quşlar və heyvanlar zəlzələni qabaqcadan hiss edirlər.
 - Qartalı əhliləşdirmək olar.

QOŞASAITLI SÖZLƏR

Sözdə iki sait yanaşı gələndə çox vaxt sözün deyilişi və yazılışı fərqlənir.

1) Saitlərdən biri tələffüz edilmir, o biri uzun tələffüz edilir: *müəllif* [mə:llif], *səadət* [sa:dət];

2) İki saitin arasında “y” samiti səslənir: *maili* [mayili] *zəif* [zəyif];

3) İki eyni sait yanaşı gələndə bir uzun sait kimi tələffüz edilir: *camaat* [cama:t], *təəssüf* [tə:ssüf].

Elə sözlər də var ki, yanaşı gələn iki sait yazıldığı kimi tələffüz olunur: *sual* [sual], *fəal* [fəal]

- 1 Sözlərdən biri səhv yazılıb.
A) qənaət B) teatr C) müdafiyyə
- 2 Hansı sözün deyilişi ilə yazılışı fərqlənmir?
A) müalicə B) bəraət C) dairə
- 3 Hərflər sırasında qoşasaitli bir söz bir neçə dəfə təkrar olunub. Bu, hansı sözdür? Həmin söz neçə dəfə təkrarlanır?

riədousaitşeduasaitoşeirİlsaitpəimsaitşüatiokiag

- 4 Səhv yazılmış sözləri tap və dəftərində düzgün yaz.
Nayilə təbiyyət haqqında hekayə, şeir mütaliyə etməyi çox sevirdi. O, hər bir mətində hamını təcübləndirən maraqlı məlumatlar tapırdı. Məllim dayıma onu uşaqlara numunə göstərirdi. İndi də dərse gedərkən o, təbiyyət haqqında düşünürdü. Küçələr, bağlar ağappaq qarla örtülmüşdü. Günəşin zəyif şuaları qarın üzərinə düşür, adamın gözlərini qamaşdırırdı. Bu ecəzkar gözəlliyi müşaidə edən Nayilə qollarını geniş açdı və dərinləndən nəfəs aldı. Sən demə, təbiyyət kitablarda təsvir edildiyindən daha gözəl imiş.

HADİSƏLƏRİN ARDICILLIĞI

Danışarkən və ya yazarkən hadisələri ardıcılıqla nəql etmək lazımdır. Əgər nitqinizdə bu ardıcılığa riayət etməsəniz, sizi başa düşməzlər.

PARKDA HADİSƏ

Nihadla Natiq sinfə daxil olanda artıq ikinci dərs başlamışdı. Gülarə müəllimə qaşqabaqlı halda onlara baxıb soruşdu:

– Niyə dərsə gecikmisiniz?

Uşaqlar bir-birinin sözünü kəsə-kəsə danışmağa başladılar:

– Qoca qadın yeriyyə bilmirdi...

– Hə, onun ayağı burxulmuşdu...

– Parkda yer buzlu idi, çox sürüşkən idi...

– Biz parkda görüşüb məktəbə tərəf gəlirdik...

– Təcili yardım maşını gəldi, qadını xərəyə qoyub apardılar...

– Hə, biz polisə xəbər verdik, o da təcili yardıma zəng elədi...

– O, birdən sürüşüb yerə yığıldı...

– Bizdən qabaqda qoca qadın gəldirdi...

– Biz ona kömək elədik ki, ayağa qalxsın...

Gülarə müəllimə onların sözünü kəsdi:

– Bir dəqiqə susun. Mən sizin danışığınızdan heç nə başa düşmədim. Nəfəsinizi dərin və hadisələri ardıcılıqla danışın.

Şüurlu oxu

1 Mətni bir daha oxu və baş vermiş hadisələri ardıcılıqla nəql et.

Düşün və cavab ver

2 Uşaqları dərsə gecikdiyinə görə bağışlamaq olarmı? Cavabını əsaslandır.

HAMIDAN QƏŞƏNG

Bir həyətdə Qaraxal adlı balaca bir küçük yaşayırdı. O, çox ürəyiaçıq, mehriban idi. Hamı ilə dostluq edirdi. Təkcə həyətin o başında yaşayan ağappaq göyçək pişiklə – Ağmurla yola getmirdi.

Bir gün həyətdə oynayan Qaraxal Ağmurla bərk toqquşdu.

– Bura bax, ayağının altını görmürsən? – Ağmur hirsləndi.

– Sən özün necə? Məgər məni görmürdün?

Pişik kinayə ilə bərkdən güldü:

– Mən səni görməyə bilərəm, çünki torpaqdan seçilmirsən, qapqarasan! Ancaq mən o saat görünürəm.

Qaraxal başını aşağı saldı, pərt halda gedib yuvasına girdi.

Həyətdə ağ rəngli əhəng tozu tökülmüşdü. Qaraxal bu tozun içində oynadı və bütün bədənini bozumtul-ağ rəngdə oldu. İndi ağardığı üçün o, özünü çox xoşbəxt hiss edirdi. Həyətin sakinləri təəccüblə ona baxırdılar. Hətta Ağmur da deməyə söz tapmayıb öz küncünə çəkildi.

Axşamtərəfi həyətdə çil toyuğun həyəcanlı qaqqıltısı eşidildi:

– Ay-haray! Kömək edin! Cücəm hovuzda düşüb!

Doğrudan da, dəcəl cücelərdən biri suda çırpınırdı. Az qalırdı boğulsun. Qaraxal cəld suya atıldı. Dişləri ilə ehmalca cücənin qanadından tutub quruya çıxardı. Özünü də sudan çıxıb bir-iki dəfə silkələndi. Bu zaman Ağmurun kinayəli gülüşü eşidildi: “Nə oldu, bəs sən ağarmışdın?!”

Qaraxal suda əksinə baxdı. Doğrudan da, o, yenə qapqara idi. Başını aşağı salıb doluxsundu. Bayağ suya düşmüş cücə Qaraxala yaxınlaşıb onu sıgalladı: “Sən qara olsan da, hamıdan, hamıdan qəşəngsən!”

Reyhan YUSİFQIZI

Dil qaydaları

- 1 Dördündən biri fərqlidir.
A) qapqara B) ağappaq C) bozumtul D) gömgöy
- 2 Hansı sözün mənası “ağ” sözü ilə bağlı deyil?
A) ağappaq B) ağlamaq C) ağarmaq

TƏNHA QU QUŞU

I hissə

Biri vardı, biri yoxdu, üç qaz var idi. Onlar çox mehriban dost idilər. Heç vaxt bir-birini incitməzdilər. Həmişə bir yerdə olurdular.

Bu qazlar böyük bir gölün qırağındakı qamışlıqda yaşayırdılar. Günlərinin çox hissəsini ya üzməklə, ya da uçmaqla keçirirdilər.

II hissə

Bir gün onlar göldə üzən bir qu quşu ilə rastlaşdılar. Quşun gözəlliyinə valeh oldular. Onun bəyaz tükləri dostları heyran elədi. Onlar bu gözəl quşla tanış olmaq üçün ona yaxınlaşdılar.

– Necə də gözəldir! – deyə dostlardan biri heyranlıqla ucadan diləndi.

Qu quşu özünü eşitməzliyə vurdu. Sonra saymazlyana oradan uzaqlaşdı. Onun bu hərəkəti dostların qəlbinə toxunsa da, heç nə demədilər.

III hissə

Qış gəlmişdi. Gölün suyu çox soyuq idi. Donmamaq üçün tez-tez hərəkət etmək lazım idi. Buna görə dostlar çox vaxt səmada olurdular. Bu axşam da uzun uçuşdan sonra gölə qayıtdılar. Axşam düşəndə bir-birlərinə sığınıb yatdılar. Səhər açılanda dəhşətli bir mənzərə ilə qarşılaşdılar.

Tənha qu quşu soyuqdan heykəl kimi hərəkətsiz qalmışdı. Gözlərini açma bilmirdi. Dostlar tez ona kömək etdilər. Qu quşunu aralarına alaraq qaçmağa başladılar. Qaçdıqca dostların nəfəsi onu isidirdi.

IV hissə

Tənha qu quşu gözlərini açdı, sonra qanadlarını hərəkət etdirdi. O, təəccüblə:

– Nə oldu mənə? – dedi.

– Deyəsən, günlərcə hərəkət eləməmişən. Səni tapmasaydıq, dona bilərdin. Əgər sənin də dostun olsaydı, bu vəziyyətə düşməzdin.

Tənha qu quşu bu sözləri eşidib utandı. Dostlardan *təkəbbürlü* hərəkətlərinə görə üzr istədi. Bu hadisə ona yaxşı dərs oldu. Ona görə qazlarla dost olmağı qərara aldı. O gündən qu quşu qazlarla birlikdə mehriban yaşamağa başladı.

Sözlük

Təkəbbür – özünü çəkmək, hamıya yuxarıdan aşağı baxmaq, lovğalıq

Şüurlu oxu

1 Aşağıdakı hissənin «Tənha qu quşu» mətnindəki yerini müəyyən et.

Aradan xeyli vaxt keçdi. Tənha qu quşunun davranışında heç nə dəyişmədi. O yenə göldə tək-tənha üzür, heç kimlə bir kəlmə də olsa danışmırdı. Dostlar onu öz dəstələrinə qoşmaq üçün daha bir cəhd göstərdilər. Onlar qu quşuna yaxınlaşıb soruşdular:

- Bu gün gəzintiyə çıxacaşıq. Bizimlə getmək istəyirsən?
- Yox, istəmirəm! Sizin kobud səsiniz var. Lələkləriniz də çirklidir. Gözəl bir quşun belə acıdil olması qərribə idi.

- A) 1-ci hissə ilə 2-ci hissə arasında
- B) 2-ci hissə ilə 3-cü hissə arasında
- C) 3-cü hissə ilə 4-cü hissə arasında

2 Mətnə əsas hadisələr nə zaman baş verir?

- A) yayda B) yazda C) qışda

3 Hadisələr harada baş verir?

- A) meşədə B) göldə C) dağ başında

4 Əsərin qəhrəmanı haqqında nə demək olar?

- A) xəsisdir B) kobuddur C) təkəbbürlüdür

ÜÇ OĞLAN

Üç oğlan meşəyə getmişdi. Doyunca gəzdilər, günün necə keçdiyindən xəbər tutmadılar. Evə qayıtmaq istəyəndə qorxuya düşdülər. Axı evdə onları danlayacaqdılar.

“Nə edək, evdə düzünü deyək, yoxsa bir şey uyduraq?” – deyə fikirləşdilər.

– Mən deyəcəyəm ki, guya, canavar bizə hücum etmişdi, – deyə birinci oğlan dilləndi. – Onda atam qorxar. Yəqin ki, bir söz deməz.

– Mən isə deyəcəyəm ki, babamla rastlaşmışdım. Ona görə gecikdim. Atamla anam sevinər və məni danlamazlar.

– Mən isə düzünü deyəcəyəm, – deyə üçüncü oğlan dilləndi. – Doğru danışmaq həmişə asan olur. Ona görə ki, uydurmaq lazım gəlmir.

Onlar ayrıldılar.

Birinci oğlan evə gəlib canavar haqqında uydurmasını təzəcə söyləmişdi ki, meşəbəyi gəlib çıxdı. O dedi:

– Sən nə danışırısan, ay bala, bizim meşədə canavar nə gəzir?!

Ata dilxor oldu. Oğlunun gecikməsinə görə narahat olmuşdusa, yalan danışmasına görə ikiqat kədərləndi.

İkinci oğlan babasını gördüyünü təzəcə söyləyib qurtarmışdı ki, qapı açıldı, baba içəri girdi. Ana işin nə yerdə olduğunu anladı. Oğlunun yalan danışdığını başa düşüb lap hirsələndi.

Üçüncü oğlan evə gələn kimi təqsirini boynuna alıb üzr istədi. Atası başını bulasa da, onu bağışladı.

V.OSEYEVA

Düşün və cavab ver

Hansı atalar sözü mətnin ideyasını ifadə edir?

- A) Yalançının evi yandı, heç kim inanmadı.
- B) Örtülü bazar dostluğu pozar.
- C) Yalançının şahidi yanında olar.

VURĞULU HECA

Çoxhecalı sözlərdə hecalardan biri o birilərinə nisbətən daha qüvvətli tələffüz olunur. Buna *vurğulu heca* deyilir. Məsələn, *kitabxana* sözündə vurğu sonuncu (4-cü) hecaya (na), *televizor* sözündə isə üçüncü hecaya (vi) düşür.

Yazıda vurğulu hecanı göstərmək üçün həmin hecanın üstündə kiçik maili xətt qoyulur: *avtóbus*.

- 1 Hansı sözdə vurğu ikinci hecaya düşür?
A) texnikum B) universitet C) akvarium
- 2 Hansı cümlədəki “vurma” sözündə vurğu birinci hecaya düşür?
A) Bərk vurma, qırılar.
B) Adil vurma cədvəlini yaxşı bilir.
C) Müəllim vurma əməlinə aid tapşırıqlar verdi.
- 3 “Qızartma” sözündə vurğunu əvvəlcə ikinci, sonra üçüncü hecaya salmaqla cümlələrdə işlət.

YADDA SAXLA

Ad bildirən sözlər müraciət kimi işləndikdə sözdəki vurğunun yeri dəyişir.

1. *Aynurə dərsə hazır idi.* (Vurğu üçüncü hecaya düşür).
2. *Aynurə, dərsə hazırsan?* (Vurğu ikinci hecaya düşür).

- 4 A) Gəlin gedək bizim bağa,
Hərə çıxsın bir budağa...
 - B) Gəlin körpə balasını qucağına aldı.
 - C) Gəlin, ayağın düşərli olsun.
1. Hansı cümlədə “gəlin” sözünün mənası fərqlidir?
 2. Hansı cümlədə “gəlin” sözü müraciət kimi işlənib?
 3. Hansı cümlədəki “gəlin” sözündə vurğu son hecaya düşür?

ŞAR

Balaca bir oğlan şar satan kişinin yanında dayanıb rəngbərəng şarlara həsrətlə baxırdı. Şarlar isə quş kimi havaya dartinirdi. Oğlan üzünü satıcıya tutub yavaşca dilləndi:

- Əmi, mənim bir dənə də şarım yoxdur.
- Pulun necə, varmı? – deyərək şar satan soruşdu.

– Yooo...

– Pulun olanda gələrsən, – deyərək satıcı üzünü yana çevirdi.

Birdən necə oldusa, külək bir neçə şarı havaya qaldırdı. Şarlar yaxınlıqdakı ağacın budağına ilişdi.

Şar satan çaşdı. Ağacdakı şarlara baxıb oğlana dedi:

- O şarları düşürə bilsən, birini sənə verərəm.

Oğlan ayaqqabılarını və köynəyini çıxarıb bir tərəfə tulladı. Pişik cəldliyi ilə ağaca dırmaşdı. Şarların budağa ilişən saplarını açdı və onları düşürdü. Amma şarlardan ən gözəli budağın elə yerinə ilişmişdi ki,

ona əli çatmadı. Satıcı dedi:

- Sağ ol, sən qoçaq oğlansan.
- Amma birini mənə verməliydiniz...
- Hə, – deyərək kişi öskürdü. – O ağacda qalan şar var ha, bax o, sənindir. Düşürə bilirsənsə, götür apar.

Oğlan yolun qırağında oturdu. Uzaqlaşan şar satanın arxasınca baxıb öz-özünə dedi:

- Eybi yoxdur, qoy belə olsun. Ağaca ilişsə də, bilərəm ki, mənim də bir şarım var.

Düşün və cavab ver

- 1 Qırmızı hərflərlə verilmiş söz əslində necə yazılmalıdır? Sənə, müəllif bu sözü nə üçün belə yazıb?
- 2 Balaca oğlan və şar satan obrazlarına münasibətini bildir.
- 3 “Söz danışıqdan keçər” ifadəsini izah et.

QOŞASAMİTLİ SÖZLƏR

Bəzi sözlərdə yanaşı gələn samitlərin yeri səhv salınır:

<i>Doğru</i>	<i>Yanlış</i>
kirpik	kiprik
məşhur	məhşur

Qoşa samitlə bitən birhecalı sözlərin də yazılışında bəzən səhvə yol verilir:

<i>Doğru</i>	<i>Yanlış</i>
sədr	sədir
zülüm	zülüm

Sözlərin bir “y” və iki “y” ilə yazılışını yadda saxlamaq lazımdır:

<i>Doğru</i>	<i>Yanlış</i>
ehtiyat	ehtiyat
riyaziyyat	riyaziyat

“B” samitindən əvvəl gələn “n” samiti “m” kimi tələffüz olunur:

<i>Yazılış</i>	<i>Tələffüz</i>
anbar	[ambar]
tənbəl	[təmbəl]

İki kar samit yanaşı gələndə ikincisi cingiltili tələffüz edilir:

<i>Yazılış</i>	<i>Tələffüz</i>
şaftalı	[şafdalı]
bitki	[bitgi]

Lüğətdən istifadə etməklə cavab ver.

- 1 “Həsər” və “həsir” sözlərini cümlələrdə işlət.
- 2 Hansı söz iki «y» ilə yazılmalıdır?
A) tövsiyə
B) əhəmiyyət
C) ehtiyac
- 3 Sözlərdən biri yazıldığı kimi deyildir:
A) şaftalı
B) dastan
C) fayton
- 4 Hansı sözün tələffüzü səhv göstərilmişdir?
A) xalça [xalça]
B) tüstü [tüstü]
C) həftə [həftə]
- 5 Sözlərdən birinin yazılışı səhvdir:
A) ərışdə
B) küftə
C) bənd
- 6 Sözlərdən birinin yazılışı düzdür:
A) şəmbə
B) kömbə
C) məmbə

BALLI VƏ XALLI

Ballı adında arı ilə Xallı adında milçək dostluq edirdilər. Onlar hər gün çəmənlikdə görüşür, hərə öz işi ilə məşğul olurdu. Ballı çiçəklərdən şirə çəkir, Xallı isə hara gəldi qonur, nə gəldi yeyirdi.

Bir yay axşamı Xallı öz dostunu milçəklər ölkəsinə dəvət etdi. Burada ağız deyəni qulaq eşitmirdi. Milçəklər yemək görəni kimi bir-birinə imkan vermədən irəli cumurdular. Elə milçək vardı ki, yeməkdən şişib dozanqurdu boyda olmuşdu. Eləsi də vardı ki, acından qanadlarını da tərpedə bilmirdi. Hamısının da qaşqabağı yerlə gedirdi.

– Bu, necə yaşayışıdır? – deyə Ballı dilləndi. – Bu qarmaqarışıqlıqda yaşamaq olar? Sizin ölkənizdə nə ədalət var, nə qayda-qanun. İndi gəl gedək bizim evə.

Ballı Xallını öz ailəsinə qonaq apardı. Burada ana arı pətəyin ortasında əyləşib hamıya göz qoyurdu. Onun sözü arılar üçün qanun idi. Ana arı hamıyla ədalətlə davranırdı. Pətəyin qarşısında qarovulçu arılar dayanmışdı. Onlar çəmənlikdən qayıdanları bir-bir yoxlayıb pətəyə buraxırdılar. Şirə gətirməyənləri geri qaytarırdılar.

İşçi arılar mumdən pətək hörmüşdülər. Onlar həvəslə işləyirdilər. Heç kəs bir-birinin yeməyinə şərik çıxmır, hamı sevinclə vızıladaşırı. Bütün arılar çox şən və firavan görünürdülər.

– Bu qədər işin qabağında siz necə də xoşbəxtsiniz, – deyə Xallı dilləndi.

– Ədalət, nizam-intizam olan yerdə hamı xoşbəxt olur və işləməkdən həzz alır.

Xallı arıların xoşbəxtliyinin səbəbini başa düşdü. Onu da başa düşdü ki, milçəklər heç zaman xoşbəxt ola bilməyəcək.

MƏTNİN HİSSƏLƏRİ

Mətnlər üç hissədən ibarət olur: giriş, əsas hissə, sonluq.

Mətnin **giriş** hissəsində əsas iştirakçılar, hadisələrin baş verdiyi yer və vaxt haqqında ümumi məlumat verilir.

Əsas hissədə qəhrəmanın başına gələn hadisələr təsvir olunur.

Sonluqda hadisələrin necə bitdiyi bildirilir və ya məzmunla bağlı nəticə çıxarılır.

Şüurlu oxu

- 1 2-ci sinifdə arılar haqqında öyrəndiyin hansı məlumat bu mətdə öz əksini tapmayıb?
- A) Arı ailəsində bir ana arı olur.
 B) İşçi arılar mumdən pətək düzəldirlər.
 C) Kəşfiyyatçı arılar çəmənliyin yerini müəyyən edirlər.
 C) Qarovulçu arılar tənbel arıları pətəyə buraxmırlar.

Düşün və cavab ver

- 2 “Ballı və Xallı” mətninin giriş və sonluq hissələrini müəyyən et. Bu hissələrdə nədən danışılır?
- 3 Əsərin əsas hissəsində baş verən hadisələri ardıcılıqla nəql et.
- 4 Mətn əsasında hekayə xəritəsi qur.
- 5 Əsərin mövzusunı müəyyən et.
- 6 Əsərin ideyası hansı cümlədə ifadə olunub?

Şüurlu oxu

- 7 Göy rənglə verilmiş sözlərin hamısına xas olan cəhət hansıdır?
- A) Üç hecadan ibarətdir.
 B) Deyilişi ilə yazılışı fərqlənmir.
 C) Vurğu ikinci hecaya düşür.

YAXŞILIĞA YAXŞILIQ

Bir dəfə Turalla Vüsal meşədən keçəndə bir ayı balasına rast gəldilər. Ayı qurumuş ağacın üstündə oturub zarıyırdı. Tural dedi:

– Görəsən, o, niyə zarıyır?

Vüsal dedi:

– Nə işinə qalıb? Gəl qaçaq. Bizi gören kimi üstümüzdə cumacaq.

– Dayan görüm, burada nəşə bir sirr var, – deyə Tural ehtiyatla ayıya yaxınlaşdı.

Yaxına gələndə gözlərinə inanmadı. Ayının qabaq pəncəsi ağacın yarıq yerinə girmişdi. Yazıq heyvan nə qədər əlləşirdisə, pəncəsini çıxara bilmirdi.

Tural ətrafı axtarıb yekə bir ağac tapdı. Onu ağacın yarığına salıb əyməyə çalışdı. Amma gücü çatmadı.

Vüsalı köməyə çağırırdı. Vüsal isə barmağını dodaqlarına aparıb “sus” işarəsi verdi, yəni “mən burada yoxam”.

Tural var gücünü toplayıb bir də *qanırdı*. Nəhayət, ayının pəncəsi ağacın yarığından çıxdı. O axsaya-axsaya meşənin içinə doğru getdi. Hərdən dönüb Turalla tərəf baxır, sanki ondan arxasınca gəlməyi xahiş edirdi. Tural ayının dalınca getdi.

Onlar meşənin qalın yerinə gəldilər. Ayı bir ağac *koğuşunun* yanında dayandı. Tural gördü ki, ağacın koğuşu ağzına kimi balla doludur. Sən demə, ayı öz xilaskarını bala qonaq etmək istəyirmiş.

Sözlük

Qanıрмаq – əymək, dartmaq

Koğuş – böyük ağacların gövdəsinin içindəki boşluq

Düşün və cavab ver

1 Tural və Vüsal obrazlarına münasibətini bildir.

2 Əsərin mövzusunun və ideyasını müəyyən et.

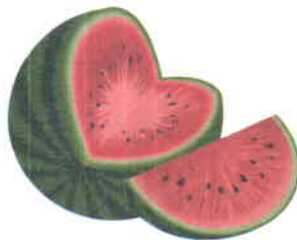

SÖZ SONUNDA BƏZİ SAMİTLƏRİN TƏLƏFFÜZÜ

Sözlərin sonunda bir çox cingiltili samitlər kar samit kimi səslənir.

b	→	[p]: kitab	[kitap]
d	→	[t]: qanad	[qanat]
g	→	[k]: tufəng	[tufənk]
c	→	[ç]: ağac	[ağaç]
q	→	[k]: şəfəq	[şəfək]
q	→	[x]: ocaq	[ocax]

- Hansı sözün yazılışı səhvdir?
A) manat B) palıt C) barıt
- Lüğətin köməyi ilə "sənəd" və "sənət" sözlərinin mənalarını araşdır və hər bir sözü cümlədə işlət.
- Dördündən birində sözün sonundakı "q" fərqli səslənir:
A) maraq B) qonaq C) hüquq Ç) qıvraq
- Hansı sıradakı sözlərin hamısında "q" samiti "x" kimi tələffüz olunur?
A) qayıq, üfüq, Afaq
B) qulluq, dəqiq, tənqid
C) bayraq, otaq, sınaq
- Şəkil adlarının deyiliş forması ilə yazılış forması arasındakı fərqi izah et.

NƏBİ VƏ TAHİR

Bir kənddə Nəbi adlı igid bir oğlan yaşayırdı. Onun gözəl bir atı vardı. At Nəbiyə, Nəbi də ata yaraşırdı.

Tahir adlı bir nəfərin Nəbinin atına gözü düşmüşdü. Tahir bu atı ələ keçirmək fikrinə düşdü. Amma bilirdi ki, atı Nəbinin əlindən zorla ala bilməz. Buna görə də hiyləyə əl atdı.

Tahir gəlib Nəbinin yolu üstündə uzandı. Nəbi yaxınlaşanda bərkəndən zarımağa başladı. Nəbi atdan düşüb ona yaxınlaşdı:

– Nə olub, qardaşım? Sənə necə kömək edim?

– Xəstəyəm, qardaş, yeriyə bilmirəm. Məni tez kəndə çatdır, – deyə Tahir inildədi.

Nəbi onu qucağına alıb ata mindirdi. Özü də tərkinə minmək istəyirdi ki, birdən Tahir onu itələyib atı irəli sürdü. Bir az uzaqlaşdı dayandı, Nəbiyə sarı dönüb dedi:

– Salamət qal, Nəbi. Sənin atına gözüm düşmüşdü. Ona görə də əlindən aldım. Sən isə öz başına çarə qıl.

Nəbi onun dalınca qışqırdı:

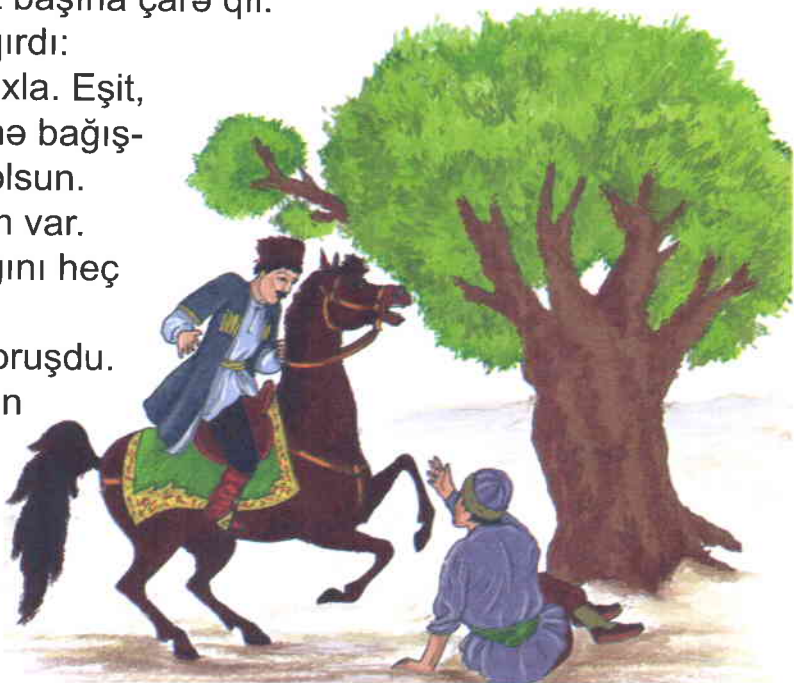
– Bircə dəqiqə ayaq saxla. Eşit, gör nə deyirəm. O atı sənə bağışladım. Sağlığına qismət olsun.

Amma səndən bir xahişim var. Atı məndən bu yolla aldığına heç kimə demə.

– Niyə? – deyə Tahir soruşdu.

– Çünki insanlar bundan sonra bir-birinə inanmazlar. Çətinə düşənə heç kim yardım etməz.

Rəşid bəy ƏFƏNDİYEV

Düşün və cavab ver

- 1 Əsərdə sənə ən çox təsir edən nə oldu?
- 2 Sən Nəbinin yerinə olsaydın, bundan sonra çətinliyə düşənlərə kömək edərdinmi?

1 Uyğunluğu müəyyən et.

əsr kök, mənsəb

əsir həqiqi

əsl yüz il

əsil məhbus

2 Hansı cümlədə altından xətt çəkilmiş söz səhv yazılıb?
Səhvi izah et və düzgün yazılışını göstər.

1. Dərslərini çatdırma bilmədiyinə görə o, maraqlı gəzintidən mərhum oldu.

2. Dünən məktəbimizdə mərhum yazıçının xatirəsinə həsr olunmuş tədbir keçirildi.

3. Cırcıramanın süfrəsi suda böyüyür.

4. Anam masaya çəhrayı rəngli ipək süfrə salmışdı.

3 Hərflər sırasında qoşa samitlə bitən bir neçə söz verilib.
Həmin sözləri tap.

afənnusirrasseşşuxəttezsothissəinnüqrahaqqifparr

4 Hansı sözün yazılışı düzgündür?

A) xayın

B) qayış

C) dayimi

5 Sözlərdən birində "k" samiti [g] kimi tələffüz edilir:

A) köşk

B) itki

C) ördək

6 Hansı sözdə hər iki "q" yazıldığı kimi tələffüz edilir?

A) quyruq

B) qaçqın

C) qoçaq

7 Sözlərdən birində "öv" yazıldığı kimi tələffüz edilir:

A) zövq

B) növbə

C) tövlə

8 Sözlərdən birində [mb] deyildiyi kimi yazılır:

A) [çərşəmbə]

B) [gümbəz]

C) [pambix]

ÇOBAN VƏ KEÇİLƏR

Bir çoban düzənlikdə sürüsünü otarırdı. Bir də gördü sürüyə yad keçilər girib. Səsini çıxarmadı. Axşam olanda sürünü yad keçilər qarışıq evə gətirib *ağıla* yığdı.

Elə oldu ki, ertəsi gün fırtına qopdu. Bir neçə gün yağış yağdı. Çoban sürünü otlağa çıxara bilmədi, qoyun-keçilərini elə ağıldaca yemləməli oldu. O öz keçilərinə azca yem verirdi ki, acından ölməsinlər. Yad keçilərin qabağını isə bolluca otla-samanla doldururdu. Çoban belə eləyirdi ki, yad keçilər ona öyrəşsinlər, səxavətindən razı qalıb sürüdən kənar düşməsinlər.

Nəhayət, hava düzəldi. Çoban sürünü otlağa çıxardı. Yad keçilər açıqlığa çıxan kimi dağa tərəf götürüldülər. Çoban onların arxasınca qaçıb qışqırdı:

– Axı mən sizə yaxşı baxırdım. Öz keçilərimin boğazından kəsib sizə yedizdirirdim. Niyə məndən qaçırsınız?

Keçilər dedilər:

– Biz də elə ona görə qaçıırıq. Bu gün öz keçilərinin boğazından kəsib bizə yedizdirdin. Sabah başqalarını tapanda bizim boğazımızdan kəsib onlara yedizdirəcəksən.

Çoban səhvini anladı. Qaçan keçilərin arxasınca baxa-baxa öz hərəkətindən peşman oldu.

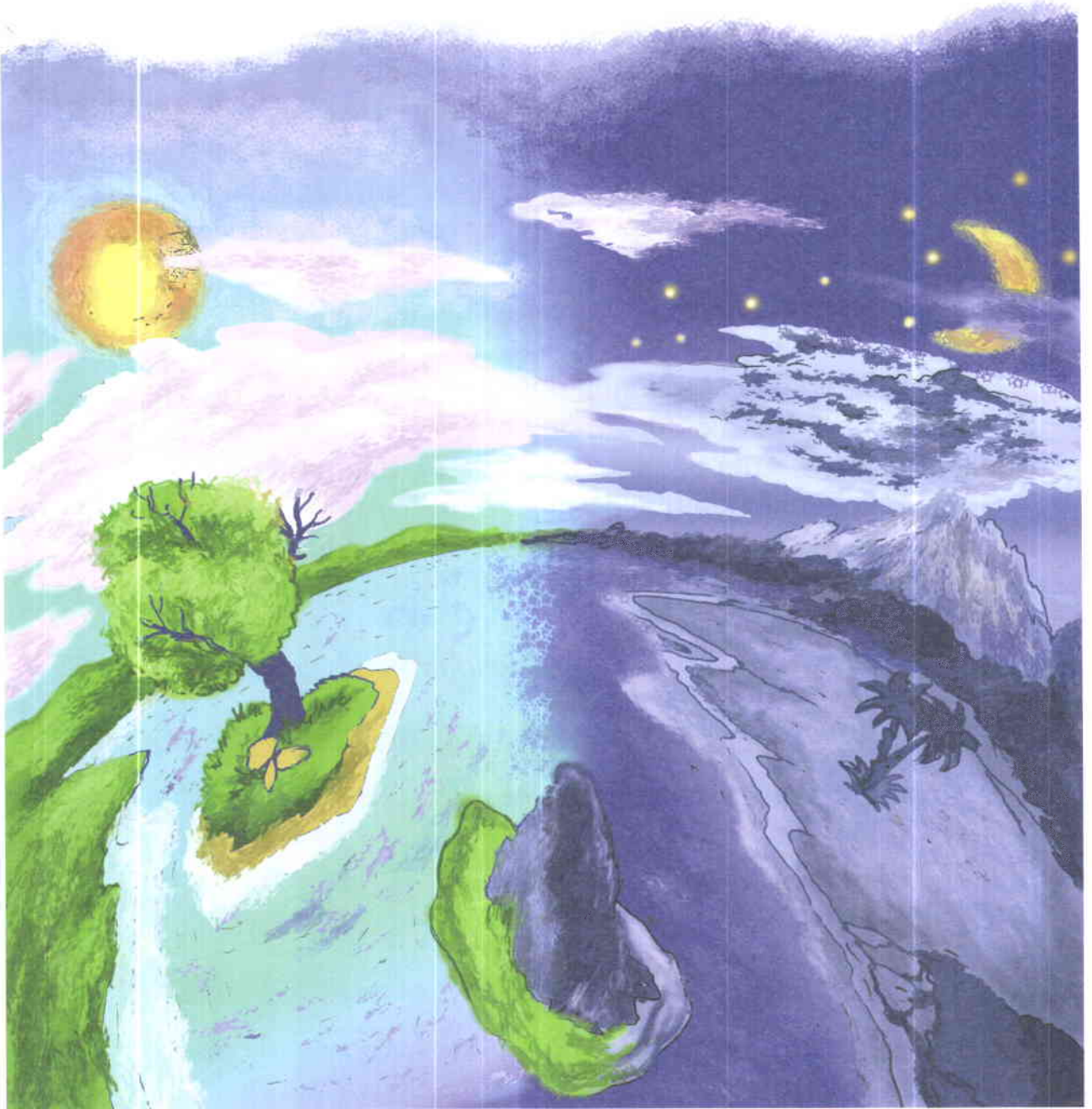
Sözlük

Ağıl – qoyun-keçi saxlamaq üçün çəpərlənmiş sahə

Şüurlu oxu

- 1 Nəyə görə çoban yad keçiləri daha çox yedizdirirdi?
- 2 Yad keçilər çobandan niyə qaçdılar?

SİRLİ DÜNYA

SƏRÇƏ

Baharın gözəl günlərindən biri idi. Molla Abbasla dəhlizin qabağında əyləşib söhbət edirdik. Mollanın arvadı dəyirmanlıq üçün buğda yuyub günə sərmışdi. Molla Abbas həm mənimlə söhbət edirdi, həm də əlindəki uzun çubuqla buğdanın üstünə gələn toyuqları və quşları qovurdu. Birdən bir arı gəlib bir buğda apardı. Hər ikimiz təəccüb etdik, buğda arının nəyinə lazımdır? Hey fikirləşdik, bir şey anlaya bilmədik.

Bir azdan sonra arı gəlib bir buğda da apardı. Molla Abbas dedi:
– Arı gəlib bir də buğda aparsa, bu qocalığıma baxmayaraq, onun dalınca gedəcəyəm.

Mən cavabında dedim ki, mənim ayaqlarım bərkdir, mən gedərəm və xəbər gətirərəm.

Həqiqətən, arı gəlib bir buğda da götürüb uçdu. Mən qalxıb onun dalınca yüyürdüm. Arı getdi – mən getdim, arı getdi – mən getdim. Endik bir dərəcəyə. Arını gözdən qoymurdum. Baxıb nə gördüm?

Gördüm kolun altında bir kor sərçə oturub. Arının vızıltısını eşitcək ağzını ayırdı və arı buğdanı onun ağzına atıb uçdu.

Yəqin ki, arı həmin sərçə ilə dost imiş. İndi, sərçə kor olandan sonra da bu dostluğu unutmayıb.

Əbdürrəhimbəy HAQVERDİYEV

Şüurlu oxu

1 Mətnə başqa nə ad qoymaq olar?

- A) Oğru arı
- B) Sədaqətli dost
- C) Molla Abbasın hekayəti

Söz ehtiyatı

2 Mətnədəki birinci sözü hansı sözlə əvəz etmək olar?

- A) payız B) yaz C) yay

EYNİMƏNALI VƏ YAXINMƏNALI SÖZLƏR

Bəzən eyni varlığı, əlaməti və ya hərəkəti bir neçə sözlə ifadə etmək olur. Məsələn, şəkilə gördüyünüz bu əşyanın adı *eynəkdir*.

Ona *gözlük* və ya *çəşmək* də demək olar.

Qaçan adam haqqında *o qaçır* da demək olar, *o yüyürür* də.

Belə sözlər *eynimənalı sözlər* adlanır. Cümlədə bu sözlərdən birini o biri ilə əvəz etdikdə cümlənin mənası dəyişmir.

Elə sözlər də var ki, *yaxınmənalıdır*. Məsələn, *abidə* və *heykəl*.

Məktəblilər Heydər Əliyevin abidəsi önünə tər çiçəklər qoydular.

Bu cümlədə *abidə* sözünü *heykəl* sözü ilə əvəz etmək olar.

Bakı şəhəri memarlıq abidələri ilə zəngindir.

Bu cümlədə isə *abidə* sözünü *heykəl* sözü ilə əvəz etmək olmaz.

1 Hansı sırada yaxınmənalı sözlər verilib?

- A) ayaqqabı — paltar — şalvar
- B) albalı — gilənar — moruq
- C) acıq — hirs — qəzəb

2 Hansı cümlədə «maşın» sözünü «avtomobil» sözü ilə əvəz etmək olmaz?

- A) Dünən atam paltaryuyan maşın aldı.
- B) Rizvan əmi maşını düz həyəətə sürdü.
- C) Şəhərdən yenicə uzaqlaşmışdıq ki, maşının arxa təkəri buraxdı.

3 «O, atasına sarı elə qaçırdı, sanki qanad açıb uçacaqdı» cümləsində «sanki» sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?

- A) çünki
- B) elə bil
- C) guya

AYIN İTMƏSİ

Son günlər Sincab çox həyəcanlı idi. Maral bunu görüb soruşdu:

– Nə olub, Sincab qardaş? Niyə ora-bura vurnu-xursan?

– Gecə üçün ərzaq tədarükü görmək lazımdır. Sən heç fikir verməmişən? Ay gündən-günə kiçilir. Belə getsə, bir neçə gündən sonra Ay yoxa çıxacaq, meşə

zil qaranlıq olacaq. Göz gözü görməyəcək. Gecələr necə yemək tapacağıq?!

– Yox, heç fikir verməmişdim. Məncə, sən uydurursan.

– Özün bilərsən. Mən getdim yemək axtarmağa.

Üç gündən sonra qaranlıq düşən vaxt onlar yenə görüşdülər. Sincab Marala dedi:

– Bir Aya bax. Az qala yarısı qalıb. Gördün? Mən deyən düz çıxır.

Maral gördü ki, Sincab doğru deyir. Tez Tülkünün yanına qaçdı:

– Tülkü lələ, Ay yoxa çıxır. Gecə üçün yemək tədarükü görmək lazımdır.

– Hanı? – Tülkü göyə baxdı. – Ay yerindədir ki...

– Hə, yerindədir. Ancaq o kiçilir. Üç gün bundan qabaq böyük idi. Özüm görmüşdüm.

Bir azdan bütün meşəyə xəbər yayıldı: «Ay yoxa çıxır!» Hamı məş-verətə topladı. Bütün heyvanlar göyə baxırdı. Qaranlıq səmada Ayın kiçik bir hissəsi qalmışdı. Ayı dedi:

– Məgər Ay belə olmur?

Çaqqal cır səslə çığırdı:

– Yox, yox. Ay dəyirmi olur. Lap Günəş kimi. Vay dədəm, vay, Ay, doğrudan da, yoxa çıxır.

Şir dedi:

– Yaxşı, sakit olun! Gəlin gedək Bayquşun yanına. O, hamımızdan çox yaşayıb. Ağıllıdır, bir məsləhət verir.

Heyvanlar Bayquşun yanına gəldilər. Qoca Bayquş məsələnin nə yerdə olduğunu biləndə güldü və dedi:

– Sizin heç dünyadan xəbəriniz yoxdur ki!.. Yaxşı, mən sizə Ay, Yer və Günəş haqqında dərs keçərəm. Əvvəla bilməlisiniz ki, Ay özü işıq saçmır. Onu işıqlandıran Günəşdir.

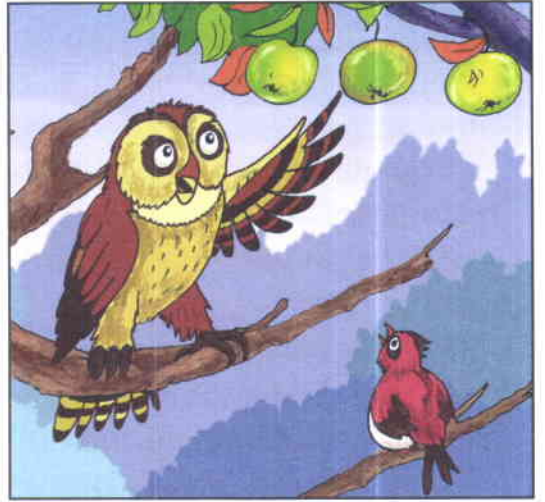
– Necə yeni Günəşdir? – Dovşan dilləndi. – İndi qaranlıqdır. Günəş yoxdur, amma Ay işıq saçır.

– Sözümlü kəsmə! – Bayquş hirsələndi. – Günəş var. Sadəcə olaraq, indi o, Yerin arxa tərəfindədir.

– Mən heç nə başa düşmədim, – deyə Canavar yavaşca donqulandı.

Hövsələdən çıxan Bayquş ağacdən üç alma dərib onları budaqdan yanaşı asdı. Sol tərəfdəki almanı göstərib dedi:

– Baxın, bu, Günəşdir, ortadakı Yerdir, sağ tərəfdəki də Aydır. Biz indi Yerin Aya tərəf olan hissəsindəyik. Günəş əks tərəfdə olduğuna görə bura qaranlıqdır. Ancaq Günəşin şüaları Ayın bir hissəsini işıqlandıra bilir. Qalan hissəsinə Yerin kölgəsi düşür. Ona görə də bizə elə gəlir ki, Ay kiçilib. Sabahdan Ay yerini dəyişəcək və işıqlanan sahəsi böyüyəcək.

On dörd gündən sonra Ay tamamilə işıqlanacaq və dairəvi formada görünəcək. Amma indi də diqqətlə baxsanız, görərsiniz ki, Ayın qaranlıq hissəsi azacıq da olsa işıqlanır.

– Bəs o, nəyin işığıdır? – Heyvanlardan biri soruşdu.

– Bax bu haqda gələn dərsdə danışaram.

Şüurlu oxu

1 Mətnə hansı məlumat öz əksini tapıb?

- A) Ay Yerin ətrafına fırlanır.
- B) Ay Günəşin işığını əks etdirir.
- C) Yer Günəşin ətrafına fırlanır.

Düşün və danış

2 Nöqtələrin yerinə hansı söz uyğun gəlir?

tülkü – hiyləgərlik, şir – hökmranlıq, bayquş – ...

DANIŞMA BACARIĞI

Danışma – bildiklərimizi, düşündüklərimizi və hislərimizi başqalarına çatdırmağın yollarından biridir.

Gündəlik ünsiyyət zamanı biz salamlışıq, sağollaşıq, təşəkkür edirik, üzr istəyirik, arzu edirik, təbrik edirik... Bu zaman bir sıra ifadələr var ki, onlardan yerində istifadə etməyi bacarmalıyıq. Bu ifadələrə **nitq etiketləri** deyilir.

Bəzən isə dərslərdə və ya məktəb tədbirlərində müəyyən mövzuda məruzə edirik və ya müzakirələrdə çıxış edirik. Mövzu ilə bağlı danışmaq üçün qabaqcadan hazırlaşmalıyıq.

Müəyyən qaydalar var ki, danışarkən onlara əməl etməliyik.

1. Dinləyənlərin rahat eşidə biləcəyi səsle danışmalıyıq.

2. Sözləri yerli-yerində, öz mənasına uyğun işlətməliyik.

3. Dinləyənlərin gözlərinə baxmalıyıq.

4. Yeri gəldikdə mimika və jestlərdən istifadə etməli, lakin lazımsız hərəkətlərə yol verməməliyik.

5. Hislərimizi daha yaxşı anlatmaq üçün səs tonumuzdan düzgün istifadə etməliyik.

6. Müəyyən bir mövzuda danışarkən həmin mövzudan kənara çıxmamalıyıq.

7. Danışığımızda «adı nədir...», «şey...» kimi yersiz sözlərə yol verməməliyik.

Sözlük

Mimika – insanın hiss və həyəcanının üzündə əks olunması

Jest – nitqin təsirini artırmaq üçün əl-qol hərəkəti

Düşün və cavab ver

Düşündüklərini başqalarına çatdırmağın daha hansı yolu var?

A) Dinləmə

B) Oxu

C) Yazı

AĞAC

Bir ağac var idi. O hələ çox balaca idi, cəmisi iki yaşı vardı.

Ağacın yanından bir oğlan keçirdi, bir yarpaq qoparıb yerə atdı. Sonra fikirləşdi: «Bu yarpağı niyə qopartdım?.. Eh, nə olsun. Bir yarpaqla heç nə olmaz. Ağacın gör nə qədər yarpağı var».

Bu vaxt başqa bir oğlan buradan keçirdi, ağacın budağını sındırdı və fikirləşdi: «Bir budaqla nə olacaq? Ağacın budağı çoxdur».

Bir qız da əlində top buradan keçirdi, topu yuxarı atdı, top ağaca dəydi və onun ucunu sındırdı. Qız pərt oldu: «Gör nə pis iş oldu. Eh, eybi yoxdur. Təzəsi boy atar».

Ağacın yanından bir keçi keçirdi, keçi ağacın qabığından bir az gəmirirdi.

Əlində bıçaq olan oğlan bıçağını sınamaq istədi. Bir budaq kəsdi. Bıçaq iti idi.

Ağac qurudu.

Ağacı əkən uşaqlar gəlib çıxdılar və dedilər:

– Burada ağac **bitmək** istəmir, yəqin, bizim torpağımız pisdür.

Anatoli KUZNETSOV

Düşün və danış

- 1 Əsərin mövzusunun və ideyasını müəyyən et.
- 2 Hansı cümləni hadisələrin nəticəsi kimi qəbul etmək olar?
 - A) Oğlan ağacın yarpağını qopartdı.
 - B) Keçi ağacın qabığını gəmirirdi.
 - C) Ağac qurudu.
 - Ç) Oğlan bıçaqla ağacdən bir budaq kəsdi.
- 3 Göy rənglə verilmiş “bitmək” sözü mətndəki mənasına görə hansı sözlə yaxınmənalıdır?
 - A) qurtarmaq
 - B) yetişmək, cücərmək
 - C) sona çatmaq

ƏKSMƏNALI SÖZLƏR

Əksmənalı sözlər, əsasən, əlamət və ya hərəkət bildirən sözlər olur: *acı – şirin, oturmaq – durmaq*.

Bir çox sözlərə şəkilçi artırmaqla əks mənə verən söz yaratmaq olur. Lakin bu cür sözlər əksmənalı sözlər sayılmır. Məsələn:

rəhmli – rəhmsiz

getmək – getməmək

Əksmənalı sözlərin kökü fərqli olur:

rəhmli – qəddar

getmək – gəlmək

- 1 Hansı atalar sözündə əksmənalı sözlər var?
 - A) Güzəllik ondur, doqquzu dondur.
 - B) Yerin nuru Günəşdir, insanın nuru – elm.
 - C) Hər gecənin bir gündüzü var.
- 2 Hansı atalar sözündə əksmənalı sözlərin yeri səhv düşüb?
 - A) Gecənin xeyrindən gündüzün şəri yaxşıdır.
 - B) Düz oturaq, əyri danışaq.
 - C) Ağ gün ağardar, qara gün qaraldar.
- 3 “Yay” sözünün hansı mənası “qış” sözü ilə əksmənalıdır?
 - A) ilin yazla payız arasında olan ən isti fəsli
 - B) spiral şəklində burulmuş məftil
 - C) ox atmaq üçün yarımdairə şəklində əyilib ucları tarım iplə birləşdirilmiş qədim silah növü
- 4 Hansı sırada əksmənalı sözlər verilib?
 - A) haqlı – haqsız
 - B) haqlı – günahkar
 - C) haqlı – ədalətli
- 5 Hansı mürəkkəb söz əksmənalı sözlərin birləşməsindən yaranıb?
 - A) gec-tez
 - B) söz-söhbət
 - C) ağacdələ

LEYLƏK VƏ BÜLBÜL

Əvvəllər quşlar oxuya bilmirdilər. Bir dəfə onlar eşitdilər ki, uzaq ölkələrin birində qoca, müdrik musiqiçi yaşayır. O, arzu edənlərə oxumaq öyrədir. Quşlar Leyləyi və Bülbülü onun yanına göndərdilər.

Leylək çox tələsirdi. O, dünyada ilk müğənni-quş olmaq istəyirdi.

Leylək elə tələsirdi ki, qapını döymədən musiqiçinin evinə soxuldu. Heç salamlamıdı da. Var gücü ilə qışqırdı:

– Ey, qoca! Tez ol, mənə oxumaq öyrət!

Amma müdrik qoca əvvəlcə onu tərbiyə etmək istədi. O, Leyləyi bayıra çıxarıb qapını döydü və dedi:

– Bax belə etmək lazımdır.

– Hər şey aydındır! – deyə Leylək sevindi. – Oxumaq elə budur?

Bu sözlərlə Leylək uçub getdi. O, hamını öz sənəti ilə heyretləndirməyə tələsirdi.

Bülbül isə öz balaca qanadları ilə xeyli sonra uçub gəldi. Qapını ehməlcə döydü, qoca ilə salamlaşdı, narahat etdiyi üçün üzr istədi və musiqi öyrənmək arzusunu bildirdi.

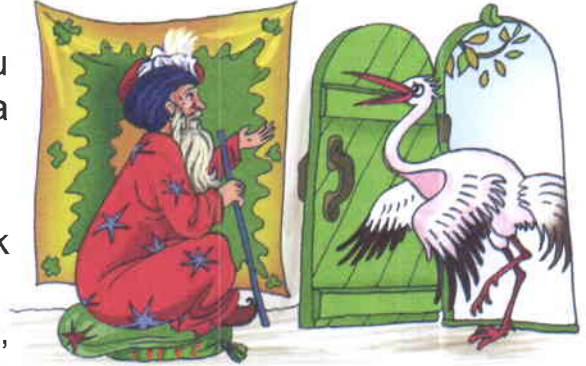
Qoca musiqiçinin nəzakətli quşdan xoşu gəldi. Nə bilirdisə, ona öyrətdi.

O vaxtdan Bülbül dünyada ən gözəl müğənni oldu.

Leylək isə ancaq dimdiyini şaqquldada bilir. Hələ bir öyünür və başqa quşlara da dərs verir:

– Ey, eşidirsiniz! Bax belə, bax belə etmək lazımdır! Əsl musiqi elə budur. İnanmırsınızsa, qoca musiqiçidən soruşun!

Valentin BERESTOV

Düşün və danış

- 1 Leylək qocanın evinə gələndə hansı səhvə yol verdi?
- 2 Bülbülün qocanın evinə gəlişini səhnələşdirin.

NİTQ ETİKETLƏRİ

Salamlaşma

Günün vaxtından asılı olmayaraq biz bir-birimizlə görüşəndə «Salam» və ya «Hər vaxtınız xeyir» deyirik. Bundan başqa, səhərlər «Sabahınız xeyir», axşamlar isə «Axşamınız xeyir» ifadələrini işlədirik. Evə qonaq gələndə isə onu «Xoş gəlmişsiniz» sözləri ilə qarşılamaq lazımdır.

Sağollaşma

Bir-birimizdən ayrılarkən, adətən, «Sağ ol» və ya «Xudahafiz» deyirik. Gecə vaxtı yatmağa gedəndə «Gecəniz xeyrə qalsın» demək lazımdır. Evinizi tərk edərkən bu ifadəni işlədən qonağa «Xeyrə qarşı gedin» və ya «Gülə-gülə» deyərək cavab vermək yaxşı olardı.

Təşəkkür

Kimse bizə kömək edəndə, hədiyyə verəndə, təbrik edəndə, tərifləyəndə ona öz minnətdarlığımızı bildiririk. Bunun üçün aşağıdakı etiketlərdən istifadə olunur: «Təşəkkür edirəm», «Çox sağ olun», «Minnətdaram».

Arzu

Arzu ilə bağlı etiketlər hər hansı səbəblə bağlı olur. Məsələn, səyahətə yola düşən adama «Yaxşı yol» və ya «Yolun açıq olsun», yarışa gedən dostunuza «Uğur olsun», yeni mənzil almış qohumunuza «Sağlığınıza qismət olsun» və ya «Mübarəkdir» deyərək bilərsiniz.

Üzrxahlıq

Bəzən ehtiyatsızlıq edib hərəkətlərimizdə səhvə yol veririk: avtobusda kiminsə ayağını tapdalayırıq, kiminsə əşyasına zərər yetiririk, səbirsizlik edib kiminsə sözünü kəsirik, öhdəmizə düşən vəzifəni yerinə yetirmirik. Bütün bu hallarda qarşıdakı adamdan üzr istəməliyik. Bunun üçün «Bağışlayın» və ya «Üzr istəyirəm» ifadələri işlədilir. Küçədə yad adama müraciət edərkən və ya telefonda danışmağa başlayarkən də bu ifadələrdən istifadə etsəniz, yerinə düşər:

«*Bağışlayın, bu yaxında kitab mağazası varmı?*»

«*Üzr istəyirəm, Nigarı telefona çağıra bilərsiniz?*»

Üzr istəmək heç də eyib deyil, səhvini etiraf etməkdir. Əksinə, səhv edib üzr istəməmək eyibdir.

Rəfiqə xala Nərminəni ad günü münasibətilə təbrik edib dedi: «Bəh, bəh, bu gün sənin nə gözəl saç düzümün var!» Nərminə cavabında nə deməlidir?

- A) Xoş sözləriniz üçün təşəkkür edirəm.
- B) Anam məni ən bahalı gözəllik salonuna aparmışdı.
- C) Mənim saç düzümüm hər gün gözəldir.

O X U

TELEFON SÖHBƏTİ

Vüqar sinif yoldaşı Aynurədən ev tapşırıqlarını soruşmaq istəyirdi. O, telefonu götürüb bir nömrə yığdı. Telefonda bir kişi səsi eşidildi:

– Alo.

Vüqar dedi:

- Aynurəni telefona çağırın.
- Bala, sən hansı nömrəni yığırsan?
- Aynurənin nömrəsini.
- Axı burada Aynurə yaşamır.
- Bəs Aynurənin nömrəsi neçədir?

Vüqar telefon danışığında hansı səhvlərə yol verdi?

SÖZÜN MƏCAZİ MƏNASI

Hər bir sözün ilkin mənası var. Buna sözün həqiqi mənası da deyilir. Məsələn:

Polad – gümüşü-boz rəngli metal

Boş – içində heç nə olmayan

Aşağıdakı cümlələrdə bu sözlər həqiqi mənada işlənmişdir:

Bu boru paslanmayan poladdan düzəldilmişdir.

Oğlan boş kisəni götürüb anbara getdi.

Bəzən sözlər cümlələrdə başqa məzmununda işlənərək yeni mənə kəsb edir. Məsələn:

Polad iradəli adamlar istədiklərinə nail olurlar.

Bu cümlədə *polad* sözü *möhkəm, ayılmaz* mənasında işlənmişdir.

Mən bu boş söhbətlərdən təngə gəldim.

Bu cümlədə *boş* sözü *mənasız, məzmunuz* mənasında işlənmişdir.

Sözün sonradan qazandığı mənə *məcəzi mənə* adlanır.

- 1 Hansı cümlədə «böyük» sözü məcəzi mənada işlənmişdir?
 - A) Dünyada ən böyük canlı balınadır.
 - B) Səməd Vurğun böyük şairdir.
 - C) Bakı böyük şəhərdir.
- 2 Hansı cümlədə «daş» sözü məcəzi mənada işlənmişdir?
 - A) Uşaqlar daş hasarı aşıb bağa girdilər.
 - B) Aytən daşı çaya atdı.
 - C) Hətta onun daş ürəyi rəhmə gəldi.
- 3 Hansı izah «acı» sözünün həqiqi mənasına aiddir?
 - A) fəlakətli, məşəqqətli, kədərlə dolu: *acı günlər*
 - B) dili-ağzı yandıran: *acı bibər*
 - C) xoşa gəlməyən, qəlbə toxunan, kobud: *acı söz*
- 4 Verilmiş yanıltmada məcəzi mənada işlənmiş «yedi» sözünü müəyyən et.

Bilmirəm, kəpək yedi köpdü kəpək, yoxsa kətək yedi köpdü kəpək.

QARAĞACIN KÖLGƏSİ

Aysellə Aytel nənələrigrilə gedirdilər. Hava günəşli və çox isti idi. Nənələrinin də evi kəndin lap o başında idi. İsti onları karıxdırmışdı. Qızların alınından tər axırdı. Küçəni burulanda yolun qırağında bir iri, şaxəli qarağac gördülər. Onun kölgəsində daldalandılar. Ağacın kölgəliyini necə də sərin idi. Uşaqlar dincəldilər, tərləri soyudu. *Yola düşəndə dedilər:*

– Çox sağ ol, ay kölgə, sən olmasaydın, *isti bizim nəfəsimizi kəsmişdi.*

Bu zaman onların yanından ötən Gülsabah xala gülümsəyib dedi:

– Siz “sağ ol”u kölgəyə yox, qarağaca deyin. Axı qarağac olmasaydı, kölgə haradan olacaqdı?!

Əli SƏMƏDLİ

Düşün və cavab ver

- 1 “Sağ ol” ifadəsini işlətmək *düzgün deyil:*
A) təşəkkür edərkən B) üzr istəyərkən C) ayrılarkən
- 2 Daha hansı ağacları tanıyırsan? Onların adlarını sadala.
- 3 Ağacların insanlara xeyri haqqında bildiklərini danış.
- 4 Çoxlu ağacın bitdiyi yer necə adlanır?
A) çəmən B) meşə C) səhra
- 5 Meyvə ağaclarının bitdiyi yer necə adlanır?
A) tarla B) zəmi C) bağ

Söz ehtiyatı

- 6 Göy rənglə verilmiş cümlələrdə məcazi mənəli sözləri müəyyən et. Həmin sözləri həqiqi mənada cümlələrdə işlət.

MÖVZU İLƏ BAĞLI DANIŞMA

Bəzən dərslərdə müəyyən mövzu ilə bağlı nitq söyləməli, *məruzə* etməli və ya *debatlarda* çıxış etməli olursunuz.

Mövzu ilə bağlı danışmaq üçün ciddi hazırlaşmaq lazım gəlir.

Bunun üçün:

- verilmiş mövzu ilə bağlı mümkün qədər çox məlumat toplamalısınız;
- bu məlumatlara öz düşüncələrinizi əlavə etməlisiniz;
- mövzu ilə bağlı istənilən suala hazır olmalısınız;
- nitqinizə necə başlayacağınızı və bitirəcəyinizi dəqiq bilməlisiniz;
- danışarkən mövzudan kənara çıxmamalısınız;
- yaxşı olar ki, nitqinizin əsas hissələrini qısa şəkildə bir kağıza yazıb əlinizdə hazır tutasınız.

Sözlük

Məruzə – müəyyən mövzu ilə bağlı söylənilən nitq

Debat – dəqiq qaydaları olan mübahisə. Debatın əsas qaydaları bunlardır: 1. *Danışanın sözünü kəsməmək*; 2. *Verilmiş vaxt ərzində fikrini söyləyib tamamlamaq*; 3. *Güclü dəlillərlə fikrini əsaslandırmaq*.

Mövzu ilə bağlı danış

- 1 Aşağıdakı plana əsasən gələcək məqsədləriniz haqqında məruzə hazırlayın.

Giriş: «İnsan məqsədsiz yaşaya bilməz».

Əsas hissə: «Mən gələcəkdə nəyə nail olmaq istəyirəm?

Bunun üçün nə edirəm?»

Nəticə: «Məqsədimə nail olsam, özüm və ətrafdakılar üçün nə faydası olacaq?»

- 2 Yaxşı bildiyiniz bir lətifənin planını tutun və sinfə danışın.
- 3 Yaşadığınız ev (mənzil) haqqında danışın.
- 4 Ev heyvanları, onların xeyri haqqında məruzə hazırlayın.

İKİ GÜL

Yolun kənarında otların arasında iki gül bitmişdi. Güllər bütün günü baş-başa verib pıçıldaşır, bir-birini sığallayır, küləyə birgə *sinə gərirdilər*. Günəş onların ən yaxın dostu idi. Gün çıxanda sevinir, onun istisinə qızınır, özlərini dünyanın ən xoşbəxt *məxluqu* sayırdılar.

Bir gün yoldan keçən bir oğlan özü də bilmədən iri ayaqqabısı ilə güllərdən birini əzdi. O biri gül təlaşla rəfiqəsinə sarı əyilib nalə çəkdi:

– Ay oğlan, sən nə etdin?! Belə gözəl məxluqu da əzərlər?

Gül göz yaşları ilə rəfiqəsinə suladı. Sonra yarpaqları ilə onu sığallayıb qaldırmağa çalışdı, amma bacarmadı. Rəfiqəsi həddən artıq əzilmiş, gövdəsi əyilmiş, yarpaqları qatlanıb torpağa yapışmışdı. Budaqda oturub bu mənzərəni seyr edən sərçə başını bulayaraq uçub getdi. Lakin gül təslim olmadı. Rəfiqəsinə xilas etmək üçün səbirlə əlindən gələni etdi. Gecələr yarpaqları ilə onun üstünü örtərək soyuqdan, gündüzlər küləkdən qorudu. Günün istisi əzilmiş gülü qızındırdı, yağış damlaları isə suladı. Torpaq ona qüvvət verdi. Hamı rəfiqəsi üçün göz yaşları tökən gülün dərdinə şərikinə oldu.

Nəhayət, bir gün səhər xəstə gül yerdən baş qaldırdı, ləçəklərini geniş açaraq Günəşə tərəf boylandı. Günəş ona gülümsədi, gül gövdəsini zəif-zəif tər-pədərək Günəşə öz minnətdarlığını bildirdi. Günəş dedi: «Ey gözəl gül! Düzdür, mən öz şüalarım ilə səni qızındırdım, lakin səni xilas edən mənim istiliyim olmadı, yanındakı o rəfiqənin sənə məhəbbəti oldu».

Reyhan YUSİFQIZI

Sözlük

Məxluq – canlı varlıq

1-ci abzasdakı “*sinə gərmək*” ifadəsinin mənasını izah et.

Düşün və cavab ver

- 1 Ə. Haqverdiyevin “Sərçə” hekayəsini və 2-ci sinifdə keçdiyiniz “Ana Təbiətin uşaqlara məktubu”nu xatırla. Bu əsərin həmin əsərlərlə mövzu və məzmun yaxınlığını izah et.
- 2 Mətnin giriş, əsas və sonluq hissələrini müəyyən et.

ÇOXMƏNALI SÖZLƏR

Həqiqi mənası ilə yanaşı, məcazi mənası da olan sözlər **çoxmənalı sözlər**dir. Çoxmənalı sözün konkret mənası cümlədə işləndikdə bilinir.

1. Hava çox **soyuq** idi.

2. Elnur bu məsələyə çox **soyuq** yanaşdı.

Bədən üzvlərini bildiren bir çox sözlər çoxmənalı sözlərdir, çünki məcazi mənada da işlənə bilər: **küçənin ayağı** (aşağı tərəfi), **kəndin başı** (yuxarı tərəfi), **kitabın üzü** (cildi), **masanın gözü** (yeşiyi).

1 Hansı cümlədə «baş» sözü «rəhbər» mənasında işlənilib?

A) Dörd baş inək hələ örüşdən qayıtmamışdı.

B) Əsgərlər bayrağı binanın başına asdılar.

C) Baş həkim xəstələrin vəziyyəti ilə maraqlandı.

Ç) Xəstənin baş nahiyəsindən aldığı zədə ciddi idi.

2 Hər iki cümlədə işlənmiş «boğaz» sözünü lüğətin köməyi ilə izah et.

A) Gəmi Bosfor boğazından keçib Qara dənizə çıxdı.

B) Aqilin bütün günü boğazı ağrımışdı.

3 «Çalmaq» sözünün mənalарına diqqət yetir.

A) çalmaq – biçmək

B) çalmaq – səsləndirmək, ifa etmək

C) çalmaq – sancmaq

Ç) çalmaq – vurmaq, çaxmaq

Aşağıdakı cümlələrdə bu söz hansı mənalarda işlənilib?

1. Ağca xanımı ilan çaldı.

A B C Ç

2. Kəndlilər dəryazları götürüb ot çalmağa yollandılar.

A B C Ç

3. Əhməd divara mismar çalıb şəkli asdı.

A B C Ç

4. Həbil Əliyev kamaçada gözəl çalır.

A B C Ç

GÖZLƏR

Düşün və cavab ver

— Bilirsənmi göz nədir?
Bu balaca söz nədir?

Hə, gülürsən...

Bilirsən, demək.

De görək!

— Adam gözü,

Heyvan gözü,

Quş gözü.

Baxmaq üçün,

Görmək üçün

Düzəldiblər bu sözü.

— Sonra bəs?

— Bilmirəm.

— Səhərin də gözü var,

Günəşlə bir açılar.

Gözlülərə göstərər

Hər şeyi.

Bulağın da,

Quyunun da gözü var,

Tutulsa, o quruyar,

Tamam kəsilər suyu,

Olar kor quyu.

Yəqin ki, sən görmüsən

Təkgözlü, ikigözlü,

Çoxgözlü pəncərələr.

Hər gözündən görünər

Bizim dağlar, dərələr.

Şkafın da,

Stolun da,

Mənzilin də gözü var.

Kimin belə sözü var?

Teymur ELÇİN

1 Şeirdə göy rənglə verilmiş hansı söz məcazi mənada işlənmişdir?

2 Qırmızı hərflərlə verilmiş sözləri hansı sözlərlə əvəz etmək olar?

3 “Səhərin gözü” ifadəsini cümlədə işlət.

4 “Mənzilin gözü” dedikdə nə nəzərdə tutulur?

A) qapı B) pəncərə C) otaq

5 “Mənim gözüm ondan su içmir” ifadəsinin mənasına uyğun gəlir:

A) Mənim ondan xoşum gəlir.

B) Mən ondan şübhələnirəm.

C) Mənim onda gözüm qalıb.

6 “Göz açıb yumunca” ifadəsi ilə eyni mənalı ifadəni tap.

A) Göz işlədikcə

B) Bir göz qırpımında

C) Gözü doymamaq

7 Aşağıdakı ifadələri cümlələrdə işlət.

● Göz ağartmaq

● Göz vurmaq

● Gözü götürməmək

● Göz qoymaq

● Göz-qaş etmək

● Özünü gözə soxmaq

«HƏ», YOXSAX «BƏLİ»?

Balaca vaxtı mən də başqa uşaqlar kimi, adıma eşidəndə səsimi uzadıb deyirdim:

– Həəə...

Anam bir neçə dəfə mənə tapşırırdı ki, “hə” yox, “bəli” deyim! Ancaq hər dəfə anamın məsləhəti yadımdan çıxırdı.

Bir dəfə babamın bağına getmişdik. Salman baba ağacları suvarırdı. Mən də eyvanda oturub güllərə tamaşa edirdim. Birdən babamın səsi gəldi. “Vüqar”, – deyə məni çağırırdı. Mən həmişəki kimi cavab verdim:

– Hə!

Babam elə bil cavabımı eşitmədi, bir də çağırırdı. Mən yenə qışqırdım:

– Hə!

Salman baba üçüncü dəfə, özü də bərkdən adıma çağırırdı. Mən yenə də “hə” deməyə həzırlaşırırdım ki, birdən anamın sözləri yadıma düşdü. Bu dəfə:

– Bəli! – deyə yavaşca dilləndim.

– Vüqar, get bağın başındakı su kranını bağla. Havayı yerə axmasın.

Mən o dəqiqə babamın “ağır eşitməyinin” səbəbini başa düşdüm. O gündən “bəli” sözü dilimin əzbəri oldu.

Şüurlu oxu

1 Hekayə kimin dilindən danışılır?

A) babanın B) ananın C) Vüqarın

2 Salman baba niyə Vüqarı üç dəfə çağırırdı?

A) Çünki o ağır eşidirdi.
B) Nəvəsi ilə zarafat etmək istəyirdi.
C) Nəvəsindən başqa cavab eşitmək istəyirdi.

3 Altından xətt çəkilmiş cümlədə hansı söz məcazi mənada işlənmişdir?

TERMİNLƏR

Elmin müxtəlif sahələri ilə əlaqədar olan sözlərə *termin* deyilir. Məsələn: *sait* (Azərbaycan dili), *kvadrat* (Riyaziyyat), *alqoritm* (İnformatika), *nəqarət* (Musiqi), *akvarel* (Təsviri incəsənət), *aplikasiya* (Texnologiya).

- 1 Hansı termin Riyaziyyata aiddir?
A) balet B) şəkilçi C) üçbucaq
- 2 “Ritm” termini elmin hansı sahəsinə aiddir?
A) Musiqi
B) Təsviri incəsənət
C) Riyaziyyat
- 3 Bu heyvan adlarından hansı həm də İnformatikada termin kimi işlənir?
A) şir B) siçan C) ilan
- 4 Hansı bənddə “isti” sözü termin kimi işlənə bilər?
A) isti rənglər
B) isti münasibət
C) isti hava
- 5 Hansı cümlədə “kök” sözü termin kimi işlənib?
A) Dovşanın ən sevimli yeməyi kökdür.
B) Ağacın kökü çox dərinə işləmişdi.
C) Sözün kökünə bir neçə şəkilçi qoşula bilər.
- 6 Hansı termin həm İnformatikaya, həm də Musiqiyə aiddir?
A) tembr B) klaviatura C) printer
- 7 Dördündən biri fərqlidir.
A) oktava B) pauza C) forte Ç) maket
A) dekor B) heca C) natürmort Ç) illüstrasiya

ÇOX SEVİRƏM

I

Baharı çox sevirəm,
Hər tərəf yaşllaşır.
Dağlardan gələn sular
Sel olub aşır- **1**.
Qaranquşlar eyvanda
2 öz yuvasını.
Çox sevirəm baharın
Sərin, saf havasını.
Göydə ildırım **3**,
Dağlar başı **çən** olur.
Bahar fəsli gələndə
Hamı, hamı şən olur.

II

Mən **yayı** çox sevirəm
Göy üzü təmiz olur.
Yayda çox sevdiklərim
Çay olur, dəniz olur.
Güneş qızdırır yeri,
Ağaclar gətirir **bar**.
Yaylaqlarda dincəlir
Yay gələndə adamlar.
Üzümlər şirinləşir,
Əncirlərdən axır bal.
Bağbanlar bol meyvəni
Yığmağa tapmır macal.
Yaşıl xalı sərilir,
Düzənlərə, dağlara.
Yay fəsli ləzzət verir
Balaca uşaqlara.

Şüurlu oxu

- 1 Nömrələnmiş boşluqların yerinə hansı sözlər uyğun gəlir?
A) 1 – qurur, 2 – tikir, 3 – daşır
B) 1 – daşır, 2 – qurur, 3 – çaxır
C) 1 – gedir, 2 – baxır, 3 – daşır
- 2 1-ci hissədəki “çən” sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?
A) qar B) bulud C) duman

III

Payızı çox sevirəm,
Havalar gözəl olur.
Qızıl rəngli yarpaqlar
Tökülür, xəzəl olur.
Ağaclardan dərilir
Alma, armud, heyva, nar.
Hərdən dolur, boşalır,
Göydə uçan buludlar.
Civildəşir sərçələr,
Qışdan gətirir xəbər.

IV

Mən qışı çox sevirəm,
Çünki qarı bol olur.
Şaxtaları bol olur.
Buz salxıma bənzəyir,
Küçələri bəzəyir.
Atılıram, düşürəm,
Buz üstə sürüşürəm.
Qorxutmayır qar məni,
Anama söyləyirəm:
– Gəzməyə apar məni.

Zeynal CABBARZADƏ

Söz ehtiyatı

- 3 “Yay” sözünün hansı mənaları var? Bu sözü müxtəlif mənalarda cümlələrdə işlət.
- 4 Şeirin 2-ci hissəsinin 2-ci misrasında hansı söz məcazi mənada işlənmişdir?
A) göy B) üz C) təmiz

Düşün və cavab ver

- 5 “Əncirlərdən axır bal” misrasını izah et. Burada hansı söz məcazi mənada işlənmişdir?
- 6 “Yaşıl xalı sərilir” misrasını izah et. Müəllif “xalı” dedikdə nəyi nəzərdə tutur?

QAR DƏNƏSİ

Qış idi. Lopa-lopa qar yağırdı. Pəncərənin qarşısında durub çölə baxırdım. Qar dənələri havada uçuşur, astaca yerə qonurdu. Pəncərəni açdım. Əlimi çölə uzatdım. Bu vaxt qar dənələrindən biri ovcuma düşdü. Sonra dilə gəlib danışmağa başladı:

– İstəyirsən sənə necə yarandığımı danışım?

– Hə, hə, danış, – deyə sevinclə səsləndim.

– Onda mənə yaxşı qulaq as. Yay idi. Sən də o vaxt, yəqin ki, tətildə idin, məktəbə getmirdin, düzmü deyirəm?

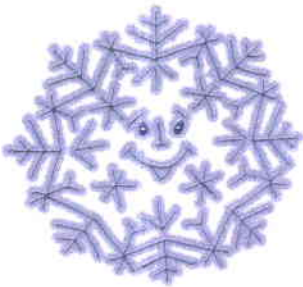
– Düz deyirsən.

– Bax, həmin vaxt mən dənizdə bir damla su idim. **1**. Orada mənim kimi nə qədər su damlası vardı. Səhər-axşam sağa-sola axır, bəzən bir yerə yığılıb dalğa əmələ gətirir və qayalara çırpılırdıq. İsti bir gün idi. Günəş od tutub yanırdı. Birdən halım dəyişdi. Buxarlandığımı hiss etdim. Havaya uçmağa başladım. Mənim kimi, başqa su damlaları da göyə buxarlanırdı. **2**. Göydə buxar topaları bir-biri ilə birləşməyə başladı. Birləşdikcə böyüdük, böyüdük, buluda çevrildik. Bəzən Günəşin, bəzən Ayın və ulduzların qarşısını kəsirdik. Belədə hava tutulur, göy üzü qaralırdı. Külək bizi buradan ora, oradan bura qovurdu. Aylar keçdi. Havalar soyumağa başladı. Günəş də yoxa çıxmışdı, elə bil hardasa gizlənmişdi. Kim bilir, bəlkə də yenə biz onun qarşısını kəsmişdik. Axı indi əvvəlkindən daha böyük bulud topası idik. **3**. Göy üzünü gəzib-dolaşmaqdan bezmişdik. Yer üzünə qayıtmaq istəyirdik.

Get-gedə havalar daha da soyuyurdu. Şaxtadan titrəyirdik. Yanımdakı su damlalarının birindən soruşdum:

– Biz niyə belə üşüyrük?

– Artıq qışdır. Bir azdan şaxta bizi qar dənəsinə çevirəcək.

Su damlası sözünü yenice bitirmişdi ki, doğrudan da, qara çevril-məyə başladı. Sonra mən qar oidum. Yavaş-yavaş başqa su damla-ları da qara çevrildi. Havada uçuşmağa başladıq. Dənizdə olarkən bir az ağır idim. Amma indi özümü çox yüngül və yumşaq hiss edirdim. Artıq soyuqdan da üşümürdüm. Beləcə, havada uçuşa-uçuşa yerə enirdik. Birdən sənin pəncərədən uzanan əlini gördüm. Ürəyimdən ora qonmaq keçdi. Külək istəyimi yerinə yetirdi. Səninlə dost oldu-ğuma görə çox xoşbəxtəm.

Bunu deyib, qar dənəsi qəfildən susdu. Diqqətlə baxanda onun bir damla suya çevrildiyini gördüm.

Səməd BEHRƏNGİ

Şüurlu oxu

- 1 Qar dənəsinin başına gələn hadisələr ilin hansı fəsil-lərində baş verir?
- 2 Mətnə görə qar dənəsinin həmsöhbəti:
A) qızıdır B) bağça uşağıdır C) məktəblidir
- 3 “*Biz yüksəldikcə yüksəldik, yerdən uzaqlaşdıq*” cümləsi mətndə hansı boşluğun yerinə uyğun gəlir?
A) 1-ci B) 2-ci C) 3-cü

Düşün və danış

- 4 “Qar dənəsi” mətni elmi, yoxsa bədii mətndir? Cavabını əsaslandır.
- 5 Əsərin sonunda deyilir ki, qar dənəsi su damlasına çevrildi. Səncə, bundan sonra onun başına hansı hadisələr gələcək?

Dil qaydaları

- 6 Altından xətt çəkilmiş hansı söz əksmənalı sözlərin birləş-məsindən yaranıb?
- 7 Göy rənglə verilmiş “dilə gəlib” ifadəsini hansı ifadə ilə əvəz etmək olar?
A) dil açıb B) dil-dil ötüb C) dildən-dilə düşüb

SÖZÜN MƏNASINI NECƏ İZAH ETMƏLİ

Sözün mənasını müxtəlif yollarla izah etmək olar:

- yaxınmənalı sözün köməyi ilə: *alışmaq – alovlanmaq, odlanmaq;*
- sözün əlamətlərini və aid olduğu məna qrupunu müəyyən etməklə: *kirpi – dərisi tikanla örtülü heyvan.*

1 Hansı sırada «güldan» sözünün mənası verilmişdir?

- A) Gülün çox olduğu yer, məkan
B) Gülün qoyulduğu qab
C) Gül becərməklə məşğul olan adam

2 «Şəhid olmuş oğlunun qara xəbərini alandan bəri ananın üzü gülmürdü».

Aşağıdakı izahlardan hansı «qara» sözünün bu cümlədəki mənasına uyğun gəlir?

- A) Bütün rənglərin ən tündü, his, kömür rəngi
B) Kədər, qəm gətirən, ağır, qorxulu
C) Mənfi, pis əməllər törədən, cinayətkar

3 Dörd sözdən biri məna qrupuna görə fərqlidir.

- A) sarı B) qırmızı C) uzun Ç) yaşıl
A) yaz B) payız C) qış Ç) iyul
A) xiyar B) paxlava C) pomidor Ç) kartof

4 Uyğunluğu müəyyən et.

- 1) çəkiç A) Mismarı çıxarmaq üçün əmək aləti
2) dülgər B) Daş və ya kərpicdən ev, hasar tikən usta
3) bəna C) Mismar çalmaq üçün əmək aləti
4) kəlbətin Ç) Taxtadan müxtəlif əşyalar düzəldən usta

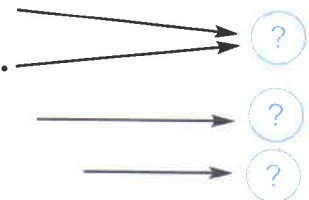
5 Sual işarələrinin yerinə hansı sözlər olmalıdır?

Bitkilərin içində hamıdan seçilirəm,

Lazımsız bir ot kimi hər zaman biçilirəm.

Tərsinə oxunanda alınmaz bir qəsrəm,

Baş hərfini dəyişsən, meşədə açıq yerəm.

SEVİMLİ QƏHRƏMANLARIM

FİTNƏ

Bəhram şah mahir ovçu idi. Hər dəfə ovdan sonra öz şücaəti ilə öyünərdi. Şahın Fitnə adlı gözəl bir kənizi vardı. Bu kəniz heç vaxt Bəhram şahın ovçuluq məharətini tərifləməzdi. Səbəbini soruşanda isə deyərdi:

– Bu, məharət deyil ki, vərdiştir. O qədər ov etmisən ki, artıq quşu gözündən vurmağa öyrəşmişən.

Axırda Bəhram şah kənizə **qəzəb...**, sərkərdəni çağırıb əmr etdi ki, Fitnənin boynunu vursun. Sərkərdə «baş üstə» deyib getdi. Amma yolda fikrini dəyişdi. Öz-özünə dedi: «Bəhram şah

Fitnənin xətrini çox istəyir. İndi ona qəzəblidir deyə belə hökm verdi. Hirs soyuyandan sonra peşman olacaq». Odur ki, sərkərdə kənizi öz evinə gətirdi.

Bu, **üçmərtəbəli** gözəl bir imarət idi. Fitnə orada yaşamağa başladı.

Sərkərdənin çoxlu mal-qarası var idi. Bir gün naxırdakı inəklərdən biri balaladı. *Təpəl* buzov Fitnənin çox xoşuna gəldi. O, hər gün buzovu boynuna alıb əzizləyə-əzizləyə yuxarı qaldırır, eyvanda yedizdirir, sonra aşağı düşürürdü. Artıq buzov da Fitnəyə **isinişmişdi**. O, gündən-günə böyüyür, kökəlir və **ağırlaşırdı**. Buzov ağırlaşıdıqca, sanki Fitnəyə də yeni güc gəlirdi.

Sərkərdə kənizin niyyətini başa düşmüşdü. Bir gün sərkərdə Bəhram şahı evinə qonaq çağırdı. Onlar yeyib-içəndən sonra sərkərdə şaha dedi:

– İmarətimdə gözəl bir qız yaşayır. Hər gün yekə bir öküzü boynunda bu eyvana çıxarır. Özü də birnəfəsə. Heç dincini də almır.

Bəhram şah bu sözlərə inanmadı. Sərkərdə qulluqçu ilə Fitnəyə xəbər göndərdi ki, öküzü yuxarı qaldırsın. Fitnə üzünə **rübənd** saldı. Öküzü boynuna alıb düz eyvana qaldırdı.

Bəhram şah dedi:

– Bu, sənin güclü olmağından xəbər vermir. Görünür, bu öküz balaca olandan sən bu işə vərdiş eləmişən.

Fitnə dedi:

– Çox qəribədir, deməli, öküzü qaldırmaq vərdişdəndir, amma ov ovlamaq məharətdən?

Bunu deyib qız *rübəndi* üzündən götürdü. Bəhram Fitnəni tanıdı. Onu bağrına basdı. Sarayına gətirib Fitnə ilə ailə qurdu. Sərkərdəyə isə qiymətli hədiyyələr bağışladı.

Nizami GƏNCƏVİ ("Yeddi gözəl" poeməsindən)

Sözlük

Təpəl – heyvanın alnında ağ ləkə

Rübənd – qadınlarda üz örtüyü

Şüurlu oxu

- 1 Bəhram şah nə üçün Fitnəyə qəzəbləndi?
- 2 Nəyə görə sərkərdə Fitnəni öldürmədi?
- 3 Aşağıdakı abzası mətndə hansı abzasdan sonra yerləşdirmək doğru olardı?
Aylar ötdü, buzov danaya, dana öküzə çevrildi. Fitnə isə hələ də onu qaldırmaqda davam edirdi.

Düşün və cavab ver

- 4 Əgər Fitnə, doğrudan da, haqlıdırsa, onda nəyi məharət hesab etmək olar?

Dil qaydaları

- 5 3-cü abzasda göy rənglə verilmiş "qəzəb" sözüne hansı şəkilçiləri artırmaq lazımdır?
A) *-li, -dir* B) *-ləş, -ir* C) *-lən, -di*
- 6 Altından xətt çəkilmiş hansı söz mürəkkəb sözdür?
A) üçmərtəbəli B) isinişmişdi C) ağırlaşırdı

OXU BACARIĞI

Oxumaqla biz məlumat alırıq, başqalarının yazıya aldığı hiss və düşüncələrlə tanış oluruq.

Oxu iki cür ola bilər: səsli və səssiz oxu.

Səsli oxu zamanı biz mətni yalnız özümüz üçün deyil, həm də başqaları üçün oxuyuruq. Bu zaman dinləyənlərin eşidə biləcəyi səsle oxumalı, sözləri aydın tələffüz etməli, cümlələrdəki nöqtə və vergüllərə diqqət yetirməliyik.

Səssiz oxu "mütaliə" də adlanır. Biz səssiz olaraq sürətli oxumağı, eyni zamanda, oxuduğumuzu dərinlən qavramağı bacarmalıyıq.

Kitab oxuyarkən aşağıdakı qaydalara əməl etmək lazımdır:

– dik oturmalı, belimizi əyməməliyik.

Kitabla göz arasında təxminən 30 santimetr məsafə olmalıdır;

– diqqətlə oxumalı, oxuduğumuzun fərqiə varmalıyıq. Mətnin müəyyən hissəsində diqqətimiz yayınıbsa, həmin hissəni bir daha oxumalıyıq;

– oxuduqlarımızı dərinlən anlamaq üçün təsəvvürümüzde canlandırmalıyıq;

– barmağımızla sətirləri izləməməliyik;

– yanımızda lüğət və qeyd dəftərçəsi olmalıdır. Başa düşmədiyimiz sözləri lüğətdə axtarmalıyıq.

Biz nə üçün oxuyuruq?

- A) Dərslikləri
- B) Bədii kitabları
- C) Qəzetləri
- Ç) Lüğət və ensiklopediyaları

- Xəbərlərlə tanış olmaq üçün A B C Ç
- Sözlərin mənasını araşdırmaq üçün A B C Ç
- Bilik və bacarıqlarımızı artırmaq üçün A B C Ç
- Dünyagörüşümüzü genişləndirmək və zövq almaq üçün A B C Ç

KÖK VƏ ŞƏKİLÇİ

Sözlər cümlələrdə müxtəlif formalarda işlənə bilər.

Şəhərimiz günbəgün abadlaşır.

Axşam biz şəhərdən çıxdıq.

Camaat şəhərin baş meydanına topladı.

Bu cümlələrdə altından xətt çəkilmiş söz müxtəlif formalarda işlənsə də, onun dəyişməz hissəsi var: *şəhər*. Bu hissə *sözün köküdür*. Ona qoşulan hissəciklər isə *şəkilçi* adlanır. Sözün kökündən fərqli olaraq, şəkilçilər ayrılıqda işlənir və onların mənası olmur.

- 1 Hansı cümlədə «də» hissəciyi şəkilçi *deyil*?
 - A) Sizin sinifdə neçə uşaq oxuyur?
 - B) Sizin sinif də bilik yarışmasına qoşulub?
 - C) Sinifdə elə bir sükut var idi ki, milçək uçsaydı, səsi eşidilərdi.
- 2 Hansı sırada «meşə» sözünə şəkilçi qoşulub?
 - A) meşə ilə
 - B) meşə üçün
 - C) meşədən
- 3 Buraxılmış şəkilçiləri əlavə etməklə atalar sözlərini oxu.
 1. Ağıl güc... üstündür.
 2. Ehtiyat igid... yaraşığıdır.
 3. Qələm qılıncdan iti... .
 4. Gəmi... minib gəmi... ilə dalaşma.
 5. Ağacı qurd iç... yeyər.

Hansı atalar sözləri mənaca eynidir?

A) 1-ci və 4-cü B) 2-ci və 5-ci C) 1-ci və 3-cü
- 4 Sözlərdən hansının şəkilçisi yoxdur? (Vurgulu hecaya diqqət et).

A) başlá B) tarlá C) qışlá

ŞAHZADƏ VƏ DİLƏNÇİ

Bu əhvalat 400 il əvvəl baş verib. Payız günlərinin birində Londonun kasıblar yaşayan məhəlləsində, dilənçi ailəsində bir oğlan uşağı dünyaya gəldi. Onun adını Tom qoydular. Elə həmin gün İngiltərə kralının da oğlu oldu. O axşam kral sarayında böyük şadyanalıq var idi. Hamı şahzadə Eduardın anadan olmasına sevinirdi. Tomun anadan olması isə heç kimi maraqlandırmırdı.

Aradan illər keçdi. Tom artıq böyümüşdü. O, səhərdən-axşama kimi küçələri acqarına dolaşır, dilənçilik edirdi. Əslində, Tomun dilənçilikdən zəhləsi gedirdi. Ancaq nə edə bilərdi?! Axı evə əliboş gələndə atası onu möhkəm əzişdirirdi.

Bir gün Tom Londonun küçələrini dolaşa-dolaşa kral sarayının yanına gəlib çıxdı. Darvazanın qarşısından keçəndə gözətçilər onu saxladılar. Əsgərlərdən biri Tomu kobudcasına itələyib yerə yıxdı. Bu vaxt şahzadə Eduard onlara yaxınlaşdı.

– Bu *zavallı* uşağı niyə incidirsiniz? – deyə şahzadə əsgərə acıqlandı.

Gözətçi əsgər özünü itirib qorxusundan tir-tir əsdi və şahzadənin qarşısında fərağat dayandı.

Şahzadə Eduard Tomu özü ilə saraya apardı. Onlar bəzəkli bir otağa daxil oldular. Şahzadə Toma müxtəlif suallar verirdi:

– Adın nədir? Nə işlə məşğul olursan?

– Adım Tomdur, *əlahəzrət*. Dilənçiyəm. Boş vaxtlarımda isə kitab oxuyuram, ya da uşaqlarla oynayıram.

Uşaqlarla oynamaq şahzadənin çoxdankı arzusu idi. O, təklidən, saraydakı *dəbdəbəli* həyatdan bezmişdi. Başqa uşaqlar kimi küçələri dolaşmaq, qumluqda eşələnmək, palçıqda oğlanlarla süpürüşmək istəyirdi. İndi Tom bu haqda danışanda Eduardın gözləri parladı:

– Kaş mən də sən kimi palçıqda oynaya biləydim...

– Eh... mən də bircə dəfə Sizin kimi geyinə bilsəydim! – deyə Tom da ah çəkdi.

– Aha, arzun budur? Qoy sən deyən olsun. Əynindəki cır-cındırı çıxar, mənim paltarımı geyin. Mən də səninkini geyinib küçəyə çıxacağam. Ancaq mən qayıdana kimi bu otaqdan çıxma ha. Sonra yenə hərə öz paltarını geyinər.

Beləliklə, Tom və Eduard paltarlarını dəyişdilər. Onlar güzgüyə baxanda *heyret...* donub qaldılar: bir-birinə o qədər oxşayırdılar ki, elə bil əkiz qardaş idilər. Kənardan baxan onları çətin ayırd edə bilərdi.

Şahzadə otaqdan çıxıb *saray...* həyətinə düşdü. Burada onu bayaqkı kobud əsgər gördü. Yaxınlaşıb şahzadənin peysərinə bir şapalaq ilişdirdi.

– Dilənçinin biri, dilənçi! Sənə görə şahzadə mənim üstümə qışqırdı.

Şahzadə Eduard hirsindən qıpqırmızı qızardı:

– Axmaq! Sən nə cürətlə mənə əl qaldırırsan?!

Gözətçi şahzadənin boynundan tutub var gücü ilə darvazadan çölə itələdi və dalınca qışqırdı:

– Rədd ol, avara! Bir də saraya yaxın gəlmə!

Şahzadə yolun kənarındakı palçığa yığıldı. Artıq heç kim inanmazdı ki, palçığa bulaşmış cındır paltarlı bu oğlan İngiltərə şahzadəsidir.

Beləcə, şahzadə Eduardın dilənçilik həyatı başladı...

Sözlük

Zavallı – yazıq, başıbəlalı, bədbəxt

Əlahəzrət – hökmdara müraciət forması

Dəbdəbəli – təmtəraqlı, cah-calallı, təntənəli

Düşün və danış

Səncə, Eduardla Tomun aqibəti necə olacaq? Mətni öz təxəyyülünə uyğun davam etdir.

HEKAYƏ XƏRİTƏSİ

Bədii əsəri daha dərinədən başa düşmək üçün hekayə xəritəsi tərtib edilir. Bunun üçün aşağıdakıları bilmək vacibdir:

- məkan** – hadisələrin baş verdiyi yer;
- zaman** – hadisələrin baş verdiyi vaxt;
- məzmun** – əsərdə baş verən hadisələr;
- obrazlar** – əsərin iştirakçıları;
- baş qəhrəman** – hadisələrin əsas iştirakçısı.

Şüurlu oxu

- 1 Hansı fikir səhvdir?
 - A) Eduard İngiltərə şahzadəsi idi.
 - B) Tom və Eduard əkiz qardaş idilər.
 - C) Saray gözetçisi şahzadə ilə dilənçini səhv saldı.
- 2 Eduard və Tom necə tanış oldular?
- 3 Gözetçi şahzadəni saraydan niyə qovdu?

Düşün və cavab ver

- 4 London: A) şəhərdir B) ölkədir C) çaydır
- 5 İngiltərə: A) küçədir B) şəhərdir C) ölkədir
- 6 Şahzadə Eduardın xarakterində hansı keyfiyyət xoşuna gəldi?

Dil qaydaları

- 7 Altından xətt çəkilmiş sözlərin kökünü müəyyən et.
- 8 Göy rənglə verilmiş “heyrət” sözünə hansı şəkilçi artırılmalıdır?
 - A) *-li* B) *-dən* C) *-in*
- 9 Göy rənglə verilmiş “saray” sözünə hansı şəkilçi artırılmalıdır?
 - A) *-dan* B) *-da* C) *-in*

SÖZDƏYİŞDİRİCİ VƏ SÖZDÜZƏLDİCİ ŞƏKİLÇİLƏR

Bəzi şəkilçilər sözə qoşulduqda məna dəyişir, yəni fərqli söz yaranır. Məsələn: əla – əlaçı, kitab – kitabxana.

Bu cür şəkilçilər **sözdüzəldici şəkilçilər** adlanır.

Elə şəkilçilər də var ki, sözün yalnız formasını dəyişir: kitab-ın, kitab-dan, kitab-lar-ımız. Bu şəkilçilər **sözdəyişdirici şəkilçilər** adlanır. Onlar sözlər arasında əlaqə yaradır.

- 1 Hansı şəkilçini «üzüm» sözüne artırıdıqda məna dəyişmir?
A) *-lük* B) *-dən* C) *-çü*
- 2 «Tənbel» sözüne hansı şəkilçini artırmaqla yeni söz yaratmaq olar?
A) *-lik* B) *-in* C) *-dən*
- 3 Bu sözlərdən birinə *-acaq* şəkilçisi artırmaqla yeni söz yaratmaq olar.
A) qaç B) dayan C) yaz
- 4 Verilmiş şəkilçiləri müvafiq sözlərə əlavə etməklə cümlə düzəlt: *-ı, -də, -yur, -im, -in*
Ramiz qardaş biz məktəb oxu
- 5 Hansı sözə *-dan* şəkilçisini artırmaqla yeni söz yaratmaq olar?
A) gül B) ot C) torpaq
- 6 «Baş» sözüne hansı şəkilçini artırıdıqda hərəkət bildirən söz yaranır?
A) *-çı* B) *-la* C) *-in*
- 7 Sual işarələrinin yerinə hansı sözlər olmalıdır?
(vətəndaş – daş) + (sülhpərvər – sülh) = ?
(başlıq – lıq) + (yalançı – yalan) = ?

GÖYÇƏK FATMA

Biri vardı, biri yoxdu, bir kişinin Fatma adında gözəl-göyçək bir qızı və bir oğlu vardı. Fatmanın ögey anası çox zalım idi, qıza **göz verib, işiq vermirdi**. Onun da Fatma adında bir qızı var idi. Ancaq bu qız çox çirkin və keçəl idi.

Bir gün Fatmanın atası oğlu ilə qızını götürüb meşəyə getdi. Meşədə kişi uşaqlarına dedi:

– Siz burada çiyələk, moruq yığın. Mən də gedib odun qırım. Bir azdan gəlib sizi evə apararam.

Bunu deyib kişi getdi. Uşaqlar moruq yığa-yığa meşənin dərinliyinə getdilər. Onların başı o qədər qarışdı ki, axşamın düşməyindən xəbərləri olmadı. Meşədə azdılar, atalarını tapa bilmədilər.

Fatmanın qardaşı bərk susamışdı. O, bir bulaq başına gəlib doyunca su içdi. O saat dönüb inək oldu. Fatma qorxusundan ağlamağa başladı. Elə bu zaman inək dil açıb dedi:

– Bacı, qorxma, gedək evimizə. Mən yolu tanıyıram. Amma bu sirri heç kimə demə.

Onlar evə qayıtdılar. Fatmanın analığı əvvəlcə onu görüb üz-gözünü turşutdu. Sonra fikirləşdi ki, yaxşı oldu, Fatma inəyi otarar, biz də inəyin südünü sağıb yağ-pendirle dolanarıq.

Beləcə, Fatma hər gün inəyi otarmağa başladı.

Bir gün göyçək Fatma inəyi otara-otara gəlib çıxdı bir daxmanın yanına. Daxmadan bir qarı çıxıb ona dedi:

– Ay bala, yaxşı gəlmisən. Gəl mənə kömək elə.

Fatma süpürgəni götürüb evi tərtəmiz süpürdü. Sonra qarının başını yudu. Ayrılanda qarı ona dedi:

– Qızım, nə vaxt çətinliyə düşdün, gəl yanıma. Bu qarı nənən həmişə qulluğunda hazırdır.

Fatmanın analığı hiss etmişdi ki, bu inək adi inək deyil, burada nə isə bir sirr var. Bir gün ərinə dedi:

– Ay kişi, nə vaxtdır dilimizə ət dəymir. İnəyi kəs yeyək.

Bunu eşidən göyçək Fatma tez qarının yanına qaçdı, əhvalatı ona söylədi. Qarı bir ovsun oxudu. İnək dönüb xoruz oldu. Ancaq bunu bir qarı bildi, bir də göyçək Fatma.

Fatmanın analığı eşitdi ki, padşahın böyük oğlunun toyudur. Öz keçəl qızı ilə toya hazırlaşdı. Göyçək Fatma analığına **yalvar-yaxar** elədi ki, onu da toya aparsın. Analığı qoymadı ki, qoymadı.

Analığı gedəndən sonra Fatma evdə tək-cə oturub ağlayırdı. Birdən qarı peyda oldu. Fatmaya bir zər-zibalı paltar və bir cüt qızıl başmaq verib dedi:

– Bunları geyin, get toya. Amma evə tez qayıt.

Fatma paltarı geyinib qızıl başmaqları ayağına taxdı, getdi toya. Hamı bu gö-zəllikdə qızı görüb heyran qaldı.

Göyçək Fatma toyda doyunca oynayıb analığından qabaq evə döndü. Amma yolda çayı keçəndə başmağının bir tayı ayağından çıxıb düşdü suya. Tələsdi-yindən başmağı qoyub qaçdı.

Bir gün padşahın kiçik oğlu ova çıxıb-mış. Çayı keçəndə gördü ki, suda nə isə parıldayır. Əyilib baxdı ki, qızıl başmaq-dır. Tez adamlarını yanına çağırıb dedi:

– Gedin hər yeri axtarın. Bu başmaq hansı qızın ayağına olsa, mən onunla evlənəcəyəm.

Şahın adamları **arayıb-axtarıb** Fatmanı tapdılar, şahzadəyə xəbər verdilər ki, bu, **gözəl-göyçək** bir qızıdır. Şahın elçiləri Fatmanı aparma-ğa gələndə analığı göyçək Fatmanı təndirə saldı, onun yerinə öz qızı keçəl Fatmanı qabağa verdi.

Şahzadə bu çirkin qızı görüb çox qəmgin oldu. Elə bu zaman həyətdə xoruz banladı:

Quqqulu-qu,
Fatma xanım təndirdə,
Əli-ayağı kəndirdə.

Şahzadə gəlib təndirin ağzını açdı, gördü, doğrudan da, Fatma əli-qolu bağlı təndirdədir. Qızı çıxarıb geyindirdilər, verdilər padşahın kiçik oğluna.

Hamı toyda çalır, oynayır, şadlıq edirdi. Keçəl Fatma ilə anası isə heç kimin yadına düşmürdü.

Şüurlu oxu

- 1 Əsərdə belə bir obraz yoxdur:
A) keçəl Fatma B) padşah C) şahzadə Ç) qarı nənə
- 2 Əsərin giriş hissəsində hansı obraz haqqında məlumat var?
A) qarı nənə B) padşahın oğlu C) Fatmanın qardaşı
- 3 Nəyə görə qarı nənə göyçək Fatmaya kömək etdi?

Dil qaydaları

- 4 Hansı bənddə “su” sözüne sözdəyişdirici şəkilçi qoşulub?
A) sulamaq B) suyun C) susuzluq
- 5 Mətdə altından xətt çəkilmiş sözləri dəftərinə köçür və sözlərin kökünün altından xətt çək. Sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkilçiləri fərqləndir.
- 6 Göy rənglə verilmiş sözlərdən hansı quruluşuna görə fərqlidir?
- 7 Qırmızı rənglə verilmiş sözlərə diqqət yetir. Hansı sözün tərkibindəki sözlərdən birinin mənası yoxdur?
- 8 1-ci abzasdakı “göz verib, işıq vermirdi” ifadəsini izah et.

DÜZƏLTMƏ SÖZLƏR

Sözdüzəldici şəkilçilərin köməyi ilə yaranan sözlər **düzəltmə sözlər** adlanır.

Düzəltmə sözlə sözün kökü arasında məna yaxınlığı olur.

Başlıq – düzəltmə sözdür: **baş+lıq**. Bu sözün **baş** sözü ilə məna yaxınlığı var: **başlıq** – *mətnin yuxarı tərəfində yazılan sərlövə*.

Başmaq – sadə sözdür, çünki bu sözün **baş** sözü ilə məna yaxınlığı yoxdur.

1 Hansı sırada yalnız düzəltmə sözlər verilib?

- A) məktəbli, tarla, ağacı
B) meydanda, söyüdlük, şəkil
C) əkinçi, duzlu, kolluq

2 «Dil» sözünə hansı şəkilçini artırmaqla hərəkət bildirən söz yaratmaq olar?

- A) *-çi* B) *-lən* C) *-lər*

3 «Ot» sözünə hansı şəkilçini artırmaqla ad bildirən söz yaratmaq olar?

- A) *-ar* B) *-la* C) *-luq*

4 Hansı sırada hərəkət bildirən sözün kökü saydır?

- A) azalmaq B) birlik C) qurulmaq

5 Boş dairələrə hansı şəkilçiləri artırmaqla düzəltmə sözlər yaratmaq olar?

	-xana	-lıq	-çi	
çay		kitab		sağ
yalan	○	xəstə	○	yaxşı
əla		dəftər		dağ

6 “İtki” sözünün kökü ad bildirir, yoxsa hərəkət? Cavabınızı əsaslandırın.

ALİ KIŞİNİN QISASI

("Koroğlu" dastanından)

Həsən xanın böyük bir ilxısı var idi. Həmişə **dost-tanışın** yanında say-seçmə ilə fəxr edərdi.

Günlərin bir günü xanın evinə qonaq gəlmişdi. Xan hörmətli qonağa ilxısındakı ən yaxşı atlardan hədiyyə etmək istədi. 1

Həsən xanın atlarını otaran Alı kişi neçə ilin ilxıçısı idi, atları ovcunun içi kimi tanıyırdı. Xanın qonağına hədiyyə üçün iki at seçdi. Atlar cins olsa da, arıq, çəlimsiz idi.

Həsən xan atları görəndə qəzəbindən əsib-coşdu. Xana elə gəldi ki, ilxıçı onu ələ salır.

– Məni qonağın yanında biabır eləmək istəyirsən?! – deyib əmr elədi ki, Alı kişinin gözlərini çıxartsınlar, atların da hərəsini bir qoluna bağlayıb qapıdan qovsunlar.

Alı kişi atlar *yedəyində* evinə gəldi. Onun Rövşən adında on beş-on altı yaşlarında qoldan qüvvətli bir oğlu var idi. Atasının halını görəndə Rövşən beyninə qan vurdu. 2 Amma qoca ilxıçı onu **sakitleşdirdi**:

– Hələ tezdir, oğul. Sən əvvəlcə bu atları yaxşı bəslə, sonrasına baxarıq.

Rövşən atasının dediyi kimi də elədi. 3 Günlər keçdi, aylar dolandı, atlar *ətə-qana* gəldi. İndi iki göz gerek idi ki, onlara tamaşa eləsin. Atların birinə Qırat, o birinə Dürat adı qoydular.

Bir gün Alı kişi Rövşənə dedi ki, atları onun yanına gətirsin. Əlini atların *yalmanına* çəkib gülümsündü və oğluna dedi:

– Oğul, artıq qisas vaxtı gəlib çatıb.

Rövşən Misri qılıncını belinə bağladı, Düratın belinə atasını mindirdi, Qıratın da belinə özü qalxdı. Birbaşa Həsən xanın imarətinin qarşısına gəldilər. Alı kişi Həsən xanı **səslədi**. Xan çölə çıxıb gördü ki, ilxıçı ilə oğludur. Özü də hərəsinin altında bir at var, hələ heç kəs belə atlar görməyib.

Alı kişi dedi:

– Həsən xan, bunlar sənin bəyənmədiyin atlardır. Sən onların üstündə mənim gözlərimi çıxartdırdın. Bax gör indi necə at olublar? İndi səndən qisasımı almağa gəlmişəm. Kişisənsə, çıx meydana!

Həsən xan bu sözlərdən **qəzəbləndi**, qılıncını siyirib Alı kişinin üstünə cumdu. Rövşən o saat Qıratı xanın qarşısına sürdü, qılıncını siyirib xanın başına endirdi. Bu vaxt **səs-küy** qopdu, xanın qoşunu ata ilə oğulun üstünə yeridi. Rövşən özünü qoşuna vurdu. Bir tərəfdən Qırat, bir tərəfdən Dürat, bir tərəfdən də Rövşən əlindəki Misri qılıncı ilə Həsən xanın adamlarını şil-küt elədi. Beləcə, atasının qisasını aldı.

Həmin gündən hamı Rövşəni «Koroğlu» deyə çağırmağa başladı. O, özünə söz verdi ki, ömrünün sonunadək **kasıb-kusuba** hayan duracaq, onların da qisasını zalımlarda qoymayacaq.

Sözlük

Yedək – heyvanı çəkib arxasınca aparmaq üçün onun boynuna salınan ip

Yalman – atın boynunun üst hissəsindəki uzun tüklər

Şüurlu oxu

- 1 1-ci abzasda boşluğun yerinə hansı söz uyğun gəlir?
A) itləri B) inəkləri C) atları
- 2 “Tez əlini qılınca atdı” cümləsi mətndəki hansı boşluğun yerinə uyğun gəlir?
A) 1-ci B) 2-ci C) 3-cü
- 3 Həsən xan niyə Alı kişinin gözlərini çıxartdırdı?

Dil qaydaları

- 4 Qırmızı rəngli sözlərdən hansının kökü sifətdir?
A) sakitləşdirdi B) səslədi C) qəzəbləndi
- 5 “Sakitləşdirdi” sözünün kökünə daha hansı sözdüzəldici şəkilçi əlavə etmək olar?
A) -çi B) -lik C) -dir
- 6 Göy rəngli mürəkkəb sözlərdən hansının tərkibində müstəqil mənası olmayan söz var?

EYNIKÖKLÜ SÖZLƏR

Sözdüzəldici şəkilçilərin köməyi ilə bir sözdən bir neçə söz yarana bilər. Məsələn, *bağban* və *bağça* sözləri *bağ* sözündən yaranmışdır. Belə sözlər *eyniköklü* və ya *qohum sözlər* adlanır.

Sözün kökünə müxtəlif sözdəyişdirici şəkilçilər də artırmaq olar: *bağımız*, *bağdan*, *bağın* və s. Lakin bu sözlər eyniköklü sözlər hesab edilmir, çünki onlar bir sözün müxtəlif formalarıdır.

Yadda saxla: Eyniköklü sözlər bir sözdən yaranmış *düzəltmə sözlərdir*.

- 1 Hansı sırada eyniköklü sözlər verilib?
A) ürəkdən, ürəyi, ürəyə
B) güllü, güllük, gülçü
C) kitabı, kitaba, kitabdan
- 2 «Kitabxana» sözü ilə qohum olan sözü seç.
A) kitabın B) kitabda C) kitabça
- 3 «Ev» sözüne hansı şəkilçiləri artırmaqla eyniköklü sözlər yaratmaq olar?
A) *-lən, -cik, -dar*
B) *-imiz, -in, -də*
C) *-dən, -dir, -im*
- 4 *-çı, -la, -lıq* şəkilçilərini hansı sözə artırmaqla eyniköklü sözlər yaratmaq olar?
A) at B) baş C) qaya
- 5 Üçündən biri fərqlidir.
A) vuruq B) vurğun C) vurdum
A) gözlük B) gözlərim C) gözləmək
A) dağlı B) dağlıq C) dağda
A) xəstənin B) xəstəxana C) xəstəlik

QARACA ÇOBAN

(“Dədə Qorqud” dastanından)

Keçmiş zamanlarda Dəmirqapı Dərbənddə Qaraca Çoban adında qoldan qüvvətli bir çoban vardı. Qaraca Çoban Oğuz igidlərindən Salur Qazanın qoyunlarını otarırdı.

Günlərin bir günü Salur Qazan başının dəstəsi ilə ova getmişdi. Düşmən bundan xəbər tutub Oğuz elinə hücum çəkdi. Qazan xanın evlərini yağmaladılar, xəzinəsini taladılar, anasını, arvadı Burla xatunu əsir aldılar.

Düşmənin gözü bununla doymadı. Dedilər: «Qazanın qoyun sürülərini də ələ keçirsək, ondan bütün heyfimizi çıxarıq».

Qaraca Çoban düşmənin hiyləsindən xəbərsiz idi. Qoyunları ağıla doldurmuş, özü də yapıncısını yerə atıb yatmışdı. Gecənin bir aləmi pis yuxu gördü. Yerindən dik atıldı. Ağılın qapısını bərkitdi. Üç yerdə təpə boyda daş yığdı. Sapandını əlinə aldı, oturub gözlədi. Bir də gördü, budur, altı yüz kafir onun üstünə gəlir. Kafirlərin başçısı dedi:

– Qar-yağış yağanda çaxmaqlı çoban! Südü, pendiri bol, qaymaqlı çoban! Ədə, çoban, Salur Qazanın evlərini yağmaladıq, var-dövlətini ələ keçirdik, anasını, arvadını əsir aldığımız. İndi də qoyunlarını almağa gəlmişik. Ya dinməz-söyləməz onları ver aparaq, ya da zorla alıb, özünü də əsir edərək.

– Boş-boş danışma, yağı kafir! – Qaraca Çoban qəzəblə nəre çəkdi. – Səndən qorxsam, səndən betər olum. Hünərin var, yaxın gəl!

Düşmənlər bunu eşidəndə atlarını çobanın üstünə sürdülər. Hər tərəfdən ox yağdırmağa başladılar. Qaraca Çoban sapandına daş qoydu, atdı. Birini atanda ikisini, ikisini atanda üçünü, üçünü atanda dördünü yerə sərtdi. Axırda daşı qurtardı, qoyun-keçi demədi, onları düşmənin başına ələdi. Düşmənin gözü qorxdı. Dedilər:

– Bu çoban axırda bizi qıracaq! Gəlin qaçaq!

Düşmənlərdən ölənlər öldü, sağ qalanlar dabanlarına tüpürüb qaçdılar.

Handan-hana Salur Qazan yetişdi. Düzdə sərilib qalmış düşmənlərə baxdı. Üzünü Qaraca Çobana tutub dedi:

– Çoban, de görüm Oğuz elini kim bu günə qoydu? Evlərimi kim yağmaladı, anamı, arvadımı kim əsir apardı?

Qaraca Çoban olub-bitənləri Qazan xana danışdı. Qazan xan əsdi, gurladı, qisas eşqi ilə alışıb yanmağa başladı. Atının ağzını düşmən ölkəsinə çevirdi. Bir də baxdı ki, Qaraca Çoban da arxasınca gəlir. Soruşdu:

– Çoban, sən hara?

– Oğuz elinin qisası mənim qisasımdı. Mən də səninlə gedirəm.

Qazan xanın ürəyi Qaraca Çobanın belə cəsarətli, sədaqətli olmasından dağa döndü. Bir yandan da fikirləşdi ki, çobanla getsə, düşmən onu qorxaq bilər, deyər ki, anasını, arvadını qurtarmağa özüylə çobanını da gətirib. Atdan endi. Çobanı bir ağaca möhkəm sarıdı. Yola düzəldi.

Amma Çoban inadından dönmədi. Ağaca bir güc verdi, iki güc verdi, üçüncüdə kökündən qoparıb belinə aldı, Qazan xanın arxasınca yola düzəldi. Qazan baxdı ki, çoban yenə gəlir, atın yüyənini çəkdi, yerə düşdü. Qaraca Çobanın əllərini açdı, alnından öpdü, dedi:

– Sağ ol, çoban! Var-dövlətimi qaytara bilsəm, bu sədaqətinə, cürətinə görə səni baş ilxıçı edəcəyəm.

Sonra hər ikisi yola düzəldi. Kafir elinə yetişdilər. Düşmənlər bunu eşidib silahlandılar. Qazan xan bir yandan, Qaraca Çoban o biri yandan düşmən qoşununu şil-küt elədilər. Kafir nə ki yağmalamışdı, hamısını geri aldılar. Qazan xanın anasını, arvadını xilas etdilər. Oğuz elinə döndülər.

Dədəm Qorqud gəldi, Qaraca Çobanın igidliyini, dostu sədaqətini öydü. Qaraca Çoban Oğuz elinin baş ilxıçısı oldu.

Sözlük

Oğuz — azərbaycanlıların əcdadı olan türk qəbiləsinin adı

Yağmalamaq — qarət etmək, talamaq

Kafir — müsəlman olmayan

MÜRƏKKƏB SÖZLƏR

Sözlər birləşib yeni söz yarada bilər. Məsələn:

Qara + göz = qaragöz

Əl + üz + yuyan = əlüzyuyan

İki və daha artıq sözün birləşməsindən yaranan sözlərə **mürəkkəb sözlər** deyilir.

Mürəkkəb sözlər bitişik və ya defislə yazılır.

Müqayisə et:

Söz birləşməsi	Mürəkkəb söz
ağac əkən	ağacdələn
kəklik əti	kəklikotu
şirin alma	şirindil

1 Sxemi şərh et.

SÖZÜN QURULUŞCA NÖVLƏRİ

sözün kökü	=	sadə söz		
sözün kökü	+	sözdəyişdirici şəkilçi	=	sadə söz
sözün kökü	+	sözdüzəldici şəkilçi	=	düzəltmə söz
söz	+	söz	=	mürəkkəb söz

2 Nöqtələrin yerinə müvafiq sözləri işlətməklə cümlələri oxu.

sadə söz düzəltmə söz mürəkkəb söz

- Sözün kökünə sözdüzəldici şəkilçi artırmaqla yaranan sözlərə ... deyilir.
- İki və daha artıq sözün birləşməsindən yaranan sözlərə ... deyilir.
- Yalnız sözün kökündən, yaxud sözün kökü və sözdəyişdirici şəkilçidən ibarət olan sözlərə ... deyilir.

BALACA VƏ KARLSON

Uzaq şəhərlərdən birində, adi bir küçənin ən adi bir evində Balaca adlı bir oğlan yaşayırdı. Ailəsi də adi bir ailə idi – atası, anası, qardaşı və bacısı var idi. Balaca özü də adi bir oğlan idi. Axı yer üzündə o qədər yeddi yaşlı, göygöz oğlan var ki! Onların da qulaqları kirli, şalvarlarının dizi cırıq olur. Ancaq Balaca öz adiliyi ilə razılaşmırdı. O deyirdi:

– Mən adi olmaq istəmirəm.

Bir gün Balaca evdə tək idi. Pəncərənin qarşısında dayanıb küçəyə baxırdı. Birdən qulağına vızıltı səsi gəldi. Səs get-gedə güclənirdi. Çox keçmədi, Balaca pəncərənin qarşısında alçaqboy, kök bir kişinin uçduğunu gördü. O, havada bir neçə dövrə vurdu, sonra düz Balaca ilə üzbəüz, havada dayandı:

– Olar bura qonum? – deyə Balacadan soruşdu.

– Əlbəttə, olar, – Balaca dedi.

Uçan kişi pəncərənin ağzına qondu.

– Sənin adın nədir? – deyə o, Balacadan soruşdu.

– Balaca.

– Mənim də adım Karlsondur. Mən bu evin damında yaşayıram.

Balaca Karlsonu öz otağına dəvət etdi. Ona oyuncaqlarını göstərdi. Karlsonun

qarnında düymə vardı. Düyməni basan kimi belindəki mühərrik işə düşür, pərləri fırladır və Karlson uçmağa başlayırdı. Lap vertolyot kimi.

Karlson otaqda sağa-sola uçaraq hər şeyi bir-birinə qatdı, kitabları, oyuncaqları yerə dağıtdı. Hələ üstəlik Balacanın karandaşları ilə divarları yazdı. Əlbəttə, buna görə anası Balacanı yaxşıca danlayacaqdı. Amma Balaca düşünürdü ki, Karlsonun qeyri-adiliyi ilə müqayisədə bütün bunlar boş şeydir.

Nəhayət, Karlson yoruldu. O, nəzakətlə Balacaya müraciət etdi:

– Mən çox üzr istəyirəm, sizdə yeməyə bir şey tapılmaz? Deyəsən, acmışam.

Balaca mətbəxə gedib kotlet gətirdi. Karlson kotleti aşırıb dedi:

– Çox dadlıdır! Amma əlbəttə ki, dünyanın ən dadlı kotletini damda yaşayan Karlson bişirir!

Hiss olunurdu ki, Karlson lovğanın biridir. Amma **Balaca** düşünürdü ki, Karlsonun lovğalanmağa haqqı var. Axı o, qeyri-adidir. Dünyada uça bilən kişi, yəqin ki, o qədər də çox deyil.

Karlson özünün başqa qabiliyyətlərindən də danışib yoruldu və dedi:

– Artıq mən evimə getməliyəm, **Balaca**! Amma qayıdacağam ha. Söz verirəm ki, tezliklə sən də mənimlə bərabər uçacaqsan.

Bunu deyib Karlson qarnındaki düyməni basdı. Mühərrik işə düşdü. O, Balaca ilə sağollaşıb pəncərədən çölə uçdu.

Axşam anası Balacanın dağılmış otağını, rənglənmiş divarları görəndə hirsələndi. Balaca inandırmağa çalışdı ki, bu, damda yaşayan Karlsonun işidir. Amma ana inanmadı. Dedi ki, Balaca öz günahlarına haqq qazandırmaq üçün yalan uydurur.

«Eybi yox, – **Balaca** öz-özünə dedi. – Mən onlara Karlsonu göstərəm, onda bilərlər ki, Balaca heç nəyi uydurmur».

Sonra isə oturub Karlsonun yolunu gözləməyə başladı. İndi Balaca əmin idi ki, o, adi oğlan deyil, çünki onun gonbul Karlson kimi qeyri-adi dostu var idi.

Astrid LINDQREN

Düşün və cavab ver

- 1 Nəyə görə müəllif əsərin giriş hissəsində adilikdən söhbət açır?
- 2 Sən Karlsona rast gəlsəydin, nə edərdin?

Dil qaydaları

- 3 Hansı rənglə verilmiş “Balaca” sözündə vurğu ikinci hecaya düşür?
A) qırmızı B) göy C) yaşıl
- 4 Altından xətt çəkilmiş hansı mürəkkəb söz sifətlə ismin birləşməsindən yaranmışdır?

MÜRƏKKƏB SÖZLƏRİN YAZILIŞI

Mürəkkəb sözlər bitişik və ya defislə yazılır.

Bitişik yazılan mürəkkəb sözlər müxtəlif mənalı sözlərin birləşməsindən yaranır: **acgöz, üçbucaq, dəvəquşu.**

Defislə yazılan mürəkkəb sözlər aşağıdakılardır:

• Yaxınmənalı sözlərin birləşməsindən yaranan mürəkkəb sözlər: **gözəl-göyçək, qohum-qardaş;**

• Əksmənalı sözlərin birləşməsindən yaranan mürəkkəb sözlər: **gediş-gəliş, oturub-durmaq, ev-eşik;**

• Eyni sözün təkrarı ilə yaranan mürəkkəb sözlər: **səhər-səhər, yavaş-yavaş, gülə-gülə.**

1 Hansı sözlər defislə yazılan mürəkkəb söz əmələ gətirir?
A) uzun, saç B) üz, yumşaq C) dost, tanış

2 Hansı sözlər bitişik yazılan mürəkkəb söz əmələ gətirir?
A) ayaq, qab B) gecə, gündüz C) ana, bala

3 Sual işarələrinin yerinə hansı sözlər olmalıdır?

Ətirlidir, gözəldir, mat qoyur insanları.

Heyf ki, əlimizi qanadır tikanları.

Onun adı yaranıb iki müxtəlif sözdən.

Gəl belə et, dostum, sən:

Əvvəl onu yazaraq tez birinci sözü sil,

Sonrakı sözün isə ilk hərfini dəyişdir.

Onu bir dəfə deyil, iki dəfə sən yazsan,

Yeni bir söz alarsan.

Bu adı daşıyanın məlahətli səsi,

Sevinc bəxş edər bizə oxuduğu nəğməsi.

Onun hər yeri əlvan, köksü isə sarıdır,

Bağın nəğməkarıdır.

?

?

Tapdığın sözlərdən hansı mürəkkəb sözdür?

QAZANIN ÖLMƏYİ

Molla bir gün qonşusundan bir qazan alır. Bir neçə gündən sonra içinə bir balaca qazan da qoyub sahibinə qaytarır. Qonşu balaca qazanı görüb soruşur:

– Molla, bu nədir? Mən ki sənə birçə qazan vermişdim.

Molla gülə-gülə deyir:

– Balam, sən çox **xoşbəxt** adammışsan. Qazanın bu gecə doğub.

Kişi bir söz deməyib, **sevinə-sevinə** qazanları götürüb aparır.

Bir müddət keçir. Molla həmin qonşusundan bir böyük qazan istəyir. Birinci qazandan **dişində şirə qalan** qonşu dərhal qazanı Mollaya verir.

Bir gün, beş gün, bir ay keçir. Molla qazanı qaytarmır. Axırda kişi gəlir Mollanın qapısına. Molla çıxır, bunu qapıda görcək başlayır **dil-ağız eləməyə**:

– Bağışla, vallah, a qonşu. Sənin də yanında xəcalətliyəm. Dünyanın işi belədi. Çox da ürəyini sıxma. Allah əvəzini versin.

Mollanın danışığından heç nə başa düşməyən qonşu soruşur:

– Molla, bu nə **başsağlığıdır** mənə verirsən? Mən qazan üçün gəlmişəm.

Molla dəsmalını çıxarıb gözlərini silir:

– Elə mən də rəhmətlik qazan barəsində danışırım da.

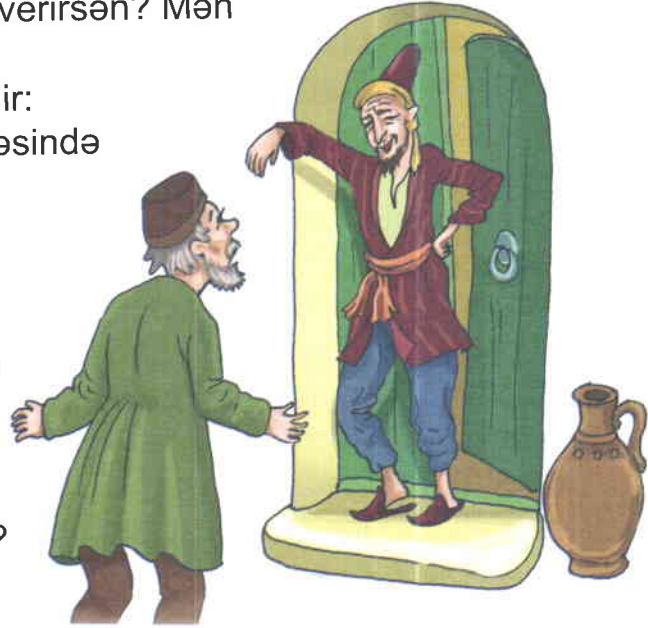
– Necə yeni rəhmətlik?

– Vallah, deməyə də dilim gəlmir.

Qazanın bu gecə öldü.

– Molla, bu nə sözdür? Heç qazan da ölərmə?

– Qonşu, keçən dəfə qazanın doğanda heç bu sualı vermədin? Qazan doğa bilər, amma ölə bilməz?

Dil qaydaları

1 Altından xətt çəkilmiş ifadələrin mənasını izah et.

2 Göy rənglə verilmiş hansı söz sadə sözlə düzəltmə sözün birləşməsindən yaranmışdır?

A) xoşbəxt

B) sevinə-sevinə

C) başsağlığı

QAVROŞ

(Viktor Hüqonun "Səfillər" romanından)

...Payızın sonu idi. Parisdə bərk külək əsir, yağış yağırdı. Qavroş tirtir əsə-əsə dəllək dükanı qarşısında dayanmışdı. Dəllək müştərinin üzünü qırxa-qırxa arabir ona çəp-çəp baxırdı.

Birdən təmiz geyinmiş iki uşaq qapını açıb dəllək dükanına girdi. Nə-sə dedilər. Dəllək hirsələndi. Ülgücü əlindən yerə qoymadan böyüyü əli ilə, kiçiyi dizi ilə itələyərək bayıra çıxartdı. Uşaqlar ağlaya-ağlaya yola düzəldilər. Qavroş özünü onlara yetirib soruşdu:

– Sizə nə olub, cücələr?

Yaşca böyük uşaq dedi:

– Bilmirik harda yataq.

– Elə bu? Çox böyük iş olub! Bundan ötrü adam ağlayar? Dalımca gəlin, balalar!

Qavroş küçə ilə yuxarıya tərəf irəlilədi. Uşaqlar ondan geri qalmamağa çalışır, ona xilaskar kimi baxırdılar. Qavroş onlardan soruşdu:

– Deməli, sizin də nə atanız var, nə ananız?

– Niyə ki? Bizim anamız var. Biz küçədə oynayırdıq. Gəldik gördük evimizin qapısı bağlıdır. Qonşular dedilər ki, anamızı polislər aparıb. Bilmirik, o, indi haradadır.

Yağış sanki acıqlanıb daha bərk yağmağa başlamışdı. Qavroş addımlarını yeyinlədirdi ki, bir qədər qızıışsın. Uşaqlar özlərini Qavroşa yetirməyə çalışırdılar. Onlar çörək dükəninin qarşısından keçəndə Qavroş soruşdu:

– Hə, balacalar, deyin görüm, nahar eləmisiniz?

Uşaqlardan böyüyü:

– Səhərdən heç nə yeməmişik. İki saatdır gəzirik, zibil qutularını da axtarmışıq, amma yeməyə bir şey tapmadıq.

Qavroş ayaq saxlayıb cibini eşələdi. Nəhayət, başını qaldırdı. Üzündə razılıq ifadəsi vardı. Təntənəli bir görkəmlə:

– Çağalar, sakit! – dedi. – Axşam yeməyimiz üçün çatar.

Qavroş dükana girib çörək aldı. Onu üç yerə bölüb ikisini uşaqlara verdi:

– Tıxın!

Parisin baş meydanında köhnə bir fil heykəli vardı. Bu, çox nəhəng bir heykəl idi. İçi boş idi. Ora-burasında deşiklər açılmışdı.

Qavroş bir nərdivan tapıb filin qabaq ayağına söykədi. Heykəlin qarnında açılmış yekə deşiyi uşaqlara göstərib dedi:

– Bu nərdivanla qalxıb ora girin.

Uşaqlar qorxaraq bir-birinə baxdılar.

– Çağalar, qorxursunuz? Axı burda nə var ki?! Bir baxın!

Qavroş filin kələ-kötür qıçını qucaqladı. Bir göz qırpımında nərdivan-sız dırmaşaraq deşiyə çatdı və koramal kimi sürünərək deşiyə girdi. Oradan başını çıxarıb dedi:

– Gördünüz?! İndi siz də çıxın!

Qavroş meymun cəldliyi ilə filin qıçından sürüşüb düşdü. Balacaların qalxmasına kömək etdi.

– Budur, gəlib çatdıq. Hə, çağalar, indi siz mənim evimdəsiniz.

Qavroş qatranlı fitilin ucunu yandırdı. İçəri bir az ışığılandı.

Uşaqlardan kiçiyi böyüyə qısılaraq dedi:

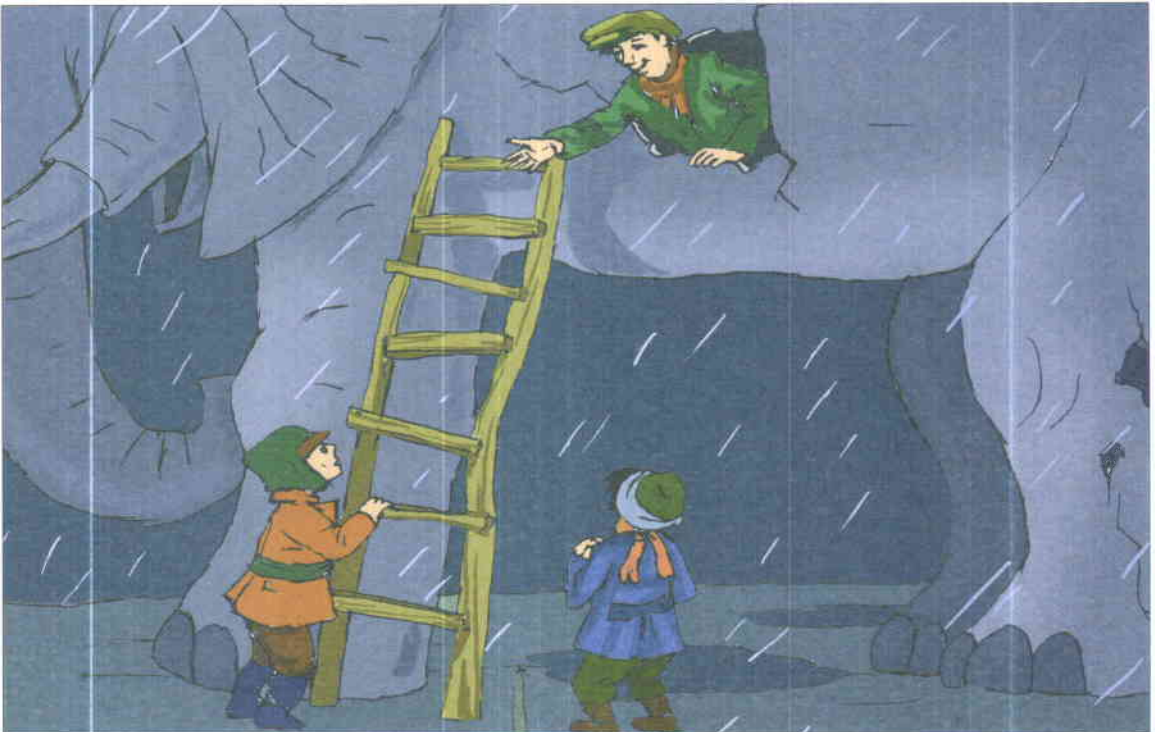
– Bura qaranlıqdır.

Qavroşun uşağa yazığı gəldi:

– Ay səfeh, bayır qaranlıqdır, amma burda şam yanır. Orda yağış yağır, amma bura qurudur. Bayır soyuqdur, burda meh də əsmir.

Qavroş onlara həsir və digər cır-cındırdan yatmağa yer düzəltdi.

– Bu həsiri zooparkdan, meymunlardan çırpışdırmışam.

Başqa bir qalın həsiri göstərib dedi:

– Bu isə zürafənidir. Dedim filə lazımdır. Etiraz etmədi.

Uşaqlar bir-birinə sığındılar. Qavroş “İndi isə köpün!” deyib işığı söndürdü. İşıq sönən kimi siçovulların ciyiltisi eşidildi. Onlar dişləri və dir-naqları ilə həsirləri didişdirirdilər.

– Bu nə səsdir? – uşaqlardan balacası soruşdu.

– Siçovullardır.

– Bəs pişiyin yoxdur?

– Pişiyim vardı, onlar yedi.

– Bu siçovullar bizi də yeyə bilər?

– Əlbəttə, yeyərlər!

Uşağın qorxusu son həddə çatdı. Qavroş gülüb onu sakitləşdirdi:

– Qorxma! Onlar bizim yanımıza gələ bilməzlər. Mən burdayam. Al, mənim əlimdən tut. Kiri, yat.

Bir azdan uşaqlar mışıl-mışıl yatırdılar.

Sözlük

Qatran – qara rəngli, yapışqanlı, tez alışan maddə

Fitul – alışqan maddə sürtülmüş ip, qaytan

Şüurlü oxu

- 1 Hekayədə təsvir olunan hadisələr harada və nə zaman baş verir?
- 2 Qavroş və uşaqlar həmin gün harada gecələdilər?

Düşün və cavab ver

- 3 Qavroşun nitqində hansı kobud ifadələrə rast gəldin?
- 4 Qavroşun müsbət və mənfi xüsusiyyətlərini sadala.

Dil qaydaları

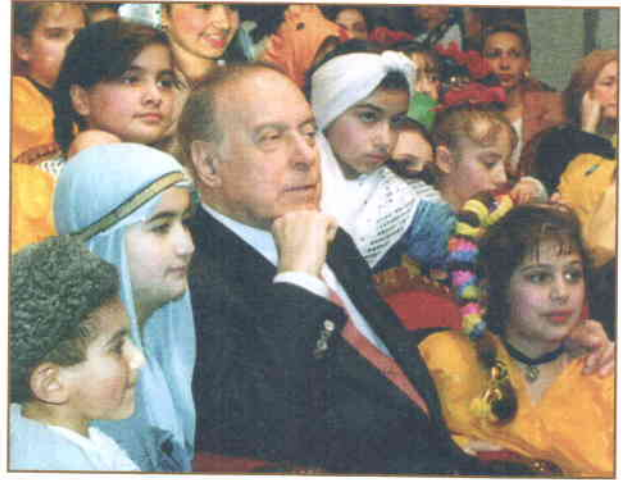
- 5 Mətnədə altından xətt çəkilmiş sözləri quruluşuna görə fərqləndir. Hansı mürəkkəb sözlər eyni sözün təkrarı ilə yaranıb? Hansı mürəkkəb sözün tərkibindəki sözlərdən heç birinin mənası yoxdur?

TARIXI ŞƏXSİYYƏTLƏR

MÜDRİK RƏHBƏR

Ağdam işğal olunduqdan sonra ailəmiz Bakıda məskunlaşmışdı. İlk vaxtlar yaşayış çox çətin idi. Babam həmişə bizə **tesəlli** verirdi ki, hər şey yaxşı olacaq. Çünki bizim **qüvvətli** dövlətimiz və **qüdrətli** rəhbərimiz var. Onda mənəm 4-5 yaşım olardı. Ona görə də bu sözlərin mahiyyətinə o qədər də varmırdım.

Nəhayət, bir gün qaçqınlar üçün salınmış şəhərciyə köçdük. Şəhərciyin açılışına prezidentimiz Heydər Əliyev də gəlmişdi. Toplantıdan sonra o, uşaqlarla da ayrıca görüşmək istədi. Onlarla xeyli söhbət etdi. **Mehriban** baxışları ilə sanki onlara **acı** günləri unut... istəyirdi.

Uşaqlardan bir neçəsi doğma yurdumuz Qarabağ haqqında şeir söylədi. Heydər baba onları diqqətlə dinləyib soruşdu:

– Uşaqlar, bilirsinizmi Qarabağ torpağı necə qəhrəmanlar yetirib?

O, Şuşanın tarixi, Qarabağın incəsənəti, mədəniyyəti haqqında danışmağa başladı. Elə maraqlı danışdı ki, hamımızın ağzı açıq qalmışdı. Axırda mən dözməyib soruşdum:

– Heydər baba, siz də Qarabağda anadan olmusunuz?

– Niyə soruşursan ki?

– Siz danışdıqlarınızı ancaq əslən qarabağlı bilərdi.

Heydər baba saçlarını tumarlayıb söylədi:

– Biz hamımız bir torpağın – Azərbaycanın övladıyıq. **Doğma** yurdumuzun tarixini bilmək isə hamımızın borcudur!

Sonra babam bizə dedi ki, Heydər baba Azərbaycanın hər qarışının tarixini çox gözəl bilir və bu torpağın adını ucaldanları yüksək qiymətləndirir. Əsl dövlət rəhbəri belə olmalıdır.

Araşdırma

- 1 Müxtəlif mənbələrdən Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti haqqında məlumatlar toplayıb təqdim edin.
- 2 II sinifdə keçdiklərini xatırlayaraq Şuşa haqqında bildiklərini söylə.

ATATÜRK NİYƏ AĞLADI?

Türkiyə dövlətinin böyük rəhbəri Mustafa Kamal Atatürk uşaqları çox sevirdi. Tez-tez məktəblərə baş çəkir, uşaqlarla görüşür, onlarla deyib-gülürdü. Bir dəfə Mustafa Kamal məktəblərin birində olarkən belə bir əhvalat olmuşdu.

Mühafizəçiləri Atatürkü dövrəyə alaraq yaxına heç kimi buraxmırdılar. Əli adlı balaca məktəblinin isə hələ axşamdan Mustafa Kamalı yaxından görmək, ona sarılmaq haqqında xəyalları vardı. Mühafizəçilər uşaqları Atatürkdən uzaqlaşdırarkən balaca Əli var gücü ilə qışqırdı:

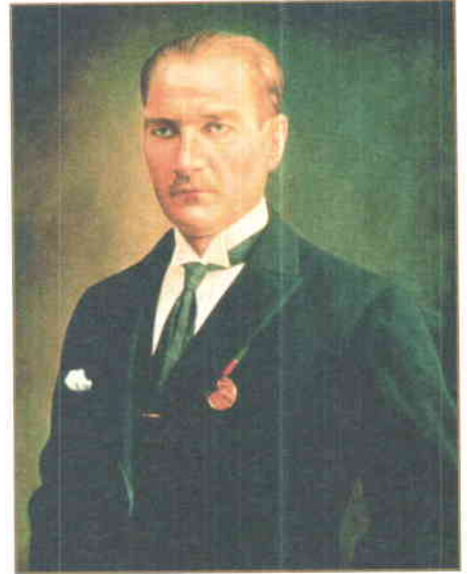
– Buraxın mənə! Mən Atatürkü qucaqlayıb öpmək istəyirəm.

Əlinin səsini eşidən Atatürk mühafizəçilərinə əmr etdi ki, bu balaca məktəblini onun yanına buraxsınlar. Məktəblilər sanki buna **bənd idilər**, o dəqiqə mühafizəçilərin sırasını yarıb Mustafa Kamala doğru qaçdılar. Atatürkə sarılıb onu öpməyə başladılar. Atatürk də uşaqları bağrına basır, saçlarını oxşayır, yanaqlarından öpürdü.

Müəllim və valideynlər kənarında dayanıb bu təsirli səhnəni seyr edirdilər. Birdən onlar heyrətə gəldilər: Atatürkün yanaqlarından yaş axırdı.

Hamı bilirdi ki, Mustafa Kamal böyük çətinliklərdən keçmiş, tarixi qələbələr qazanmış, iradəsi, dözümü ilə hamıya örnək olmuşdur. Belə bir insanın ağlaması hər kəsi təəccübləndirmişdi. Atatürk də hamının təəccüblə ona baxdığını görüb titrək səslə dedi:

– Bu uşaqlar Türkiyəmin gələcəyidir. Onlara baxanda ölkəmin sabahını bugünkündən daha gözəl, daha işıqlı görəəm. Bu, mənə sevin-dirir. Yanağımdan axan da sevinc yaşlarıdır!

Söz ehtiyatı

1 “Mühafizəçilər” sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?

A) qarovulçular B) cangüdənlər C) döyüşçülər

2 “Bənd idilər” ifadəsi mətndə hansı mənada işlənib?

A) bağlanmışdılar B) aşıq olmuşdular C) gözləyirdilər

NİTQ HİSSƏLƏRİ

Dil qaydalarından bəhs edən elm dilçilik adlanır. Başqa elm sahələrində olduğu kimi, dilçilikdə də çoxlu termin var.

Ad bildirən sözlərə **isim**, əlamət bildirən sözlərə **sifət**, say bildirən sözlərə **say**, hərəkət bildirən sözlərə **fel** deyilir.

İsim, sifət, say, fel bir yerdə **nitq hissələri** adlanır. Başqa nitq hissələri də var. Onlar haqqında gələcəkdə məlumat alacaqsınız.

1 Uyğunluğu müəyyən et.

1) İsim	A) əlamət bildirən sözlər
2) Sifət	B) hərəkət bildirən sözlər
3) Say	C) ad bildirən sözlər
4) Fel	Ç) say bildirən sözlər

2 Hansı cümlədə «sifət» sözü termin kimi işlənmişdir?

- A) Onun sifəti soyuqdan qızarmışdı.
 B) Bu cümlədə iki sifət var.
 C) Aynurə Kərimi görcək sifətini turşutdu.

3 Mətni oxu. Hər bir nitq hissəsinin hansı rəngdə verildiyini müəyyən et.

Sevimli yaz gəlir. Təbiət al-əlvan rəngə boyanır. Çəmən yaşıl libas geyinir. Ağaclar çiçək açır. Quşlar yuva tikir. Kəndlilər yaz tarla işlərinə başlayırlar. Uşaqlar gözəl baharın gəlişinə sevinirlər. Onların şən səsi kəndə yayılır.

- Göy rəngdə verilmiş hansı söz yaşıl rəngdə verilməli idi?
- Qırmızı rəngdə verilmiş hansı söz göy rəngdə verilməli idi?
- Göy rəngdə verilmiş hansı söz qırmızı rəngdə verilməli idi?
- Yaşıl rəngdə verilmiş hansı söz qırmızı rəngdə verilməli idi?

Qara rəngdə verilmiş “onların” sözü hansı sözü əvəz edib?

- A) quşlar B) uşaqlar C) kəndlilər

MÜƏLLİMDƏN HƏDİYYƏ

Bir dəfə Üzeyir Hacıbəyov musiqi məktəbinə yeni tələbələr qəbul edirdi. İmtahanları uğurla vermiş qızlardan birinin istedadı onu xüsusilə heyran etdi. Üzeyir bəy qızı ürəkdən təbrik etdi:

– Təbrik edirəm, qızım. Sənə təhsilində uğurlar arzulayıram.

Bu vaxt qız ağlamağa başladı. Üzeyir bəy onun sevincdən ağladığını düşündü. Lakin qız hiçqıra-hıçqıra dilləndi:

– Hörmətli müəllim, məni məktəbə qəbul etdiniz, çox sağ olun. Amma mən oxuya bilməyəcəyəm.

– Niyə? – Üzeyir bəy təəccüblə soruşdu.

– Evdə pianom yoxdur.

– Eybi yoxdur, qızım. Ümidini itirmə.

Bunu deyib Üzeyir bəy köməkçi müəllimin qulağına nə isə pıçıldadı.

Qız imtahan otağından çıxanda Üzeyir bəyin *assistenti* də onun arxasınca çıxdı. Dəhlizdə qızı səsleyib dedi:

– Sən *tərcümeyi-halını* yazmalısan. Orada ünvanını da göstərməyi unutma.

Axşam evə qayıdarkən qızın anası onu sevinclə qarşıladı:

– Qızım, evimizə piano gətirdilər, sənin adını soruşdular, sonra pianonu qoyub getdilər. Nə qədər xəbər aldım, heç nə söyləmədilər. Bircə onu dedilər ki, «mübarəkdir»!

Sözlük

Assistent – mütəxəssisə kömək edən adam, köməkçi

Tərcümeyi-hal – bir şəxsin həyatının təsviri; həyat tarixçəsi

Şüurlu oxu

Mətnə Üzeyir Hacıbəyovun hansı keyfiyyətindən söz açılır?

- A) Dahi bəstəkar və musiqişünas olmağından
- B) Güzəl insan və böyük pedaqoq olmağından
- C) Müdrik siyasi xadim olmağından

İSİM – AD BİLDİRƏN SÖZ

Varlıqların adını bildirən sözlərə *isim* deyilir. İsim yalnız gözlə gördüyümüz varlıqların deyil, həm də təsəvvür etdiyimiz anlayışların adını bildirir. Məsələn, **qələm** və **qorxu** sözlərinin hər ikisi isimdir. Lakin qələmi gözlə görmək olur, qorxunu isə yalnız hiss etmək mümkündür.

İsim **kim?**, **nə?**, **hara?** suallarından birinə cavab verir.

- 1 Hansı bənddəki isim **nə?** sualına cavab verir?
A) Gülzar B) ata C) ağac
- 2 Hansı bənddəki isim **hara?** sualına cavab verir?
A) şəhərli B) şəhər C) külək
- 3 Hansı bənddəki isim təsəvvür edilən anlayış adını bildirir?
A) saç B) vaxt C) odun
- 4 Hansı bənddəki isim gözlə görünən varlıq adını bildirir?
A) tarix B) fikir C) mala

Yadda saxla

Yalnız insan anlayışı ilə bağlı olan isimlər **kim?** sualına cavab verir: **dayı, dülgər, Toğrul**. Qalan canlı varlıqları – heyvan və quş adlarını bildirən isimlər **nə?** sualına cavab verir: **qartal, şir, keçi**;

İsim **-lar²** şəkilçisi qəbul etdikdə varlığın çox olduğunu, yəni ismin cəmdə olduğunu bildirir.

- 5 Hansı bənddəki isim **kim?** sualına cavab verir?
A) kənd B) həkim C) sincab
- 6 Dördündən biri fərqlidir.
A) müəllim B) maral C) dayı Ç) direktor
A) torba B) meşə C) kənd Ç) sahil
A) yarpaq B) bayraq C) qəzet Ç) məqsəd

ŞAH İSMAYIL

Şah İsmayıl körpə olarkən atasını öldürmüşdülər. Düşmənlər balaca İsmayılı axtarırdılar ki, böyüyüb atasının intiqamını almasın.

Bir gün düşmənlər xəbər tuturlar ki, Gilan şəhərinin hakimi İsmayılı öz yanında gizlədir. Ona elçi vasitəsilə belə bir xəbər göndərirlər: «Ya İsmayılı ver, ya da Gilanda daşı daş üstə qoymayacağıq». Hakim elçiyə deyir:

– Əgər Qurana and içsəm ki, İsmayıl Gilanda yoxdur, mənə inanarsan?

Hamı bilirdi ki, Gilan hakimi Mirzə Əli çox *mömin* adamdır. Ona görə də elçi ona inanır. Bu vaxt hakimin adamları balaca İsmayılı gizləncə zənbilin içinə qoyurlar. Zənbili isə hündür bir ağacın budağından asırlar. Bundan sonra Gilan hakimi əlini Qurana basır və deyir:

– And olsun Qurana ki, Şeyx Heydər oğlu İsmayılın ayağı mənim torpağıma dəymir.

Bunu eşidən elçi geri qayıdıb hər şeyi düşmənlərə nəql edir. Onlar da İsmayılı axtarmaqdan vaz keçirlər.

Sözlük

Mömin – Allaha inanan, dindar

Şüurlu oxu

- 1 Gilan hakimi balaca İsmayılı öz yanında niyə gizlədirdi?
- 2 Mirzə Əli İsmayılı düşmənlərə verməmək üçün hansı hiyləyə əl atdı?
- 3 Mətnə hansı suala cavab yoxdur?
 - A) İsmayılın atasının adı nə idi?
 - B) İsmayılın atasının düşməni kim idi?
 - C) Düşmənlər Gilan hakimindən nə tələb edirdilər?
- 4 Mətnə böyük hərflə yazılan isimlərdən hansı yer adı bildirir?
- 5 “Daşı daş üstə qoymamaq” ifadəsini izah et.

ƏMİR TEYMUR

Bir gün Əmir Teymur qoşunu ilə gəlib Azərbaycana çatır. O, qarşıdakı kəndə xəbər göndərir ki, qadınlar qiymətli şeylərini götürüb kənddən çıxsınlar. Bizim işimiz kişilərlədir. Onlarla vuruşmağa gəlmişik.

Qoşun çöldə gecələyir, gözləyir ki, qadınlar kəndi tərk etsinlər. Səhərdən əsgərlər kəndə girirlər. Əmir Teymur kəndi bomboş görüb mat qalır. Bir qoca kişiylə rast gəlib ondan soruşur:

– Hanı bu kəndin kişiləri?

Qoca deyir:

– Hörmətli hökmdar, siz xəbər göndərdiniz ki, qadınlar ən qiymətli şeylərini götürüb kənddən çıxsınlar. Onlar da sizin əmrinizə əməl etdilər.

Əmir Teymur qocanın sözlərindən bir şey anlamayıb bir daha soruşur:

– Bəs kişilər hanı?

– Ey böyük hökmdar, dünyada qıza qardaşdan, anaya oğuldan, qarıya da öz ömür-gün yoldaşından qiymətli nə ola bilər ki?

Qocanın bu cavabından Əmir Teymur dərin fikrə gedir. Sonra isə qoşununa kənddən çıxmağı əmr edir.

Şüurlu oxu

1 Mətnə hansı suala cavab yoxdur?

- A) Teymurun qoşunu niyə çöldə gecələyirdi?
- B) Əmir Teymur hansı dövlətin hökmdarı idi?
- C) Kənd niyə bomboş idi?

Dil qaydaları

2 Altından xətt çəkilmiş cümlədə kim? sualına cavab verən neçə isim var?

3 Hansı sözdə *-lar*² şəkilçisi yazıldığı kimi tələffüz edilir?

- A) qadınlar
- B) kişilər
- C) əsgərlər

XÜSUSİ İSİMLƏRİN BÖYÜK HƏRFLƏ YAZILIŞI

Hər hansı bir adamı, şəhəri, dağı və ya dənizi digərlərindən fərqləndirmək üçün onların hər birini xüsusi adla adlandırırıq. Məsələn, **Nərmin** (qız adı), **Kamran** (oğlan adı), **Bakı** (şəhər adı), **Kür** (çay adı), **Xəzər** (dəniz adı) və s. Belə adlara **xüsusi isim** deyilir.

Xüsusi isimlərin ilk hərfi həmişə böyük yazılır. Ümumi isimlər isə yalnız cümlənin əvvəlində gələndə böyük hərfle yazılır.

- 1 Hansı sıradakı xüsusi isimlər ölkə adlarını bildirir?
 - A) Xəzər, Kür, Araz
 - B) Rusiya, Türkiyə, Özbəkistan
 - C) Moskva, Ankara, Daşkənd
- 2 Hansı cümlədə «maral» sözü xüsusi isim kimi işlənmişdir?
 - A) Maral güllərdən dəstə bağladı.
 - B) Maralın erkəyi hər ilin yayında buynuzlarını dəyişir.
 - C) Maral heç nəyə fikir vermədən budaqları gəmirirdi.
- 3 Hansı söz yerindən asılı olaraq həm böyük, həm də kiçik hərfle yazıla bilər?
 - A) ceyran
 - B) Bakı
 - C) toyuq
- 4 Hansı söz yalnız cümlənin əvvəlində gələndə böyük hərfle yazılır?
 - A) Kosmos
 - B) Xəzər
 - C) Qafqaz
- 5 Hansı söz yerindən asılı olmayaraq həmişə böyük hərfle yazılır?
 - A) Qərənfil
 - B) Aydın
 - C) Şuşa
- 6 *İngiltərə, Rusiya, Yaponiya, ...*
Hansı söz bu ardıcılığa tamamlayır?
 - A) fransız
 - B) Azərbaycan
 - C) Moskva

HACI ZEYNALABDİN

Yüz il bundan əvvəl Bakıda Hacı Zeynalabdin adında çox **varlı** bir adam yaşayırdı. Var-dövləti bir yana, o, **iti** ağılı və xeyirxahlığı ilə də çox **məşhur** idi. Yazıçı və şairlərə yardım edər, yeni məktəblər açar, kasıb uşaqların təhsil haqqını ödəyərdi.

Bir gün Hacı'nın könlünə balıq *ləvəngisi* düşdü. Aşpazını bazara göndərdi ki, balıq alsın. Aşpaz bir azdan əliboş qayıtdı. Dedi ki, bazarda bir dənə də olsun təzə balıq yoxdur.

Hacı özü balıq dükəninə gedib dükən sahibindən soruşdu:

– Ay kişi, niyə təzə balığın yoxdur?

Kişi əl-ayağa düşüb dedi:

– Başına dönüm, Hacı. Dənizdə bir neçə gün külək oldu. Balıqçılar ova çıxmadılar. İndi də balığın qiymətini elə qaldırıblar ki, gətirib satmaq sərf eləmir.

Hacı Zeynalabdin fikirli halda evə qayıtdı. Ertəsi gün faytona minib balıq *vətəgələrindən* birinə getdi. Buradakı balıqçılar onu görüb başına yığışdılar, “Xoş gəlmisiniz, Hacı” dedilər. Hacı onlardan təzə tutulmuş balıq istədi. Ona iri bir *nərə* balığı verdilər. Hacı balığın pulunu artıqlaması ilə ödədi. Sonra balıqçılara dedi ki, balığın ağzını açsınlar. Barmağından çox bahalı brilyant üzüyü çıxarıb balığın ağzına atdı. Balıq üzüyü udan kimi əmr elədi ki, onu suya atsınlar. Balıqçılar əmrə tabe oldular – qayığın içində çırpınan balığı götürüb dənizə buraxdılar. Hacı Zeynalabdin bir söz demədən faytona minib evə qayıtdı.

Bu xəbər elə həmin gün bütün balıq vətəgələrinə yayıldı. Balıqçılar qayıqlara minib qarnında brilyant üzük gəzdiren balığın ovuna çıxdılar.

İki gündən sonra şəhərin bazarlarında balıq əlindən tərپənmək olmurdu. Balığın qiyməti elə ucuzlaşmışdı ki, ən kasıb adamlar belə balıq ala bilirdilər.

Manaf SÜLEYMANOV DAN

Sözlük

Vətəgə – balıq ovlamaq üçün sahildə yaradılmış məntəqə

Söz ehtiyatı

1 “Nərə” sözünün hansı izahı mətndəki mənasına uyğundur?

- 1) hücumla hazırlaşarkən bərkdən qışqırma, bağırma
- 2) qiymətli əti və kürüsü olan, çayda və dənizdə yaşayan balıq növü

Yadda saxla! Hər iki mənada “nərə” sözündə vurğu ikinci hecaya düşür. Lakin birinci mənada sözün ilk hecası uzun tələffüz olunur [nə:rə].

2 Uyğunluğu müəyyən et.

1) əsr	A) 33 il
2) fəsil	B) 100 il
3) qərinə	C) 3 ay

Şüurlu oxu

3 Hacı Zeynalabdin haqqında deyilən hər bir fikri sübut etmək üçün müvafiq cümləni seç.

A) varlı idi B) məşhur idi C) xeyirxah idi Ç) ağıllı idi

1. Dükançı da, balıqçılar da onu görəndə kimi tanıdılar.
2. Bazarda bolluq olsun deyərək öz üzüyünü qurban verdi.
3. Şəxsi aşpazı, faytonu, bahalı brilyant üzüyü vardı.
4. Qarnında brilyant üzük olan balığı dənizə atdırdı ki, balıqçılar ova çixsınlar.

Dil qaydaları

4 1-ci abzasda göy rənglə verilmiş hansı söz məcazi mənada işlənib?

5 Yaxınmənalı sözlərdən yaranmış mürəkkəb söz hansıdır?

- A) böyüklü-kiçikli B) var-dövlət C) əliboş

SADƏ, DÜZƏLTMƏ VƏ MÜRƏKKƏB İSİMLƏR

İsmlər quruluşuna görə *sadə*, *düzəltmə* və ya *mürəkkəb* olur. *Sadə ismlər* bir kökdən ibarətdir: *arzu*, *ağac*, *mənzil*. Bu sözlərə sözdəyişdirici şəkilçilər artırılrsa da, onlar sadə söz sayılır: *arzumuz*, *ağacda*, *mənzildən*.

Düzəltmə ismlər sözün kökünə sözdüzəldici şəkilçi artırmaqla yaranır. Düzəltmə ismlərin kökü müxtəlif nitq hissələrinə də aid ola bilər. Məsələn:

Sözün kökü	Şəkilçi	Düzəltmə isim
<i>yaxşı</i> (sifət)	<i>-lıq</i>	<i>yaxşılıq</i>
<i>bir</i> (say)	<i>-lik</i>	<i>birlik</i>
<i>vur</i> (fel)	<i>-uq</i>	<i>vuruq</i>
<i>kənd</i> (isim)	<i>-li</i>	<i>kəndli</i>

Mürəkkəb ismlər iki və daha artıq sözün birləşməsindən yaranır: *qapı-pəncərə*, *itburnu*, *Ağdaş*.

1 Uyğunluğu müəyyən etməklə düzəltmə sözlər yarat.

məktəb	<i>-lik</i>
dəniz	<i>-ıq</i>
mərd	<i>-xana</i>
sanc	<i>-li</i>
sın	<i>-aq</i>
kitab	<i>-çi</i>

2 Hansı bənddəki sözlər birləşib mürəkkəb isim yarada bilər?

A) meşə, ağac B) qızıl, gül C) külək, hava

3 Hansı mürəkkəb ismin tərkibində müstəqil mənası olmayan söz var?

A) gediş-gəliş B) dəvədabanı C) çör-çöp

4 Düzəltmə isim hansı bənddə verilmişdir?

A) alça B) sandıqça C) xalça

BAHALI XALÇA

Mirzə Fətəli Axundov Tiflisdəki evinin eyvanında istirahət edirdi. Gördü ki, bir kişi tərəddüdlə ona yaxınlaşır.

– Niyə elə qorxa-qorxa yeriyorsən, ay kişi?! Yaxın gəlsənə!

Kişi ürəkləndi:

– Doğrusu, mən yazıq bir adamam. Sizin kimi böyük insanlarla söhbət etməyə layiq deyiləm. Kasıblığın üzü **qara** olsun...

Mirzə Fətəli başa düşdü ki, kişi çox kasıbdır.

Ondan pul istəyir. Mərifətli danışığı çox xoşuna gəldi. Eyvana sərilməmiş xalçaya baxıb dedi:

– Bu xalçanı aparıb satarsan. Əlində maya olsun. Özün də **bir işin qulpundan yapış**. Dilənçilik pis şeydir.

Sonra xalçanı eyvandan aşağı saldı. Kişi xalçanı büküb çiyinə atdı. Mirzə Fətəli dedi:

– Amma ucuz satma ha, bahalı xalçadır.

Kişi bu **böyük** ürəkli insana necə təşəkkür edəcəyini bilmədi.

Söz ehtiyatı

- 1 Mətnədəki “maya” sözü hansı mənada işlənib?
 - A) müəyyən bir işə qoyulan pul
 - B) xəmiri qızcırtmaq üçün istifadə edilən maddə
- 2 Göy rənglə verilmiş ifadənin düzgün izahını müəyyən et.
 - A) başına iş açmaq
 - B) işə düşmək
 - C) işlə məşğul olmaq
- 3 Qırmızı rənglə verilmiş sözlərin hər ikisi:
 - A) sadə sözdür
 - B) məcazi mənəli sözdür
 - C) düzəltmə sözdür

MƏKEDONİYALI İSGƏNDƏR

Dünyanın ən məşhur sərkərdələrindən söz düşəndə onun adı həmişə birinci çəkilir. Qərbdə ona Aleksandr, Şərqdə isə İsgəndər ... deyirlər.

İsgəndər Makedoniya hökmdarı Filipin oğlu olmuşdur. Atası oğlunun təlim-tərbiyəsinə ciddi fikir vermiş, İsgəndər qədim dünyanın ən böyük alimlərindən dərs almışdı. Onlardan biri də Şərqdə Ərəstun adı ilə məşhur olan filosof Aristotel idi.

Uşaqlıqdan iti ağıllı, qətiyyəti, cəsareti, inadkarlığı, fiziki gücü və cəldliyi ilə yaşadlarından seçilən İsgəndər həm də təkəbbürlü və şöhrətpərəst idi. Tanışları ona olimpiya oyunlarında iştirak etməyi təklif edəndə demişdi: «Əgər rəqiblərim şahlar olacaqsa, iştirak edəərəm». Gənc yaşlarında ikən İsgəndər atasının hərbi uğurlarını görüb məyus olmuşdu: «Deyəsən, mən böyüyənə kimi atam bütün dünyanı tutacaq, mənə heç nə qalmayacaq».

Bir gün tacirlər Filipə gözəl və güclü at təklif edirlər. Lakin minilməmiş at heç kimi yaxına buraxmadığından Filip ondan imtina edir. Bunu gören İsgəndər qışqırır:

– Gör qorxularından necə gözəl atı əldən verirlər.

Bu sözləri eşidən Filip qəzəblənir və İsgəndərə atı minməyi təklif edir. İsgəndər atın **yüyen**indən tutub üzünü Günəşə tərəf çevirir. O gördü ki, at öz kölgəsindən qorxur. Bundan sonra atı minib çapmağa başlayır.

Atası İsgəndəri bağrına basıb deyir:

– Oğul, özünə münasib şahlıq axtar. Makedoniya sənə üçün çox kiçikdir.

Sonralar İsgəndər həmin atın üstündə bir çox ölkələri fəth etdi.

Onun İran hökmdarı Daraya qarşı apardığı müharibə üç ildən çox çəkdi. Döyüşlərdən birində qələbə çalan İsgəndər Daranın ailəsini əsir götürdü. Lakin o, hamıya tapşırırdı ki, şah

ailəsinə hörmətlə yanaşsınlar. Bu alicənablığına görə İsgəndər Asiya xalqları arasında böyük hörmət qazandı.

Dara İsgəndərə xəbər göndərüb öz dövlətinin böyük bir hissəsini təklif etdi. Nüfuzlu sərkərdələrdən biri olan Parmenion bunu eşidəndə İsgəndərə dedi:

– Mən İsgəndər olsaydım, razılaşardım.

– Mən də razılaşardım, – deyə İsgəndər sadıq sərkərdəsinə cavab verdi, – əgər İsgəndər olmasaydım.

O, Daraya məşhur cavabını göndərdi: «Mən İrənin hamısını yarisına dəyişmək fikrində deyiləm».

Bundan sonra İsgəndərin başçılığı ilə Makedoniya ordusu düşməni darmadağın etdi. Bess adlı bir İrən sərkərdəsi Daranı – öz hökmdarını qətlə yetirdi. Beləliklə, Makedoniyalı İsgəndər bütün İrəni ələ keçirdi.

Hərbi yürüşlərini davam etdirən İsgəndər Hindistana kimi gedib çıxdı. “Dünyanın fatehi” adlandırılan Makedoniyalı İsgəndər həyatdan köçəndə 33 yaş var idi.

Söz ehtiyatı

- 1 «Məyus olmuşdu» əvəzinə hansı ifadəni işlətmək olar?
A) ümidi boşa çıxmış, qanı qaralmışdı
B) razı qalmış, sevinmişdi
C) təəccüb etmiş, heyrətlənmişdi
- 2 «Təkəbbürlü» sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?
A) ehtiyatlı B) hiyləgər C) özündənrazı
- 3 Göy rəngli sözün izahı hansı bənddə düzgün verilib?
A) üstündə oturmaq üçün atın belinə bağlanan oturacaq
B) atın başına keçirilən cilov
C) ayağı dirəmək üçün atın yəhərindən asılan həlqə

Düşün və cavab ver

- 4 Mətnin hansı cümlələri İsgəndərin aşağıdakı xüsusiyyətlərini sübut edir?
– İsgəndər şöhrətpərəst idi.
– İsgəndər təkəbbürlü idi.
– İsgəndər çox ağıllı, cəsəətli və inadkar idi.

SİFƏT – ƏLAMƏT VƏ KEYFİYYƏT BİLDİRƏN SÖZLƏR

Varlığın əlamətini və ya keyfiyyətini bildirən sözə *sifət* deyilir. Sifət necə?, nə cür?, hansı? suallarından birinə cavab verir.

Əlamət dedikdə gözlə görünən, yəni zahiri xüsusiyyətlər nəzərdə tutulur. Varlığın gözlə görünməyən daxili xüsusiyyətləri isə *keyfiyyət* adlanır.

1 Sxemi şərh et.

2 «Kök» sözü hansı mənada sifətdir?

- A) bitkilərin torpaq altında olan yarpaqsız hissəsi, rişə
- B) sarı və ya sarı-qırmızı rəngli kökümeyvəli bitki
- C) dolu bədənli, şişman, gonbul, yoğun
- Ç) sözün mənalı, dəyişməyən hissəsi

3 Sifətləri müvafiq isimlərlə birləşdir.

səmimi	müəllim
dağüstü	baxış
ürkək	münasibət
gülünc	park
tələbkar	hərəkət

4 «Qara» sözü hansı cümlədə əlamət bildirən sifətdir?

- A) Kərimin anası qara gün üçün bir qədar pul saxlamışdı.
- B) Döyüş bölgəsindən gəlmiş bu qara xəbər hamını sarsıtdı.
- C) Direktor qara köynəkli oğlanı yanına çağırırdı.

SABİRİN İLK UŞAQ ŞEİRİ

1906-cı il idi. Hava qaralmağa başlayırdı, iş günü başa çatırdı. “Dəbistan” jurnalının redaktoru böyük otaqda tək oturub növbəti nömrəni hazırlayırdı. İki nəfər otağa daxil oldu. Onlardan biri məşhur pedaqoq Mahmudbəy Mahmudbəyov idi. Qonaqlar jurnalın redaktorunu salamladılar:

- [redacted]
- [redacted], – deyə Əlisgəndər müəllim onları qarşıladı.

Mahmudbəy yanındakı adamı redaktora göstərib dedi:

- Deyəsən, böyük şairimizi tanımadın?
- Redaktor həmin adamı qucaqladı və dedi:
- Sabiri kim tanımır ki?

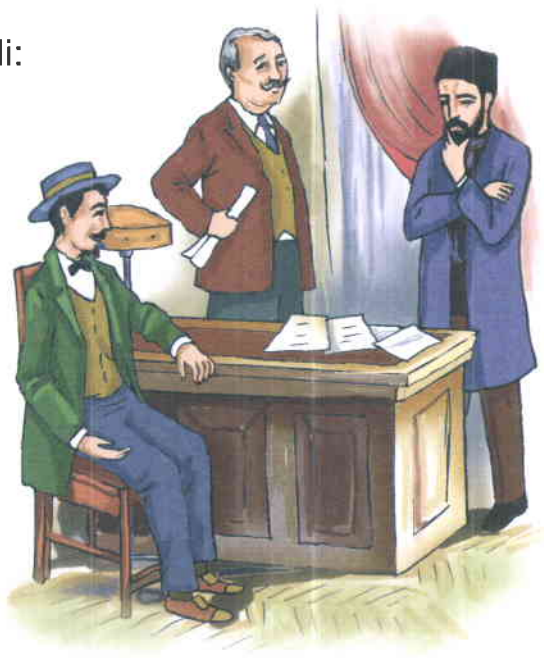
Sabir uşaqlar üçün jurnal nəşr etdiyinə görə redaktora təşəkkür etdi və dedi:

- Çox böyük iş görürsünüz.

Əlisgəndər Cəfərzadə fürsətdən istifadə edib dedi:

- Təəssüf ki, sizin kimi böyük sənətkarlar uşaqlar üçün heç nə yazmırlar.

Sabir başı ilə onun sözlərini təsdiq etdi. Cibindən qələm çıxarıb elə oradaca “Məktəb şərqi” şeirini yazdı. Şeir “Dəbistan” jurnalının növbəti nömrəsində çap olundu. Bu, Sabirin ilk çap olunan uşaq əsəri idi.

Söz ehtiyatı

1 Mavi rəngli boşluğa hansı ifadə uyğun gəlmir?

- A) Sabahın xeyir!
- B) Yorulmayasan!
- C) Axşamın xeyir!

2 Çəhrayı rəngli boşluğa hansı ifadə uyğun gəlir?

- A) Gecəniz xeyrə qalsın!
- B) Mübarəkdir!
- C) Xoş gəlmisiniz!

SADƏ, DÜZƏLTMƏ VƏ MÜRƏKKƏB SİFƏTLƏR

Sifətlər də quruluşuna görə üç cür olur: sadə, düzəltmə, mürəkkəb.

Sadə sifətlər: qara, turş, uzun.

Düzəltmə sifətlər, əsasən, isimlərə və fellərə sözdüzəldici şəkilçi artırmaqla yaranır.

maraq (isim) + -lı = **maraqlı**

tut (fel) + -qun = **tutqun**

Mürəkkəb sifət iki sözün birləşməsindən yaranır. Bu sözlər müxtəlif nitq hissələrinə aid ola bilər:

yaşıl + baş = **yaşılbaş**

- 1) Düzəltmə sifət hansı bənddə verilmişdir?
A) arıq B) qarabuğdayı C) dadsız
- 2) Mürəkkəb sifət hansı bənddə verilmişdir?
A) göyçək B) alnıaçıq C) zəhmətkeş
- 3) Sözlərə müvafiq şəkilçilər əlavə etməklə düzəltmə sifətlər yarat.

İSİMDƏN DÜZƏLƏN SİFƏTLƏR

1) inad	A) -cıl
2) duz	B) -lü
3) zarafat	C) -kar
4) güc	Ç) -suz

FELDƏN DÜZƏLƏN SİFƏTLƏR

1) ağla	A) -ünc
2) sını	B) -ğan
3) dol	C) -ıq
4) gül	Ç) -ğun

- 4) Hansı sifətin kökü feldir?
A) armudu B) qorxunc C) xəyalpərəst
- 5) Dördündən biri fərqlidir.
A) tərbiyəli B) uzunsaç C) savadsız Ç) dairəvi
A) ucaboy B) enlikürək C) dilişirin Ç) tələbkar
A) əyri-üyrü B) uzun-uzun C) məlahətli Ç) dağüstü

İSTEDADLI ŞAĞIRD

Qazax Müəllimlər Seminariyasının direktoru Firidun bəy Köçərli birinci sinfə gələn şagirdləri qəbul edirdi. Növbə Vəkilov soyadlı iki qardaşa çatdı. Onlardan birinin adı Mehdixan, kiçiyinki isə Səməd idi. Mehdixan iri gövdəli, Səməd isə bədəcə zəif uşaq idi. Firidun bəy Mehdixanı göstərib dedi:

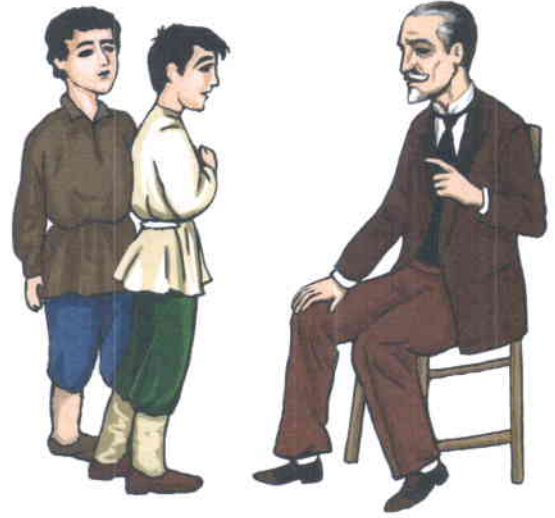
– Sən qal. Qardaşın isə gələn il gəlsin. Hələ çox zəifdir.

Bu sözdən təsirlənən Səməd dedi:

– Firidun bəy, siz haradan biləsiniz ki, bu arıq bədəndə necə böyük ürək döyünür!

Bu söz Firidun bəyə çox təsir etdi. Səmədi də birinci sinfə götürdü.

Sən demə, uşaq haqlı imiş. Zəif bədəndə də böyük iradə olurmuş. Səməd seminariyanı əla qiymətlərlə bitirdi. Xalqını və vətənini ürəkdən seven bir şair oldu. İndi Səməd Vurğunun adını kimdən soruşsanız, sizə bu gözəl şairin şeirlərini əzbər deyər.

Şüurlu oxu

- 1 Mətnin məzmununa uyğun olan cümləni seç.
- A) Firidun bəy Köçərli ibtidai sinif müəllimi idi.
 B) Müəllimlər seminariyası Bakıda yerləşirdi.
 C) Mehdixan Səmədin böyük qardaşı idi.

Söz ehtiyatı

- 2 «İri gövdəli» ifadəsini hansı sözlə əvəz etmək olar?
- A) cüssəli B) gonbul C) qollu-budaqlı
- 3 Balaca Səmədin Firidun bəyə müraciətində hansı söz məcazi mənada işlənib?
- A) arıq B) böyük C) döyünür

Dil qaydaları

- 4 Hansı ad mürəkkəb sözdür?
- A) Köçərli B) Mehdixan C) Səməd

SAY – MİQDAR VƏ SIRA BİLDİRƏN SÖZ

İsim varlığın adını, sifət isə onun əlamətini və keyfiyyətini bildirir. Lakin bəzən varlığın miqdarını (nə qədər olduğunu) və ya sırasını (neçənci olduğunu) göstərmək lazım gəlir.

Varlığın miqdarını və ya sırasını bildirən nitq hissəsinə say deyilir.

Saylar yazıda rəqəmlə və ya sözlə ifadə oluna bilər.

- 1 415 sayını sözlə ifadə etmək üçün neçə sözdən istifadə olunur?
A) üç B) dörd C) beş
- 2 “İki yüz iyirmi iki” sayının rəqəmlə ifadəsi haqqında deyilənlərdən hansı düzgündür?
A) Dörd rəqəmdən istifadə olunur.
B) Üç eyni rəqəmdən istifadə olunur.
C) Üç fərqli rəqəmdən istifadə olunur.
- 3 Hansı cümlədə sıra sayı var?
A) Yeddi gün, yeddi gecə yol getdi.
B) Göyün yeddinci qatına qalxdı.
C) Göydən üç alma düşdü.
- 4 Hansı cümlədə say varlığın dəqiq miqdarını bildirir?
A) Tədbirə 10-15 adam gəlmişdi.
B) Tədbirə cəmi on iki adam gəlmişdi.
C) Tədbirə az adam gəlmişdi.
- 5 304-cü sayının sözlə düzgün ifadəsi hansı bənddə verilmişdir?
A) üç yüz dördcü
B) üçyüz dördüncü
C) üç yüz dördüncü

ONLUQ SAY SİSTEMİ

Heç fikir vermisinizmi, on dənə təklik bir onluq, on dənə onluq bir yüzlük, on dənə yüzlük bir minlik yaradır. Buna onluq say sistemi deyirlər.

Bəs nəyə görə beşlik yox, on ikilik yox, məhz onluq?

Çox güman ki, bu, insanın əllərindəki barmaqların sayı ilə bağlıdır. Qədimdə insanların dilində say bildirən sözlər yox idi. «Maralın dörd ayağı var» demək istəyəndə onlar dörd barmağı açıb göstərirdilər.

Alış-veriş edəndə də insanlar barmaqla sayırdılar. Çoxlu sayda şeyləri saymaq üçün bəzən bir neçə adam lazım gəlirdi. Birinci adam əllərinin barmaqlarını bir-bir açmaqla təklikləri sayırdı. On barmağı açılıb qurtardıqdan sonra bu adam əlini yumurdu, ikinci adam bir barmağını açırdı. İkincinin hər barmağı bir onluq demək idi. Bu adamın barmaqlarının onu da açıldıqda məlum olurdu ki, sayılan şeylərin miqdarı on onluğa, yəni yüzə çatıb. Bu zaman üçüncü adam bir barmağını açırdı. Beləliklə, onluq say sistemi yarandı.

Şüurlü oxu

- 1 Əgər sayma qurtardıqda birinci adamın yeddi barmağı, ikinci adamın beş barmağı, üçüncü adamın iki barmağı açılmışsa, onda sayılan şeylərin miqdarı nə qədərdir?
- 2 Altından xətt çəkilmiş sözlərdən hansı:
 - dəqiq saydır?
 - təqribi saydır?
 - sıra sayıdır?
 - *necə?* sualına cavab verir?
 - *hansı?* sualına cavab verir?

- 1 İsimlərdən biri *nə?* sualına cavab verir:
A) həkim B) canavar C) dayı
- 2 Hansı cümlədə “bir” sözündən yaranmış isim var?
A) Samirin gözü birdən pəncərədəki quşa sataşdı.
B) Birlik harada, dirilik orada.
C) Araz və Kür çayları Sabirabad rayonu ərazisində birləşir.
- 3 Sözlərdən biri həm ümumi, həm də xüsusi isim kimi işlənə bilər:
A) Səidə B) Seymur C) Səfa
- 4 Aşağıdakı sözlərdən hansına *-li* şəkilçisi artırılarsa, düzəltmə sifət yaranar?
A) şəhər B) məktəb C) səbir Ç) kənd
- 5 Yaxınmənalı sözlərin birləşməsindən yaranan mürəkkəb isim hansıdır?
A) yır-yığış B) künc-bucaq C) dost-düşmən
- 6 A, B, C bəndlərindəki saylara diqqət yetir və cümlələrin hansı bəndə aid olduğunu de.
A) üç, yetmiş
B) doqquzuncu, 7-ci
C) bir az, xeyli
- Hansı bənddəki sayları rəqəmlə ifadə etmək olmur? A B C
Hansı bənddəki saylar sıra saylarıdır? A B C
Hansı bənddəki saylar miqdar saylarıdır? A B C
- 7 Hansı cümlədə say düzgün yazılmışdır?
A) Küçədə iki, üç maşın gözə dəyirdi.
B) Döngədə beşaltı adamın qaraltısı görünürdü.
C) Bu hadisə on-on beş il bundan əvvəl baş vermişdi.

RƏQƏMLƏRİN TARİXİ

Bizim istifadə etdiyimiz rəqəmlər ərəb rəqəmləri adlanır. Bu rəqəmlərin köməyi ilə istənilən ədədi rahat ifadə etmək olur. Siz üçrəqəmli ədədi görəndə bilirsiniz ki, sağdan birinci rəqəm təkliyi, ikinci – onluğu, üçüncü isə yüzlüyü bildirir. Ona görə də rəqəmlə ifadə olunmuş ədədi oxuya bilirsiniz: 462 – dörd yüz altmış iki. Beləcə, dörd, beş, hətta onrəqəmli ədədi yazıda ifadə etmək və oxumaq mümkündür.

Ədədlərin bu cür yazılışı 1500 il əvvəl Hindistanda *icad* olunmuşdur. Ərəblər bu say *sistemini* hindlilərdən, başqa xalqlar isə ərəblərdən *mənimsəmişlər*. Bu rəqəmlər icad olunduqdan 500 il sonra Avropa xalqları da ərəb rəqəmlərindən istifadə etməyə başladılar. Ərəb rəqəm sisteminin geniş yayılmasında müsəlman alimi Xarəzminin böyük rolu olmuşdur.

Ərəb rəqəmləri ilə tanış olana qədər avropalılar Roma rəqəmlərindən istifadə edirdilər. Roma rəqəm sistemində I – təkliyi, V – beşliyi, X – onluğu, L – əlliliyi, C – yüzlüyü göstərir. 100-ə qədər bütün ədədləri romalılar bu beş rəqəmin köməyi ilə ifadə edirdilər. Məsələn, yeddi ədədini yazmaq üçün onlar beşliyin (V) sağına iki təklik (I) artırırtdılar: VII. Doxsanı ifadə etmək üçün yüzlüyün (C) soluna bir onluq (X) yazırdılar: XC.

Roma rəqəmləri ərəb rəqəmlərindən min il əvvəl icad olunmuşdu. Lakin o, mürəkkəb olduğundan bu gün bütün xalqlar, əsasən, ərəb rəqəm sistemindən istifadə edirlər. Bu gün Roma rəqəmləri sıra saylarını, məsələn, *əsrləri* ifadə etmək üçün işlənir: *Biz XXI (iyirmi birinci) əsrdə yaşayırıq*.

Sözlük

Sistem – hissələrin müəyyən qaydada düzülüşü

Mənimsəmək – götürmək, qəbul etmək, özününküləşdirmək

Əsr – yüz il

İcad – ixtira, kəşf

Şüurlu oxu

İstifadə etdiyimiz rəqəmlər «ərəb rəqəmləri» adlanır, çünki:

- A) Ərəblər tərəfindən icad olunmuşdur.
- B) Ərəb sözləri ilə adlanır.
- C) Ərəblər vasitəsilə başqa xalqlara yayılıb.

CƏFƏR CABBARLI

Bakı teatrlarından birində Cəfər Cabbarlının “1905-ci ildə” pyesinin ilk tamaşası gedirdi. Sözsüz ki, müəllif də tamaşaya dəvət edilmişdi. Lakin qapıda dayanıb gələnlərin biletini yoxlayan qadın Cəfəri tanımır, ona görə də içəri buraxmır. O da sakitcə geriye dönüb evə qayıdır.

Tamaşaçılar arasında müəllifi görməyən teatr rəhbərliyi bundan narahat olur. Bir azdan xəbər tuturlar ki, bilet yoxlayan qadın Cəfəri tanımadığından teatra buraxmayıb. Direktor tez əmr verib nəzarətçi qadını işdən azad edir. Sonra o, Cəfərin dalınca maşın göndərir.

Bir azdan maşın qayıdır, Cəfər gülə-gülə maşından düşür. Teatrın direktoru binanın qarşısında tanınmış *dramaturqu* qarşılayıb dil-ağız eləməyə başlayır. Cəfər içəri girəndə ayaq saxlayıb soruşur:

– Bəs mənə teatra buraxmayan qadın hanı?

Direktor deyir:

– Onu işdən kənar etdim...

Cəfər qapının ağzında dayanıb qətiyyətlə bildirir:

– O qadın öz yerinə qayıtmayınca mən teatra girməyəcəyəm.

Tez bilet yoxlayan qadını tapıb gətirirlər. Qoca qadın peşmançılıqla Cəfərə yaxınlaşır, əlini ona uzadıb deyir:

– Sizi tanımamışam, mənə bağışlayın .

Cəfər ağsaçlı qadının ona uzanan əlini öpərək deyir:

– Siz Allah, Siz bunları bağışlayın ki, belə *qəbahətə* yol veriblər.

Son dərəcə mütəəssir olan ağsaçlı qadın sevincindən hönkürüb uşaq kimi ağlayır.

Sözlük

Dramaturq — teatr üçün səhnə əsərləri yazan müəllif

Qəbahət — qüsür, nöqsan, günah

Düşün və cavab ver

Cəfər Cabbarlı obrazına münasibətini bildir.

BAYRAMLAR VƏ TARİXİ GÜNLƏR

18 OKTYABR - MÜSTƏQİLLİK GÜNÜ

Sənin üçün ən əlamətdar gün hansıdır? Yəqin, deyəcəksən ki, ad günüm. Bir çox dövlətlərin də öz ad günü var. Hər bir xalq azadlığa qovuşduğu, müstəqillik qazandığı günü öz dövlətinin yarandığı gün kimi qeyd edir.

Bir vaxtlar Azərbaycan «Sovet İttifaqı» deyilən böyük bir dövlətin – *imperiyanın* tərkibində idi. Bu dövlətin paytaxtı Moskva idi. Azərbaycandan başqa Sovet İttifaqına 14 ölkə daxil idi. Onların heç biri tam azad deyildi. Hamısı Moskvanın dediyi ilə *oturubdururdu*. Azərbaycan da 70 il ərzində Moskvanın təbəçiliyi altında qaldı.

Nəhayət, 1991-ci ilin 18 oktyabrı yetişdi. Azərbaycan *parlament*i ölkəmizin müstəqilliyi haqqında qərar qəbul etdi. Bu tarixi qərarla xalqımız öz azadlığına qovuşdu. 18 oktyabrdan iki ay sonra xalq arasında səsvermə keçirildi. Doğma üçrəngli bayrağını başı üzərinə qaldırmış Azərbaycan xalqı müstəqilliyimizə səs verdi.

Çox keçmədi ki, dost və qardaş Türkiyə dövləti Azərbaycanın müstəqilliyini tanıdı. Onun ardınca bütün dünya dövlətləri Azərbaycanı azad və müstəqil dövlət kimi qəbul etdilər. Beləliklə, 18 oktyabr tariximizə Müstəqillik Günü kimi yazıldı.

Doğrudur, ötən 20 ildə xalqımız ağır *məhrumiyyətlərdən* keçməli oldu. Amma zaman göstərdi ki, heç bir çətinlik Azərbaycan xalqını azadlıq yolundan çək... bilməz.

Sözlük

İmperiya – tərkibində bir neçə ölkə olan iri dövlət

Parlament – xalq nümayəndələrindən ibarət orqan, ali məclis

Məhrumiyyət – məhrum olmaq; əli boşda qalmaq

Şüurlu oxu

- 1 Azərbaycan neçənci ildə müstəqillik qazanıb?
- 2 Müstəqillik əldə etməmişdən əvvəl Azərbaycan hansı dövlətin tərkibində idi?
- 3 Sovet İttifaqının paytaxtı hansı şəhər idi?
- 4 Mətnə hansı suala cavab yoxdur?
A) Sovet İttifaqına neçə ölkə daxil idi?
B) Hazırda Moskva hansı ölkənin paytaxtıdır?
C) Azərbaycan neçə il Sovet İttifaqının tərkibində olub?
- 5 Mətnə mavi boşluğun yerinə hansı söz uyğun gəlir?
A) birdən-birə B) yavaşca C) yekdilliklə

Düşün və cavab ver

- 6 “Müstəqillik” sözünün mənasını izah et. Bu sözlə eynimənalı və əksmənalı sözləri tap.
- 7 Səncə, əsarətdə olan dövlətdə insanlar azad ola bilərmidi?
- 8 Səncə, 1991-ci ildə səsvermə zamanı azərbaycanlılar hansı suala cavab verməli idilər? Onlar bu suala necə cavab verdilər?

Dil qaydaları

- 9 2-ci abzasda göy rənglə verilmiş “oturub-dururdu” sözü hansı mənada işlənib?
A) münasibət saxlayırdı
B) tabe olurdu
C) deyib-gülürdü
- 10 Mətnin sonuncu cümləsində “çək” feline hansı şəkilçilər artırılmalıdır?
A) *-in, -dir, -ə* B) *-dir, -mək, -ə* C) *-il, -mək, -lə*

YAŞASIN HÜQUQLARIMIZ!

Sahib narazı halda içəri daxil olub uca səsle dilləndi:

– Belə şey olar?! Məgər mənim əylənmək hüququm yoxdur?!

– Yenə nə olub? – Ata təəccüblə soruşdu.

– Mən kompyuterdə oynamaq istəyirəm, amma Faiq qoymur. Balaca olanda nə olar?! Adamın hüquqlarını tapdalayırlar?! Bu evdə həmişə mənim hüquqlarım pozulur.

Ata sakitcə dedi:

– Sahib, deyəsən, hüquqlarını yaxşı bilir-sən. Bunu sənə kim öyrədib?

– Müəllimimiz. O deyir ki, uşaq hüquqlarının müdafiəsi haqqında bir beynəlxalq sənəd də var. Bu sənədin adı kon... kon....

– Konvensiya.

– Hə, hə, konvensiya var. Orada bizim bütün hüquqlarımız göstərilib. 1 iyun isə Uşaqları Müdafiə Günüdür.

– Lap yaxşı. Bəs müəlliminiz deməyib ki, uşaqların hüquqları ilə yanaşı, vəzifələri də var: dərs oxumaq, böyüklərin sözüne qulaq asmaq, milli-mənəvi dəyərlərimizə hörmətlə yanaşmaq.

Sahib duruxdu:

– Deyəsən, bu barədə nə isə demişdi...

– O ki qaldı sənəin əylənmək hüququna, doğrudan da, belə bir hüquq var. Amma nəzərə al ki, Faiqin də əylənmək hüququ var. Ailə üzvləri bir-birinin hüququna hörmətlə yanaşmalıdırlar. Odur ki, siz belə edin: kompyuterdə oynamaq vaxtınızı bölüşdürün. Günün müəyyən saatlarında sən oyna, başqa saatlarda Faiq oynasın.

– Ura! Problem həll olundu. Yaşasın uşaq hüquqları!

Düşün və cavab ver

Nöqtələrin yerinə müvafiq sözləri işlətməklə cümlələri oxu.

hüquq

borc

vəzifə

A) Böyüklərə hörmət hamının ...

B) Tapşırıqları yerinə yetirmək hər bir şagirdin ...

C) Hər bir şagirdin öz şəxsi fikrini demək ... var

FEL – HƏRƏKƏT BİLDİRƏN SÖZ

Hərəkət bildirən sözlərə *fel* deyilir.

Felin kökü əmr formasında olur: *oxu, gəl, inan*. Lakin lüğətlərdə fellər *-maq (-mək)* şəkilçisi ilə göstərilir: *oxumaq, gəlmək*. Buna felin *məsdər forması* deyilir. Məsdər felin ilkin formasıdır, yəni hərəkətin adıdır. Ona görə də çox vaxt deyirik ki, fel *nə etmək?* sualına cavab verir.

Fellər təsdiq və ya inkar formasında ola bilər. Hərəkətin *icra olunduğunu* bildirən fellər təsdiq felləridir: *oxuyur, getdi*. Hərəkətin icra olunmadığını bildirən fellər inkar felləridir: *oxumur, getmədi*.

***İcra etmək* – yerinə yetirmək**

1 «Qat» sözü hansı mənada feldir?

- A) lay, təbəqə
- B) əlavə et, birləşdir
- C) dəfə, kərə

2 Hansı cümlədə fel inkar formasında işlənmişdir?

- A) Təbiət ilhama çağırır məni.
- B) Qarabağ torpağı düşmən tapdağı altında qalmayacaq.
- C) Qızılıgülləri nəvəmə hədiyyə aparacağam.

3 Nöqtələrin yerinə müvafiq şəkilçilər artırmaqla cümlələri *oxu*.

1. Biz yola düşəndə Günəş dağların arxasından yenicə boylan... . 2. İnsan kitab oxuduqca həyata baxışı dəyiş... . 3. O gecə uşaqlar sevincdən yata bil... . 4. Ata və oğul bağçadan xeyli meyvə də... . 5. Maşın kəndə sabah hava işıqlananda çat... 6. Siz heç vaxt mənə qalib gələ bil... . 7. Müəllim hər dəfə İlqarı tərifləyəndə anası oğluna görə fərəh hissi keç....

4 Verilmiş fellərin kökünü müəyyən et.

seçirəm, gələcəksən, getməlidir, görsən, alasıyıq, bilməmişdim, eşitmişik, qaçmışsan, çəksələr, oxuyacaqlar, yazıldıq, yüksəlmişdir, çağırırıq, danışmalıyıq

BAYRAM PAYI

Bir dəstə qız Pakizəni həyətə çağırırdı. Pakizə qaça-qaça bayıra çıxdı, qızlara qoşuldu. Gülüşə-gülüşə evdən uzaqlaşdılar.

Bayram axşamı qapı pusmaq, suya iynə atıb bəxtini sınamaq qızların adəti idi. Oğlanlar isə baca-baca gəzərdilər. Onlar balaca *heybələrini* götürüb, damın üstünə çıxardılar. Sonra heybələri iplə bacadan sallayardılar.

Adətə görə, ev sahibi heybəyə şirniyyat qoymalı idi.

Qızlar qapı pusa-pusa gəzib Pakizənin xalasıgilə gəldilər. Səs-küylə içəri doluşdular. Pakizənin xalası evin ortasındakı stolun üstünə şirniyyatla dolu iri bir sini qoymuşdu. Qıraqlarına isə şam düzmüşdü.

Qızlar süfrə başına keçdilər. Zəfəranlı plovdan yeyib doydular. Bu vaxt bir dəstə oğlan hay-küylə həyətə girdi. Çox keçmədi ki, onların ayaq tappılıtları damdan eşidildi. Qızlar bacadan heybə atılmasını gözlədilər. Doğrudan da, iki dəqiqə keçməmiş bacadan atılan təzə tikilmiş, al-əlvan rəngli heybə düz evin ortasına düşdü. Pakizə onu yerdən götürdü. Xalası üzünü ona tutub dedi:

– Gətir bura, paylarını verək!

– Yox, ay xala, sənin işin olmasın, bu saat onların başına oyun açacağam, – Pakizə dedi.

O, taxtın üstündə mışıl-mışıl yatan pişiyi heybənin içinə salıb:

– Çəkin! – deyə bacadakılara səsləndi.

Oğlanlar ipi dardılar. Onların səsi aydınca eşidilirdi. Biri o birinə deyirdi:

– Ə, nə yaman ağırdır! Əşrəf, bəxtin gətirib, sənə heybəni ağzınacan doldurublar.

Əşrəf heybənin ağzını açanda pişik miyoldayıb kənara sıçradı. Aşağıda qızlar **qəşş edib** taxtın üstünə yıxıldılar.

Oğlanlar damın üstündən həyəətə enib qapını döydülər. Pakizə qapını açan kimi içəri doluşdular. Əşrəf Pakizənin qolundan tutub dedi:

– Mənim heybəmə pişiyi sən salmısan?

– Tutaq ki, hə.

Pakizənin xalası ayağa durdu. Gülə-gülə onlara yaxınlaşdı. Dedi:

– Ay uşaqlar, *höcətləşməyin*. Elə bayramın gözəlliyi belə zarafatlardır də... Yaxşı plovum var. Gəlin oturun yeyin.

Oğlanlar dərhal süfrənin qırağında əyləşdilər. İştahla plov yeməyə başladılar. Qızlar da taxtın bir küncündə oturdular.

Aradan illər ötdü, neçə bayram gəlib keçdi, amma Pakizə həmin bayram axşamını heç vaxt unutmadı. Elə Əşrəf də...

İsmayıl ŞIXLI ("Dəli Kür" romanından)

Sözlük

Heybə – çiyindən və ya atın tərəfindən asılan kiçik xurcun

Höcətləşmək – mübahisə etmək

Düşün və cavab ver

- 1 Mətnə söhbət hansı bayramdan gedir? Bu bayramla bağlı hansı mərasimlər təsvir olunur? Həmin bayramla bağlı daha hansı mərasimlər var?

Söz ehtiyatı

- 2 Hansı cümlədə "sini" sözünü "xonça" sözü ilə əvəz etmək olar?
 - A) Anam stəkanları yuyub siniyə düzdü.
 - B) Bayram süfrəsinin ortasına qoyulmuş sinidə hər cür şirniyyat var idi.
 - C) Nənəm samovarı qaynadıb iri sininin ortasına qoydu.
- 3 Göy rənglə verilmiş «qəşş edib» sözünü hansı ifadə ilə əvəz etmək olar?
 - A) qəhqəhə çəkib
 - B) ürəyi gedib
 - C) qorxudan əsib

İLAXIR ÇƏRŞƏNBƏLƏR

Novruz şənlikləri martın 21-nə dörd həftə qalmış başlanır. Həmin həftələrin çərşənbə axşamı günlərinə el arasında “ilaxır çərşənbələr” deyilir. Bunlar Su çərşənbəsi, Od çərşənbəsi, Yel çərşənbəsi və Torpaq çərşənbəsidir. İlahır çərşənbələrdə xalqımızın qədim və gözəl adət-ənənələri yaşayır.

Su çərşənbəsinə «Əzəl çərşənbə», «Sular Novruzunu» da deyirlər. Su çərşənbəsi suya müqəddəs inamla bağlıdır. Hələ gün doğmamışdan insanlar su üstünə gedir, əl-üzlərini yuyur, bir-birinin üstünə su çiləyirlər.

Od çərşənbəsi qədimdə xalqımızın Günəşə, oda sitayışı ilə bağlıdır. Həmin gün tonqallar çatılır, insanlar onun üstündən atılırlar.

Yel çərşənbəsində əsməyə başlayan ilıq küləklər yazın gəlişindən xəbər verir.

Torpaq çərşənbəsi ilaxır çərşənbələrin sonuncusudur. Artıq yer oyanır, torpaq nəfəs alır. Həmin gün insanlar çöllərə çıxır, torpağı *alaqdan* təmizləyirlər.

İnanca görə, sonuncu çərşənbədə ürəyində niyyət tutub **qaş qaralanda** sonra xəlvətçə qohum-qonşu qapısına gedirlər. Qapı dalında durur, içəriyə qulaq asırlar. İçəridən eşidilənlər niyyətin yerinə yetib-yetməyəcəyinə işarədir. Əgər xoş sözlər eşidilsə, demək, niyyətin baş tutacaq. Ona görə də axırncı çərşənbədə hamı evində xoş sözlər danışmağa çalışır. Çünki birdən qapıya gəlib dilək tutan olar, qoy niyyəti xoş sözə tuş gəlsin. Bu ənənəyə «qulaq falı» deyilir.

Torpaq çərşənbəsində evlərdə üzərlik yandırılır, həyətlərdə tonqallar qalanır. Uşaqlar torbalarını götürür, qapı-qapı dolaşib Novruz payı yığırlar.

Düşün və cavab ver

- 1 Səncə, bu ifadələrdən hansı od çərşənbəsi ilə bağlıdır?
 - A) Torpağa əyilən namərdə əyilməz.
 - B) Su içən adamı ilan da çalmaz.
 - C) Ocağın qaralması.
- 2 “Qaş qaralanda” ifadəsinin mənasını izah et.

FELİN ZAMANA GÖRƏ DƏYİŞMƏSİ

Hərəkət indiki zamanda, keçmişdə və ya gələcəkdə icra oluna bilər. Bundan asılı olaraq felin forması dəyişir, yəni o, zaman şəkilçiləri qəbul edir:

Keçmiş zaman: Dünən Elvin qatarla Bakıya getdi.

İndiki zaman: Elvin qatarla Bakıya gedir.

Gələcək zaman: Sabah Elvin qatarla Bakıya gedəcək.

Felin indiki zaman formasını yaradan şəkilçilər:

-ır (qaçır), *-ir* (gəlir), *-ur* (qorxur), *-ür* (gülür).

Felin keçmiş zaman formasını yaradan şəkilçilər:

-dı (qaçdı), *-di* (gəldi), *-du* (qorxdı), *-dü* (güldü).

Felin gələcək zaman formasını yaradan şəkilçilər:

-acaq (qaçacaq), *-əcək* (gələcək).

- 1 Hansı cümlədə fel indiki zamanda işlənmişdir?
 - A) Həkim xəstənin nəbzini yoxlayır.
 - B) Uzaqdan ayaq səsləri eşidildi.
 - C) Mən böyüyəndə təyyarəçi olacağam.
- 2 “Çıx” feli keçmiş zamanda inkar formasındadır:
 - A) çıxdı
 - B) çıxmadı
 - C) çıxmayacaq
- 3 “Əri” feli indiki zamanda təsdiq formasındadır:
 - A) əridi
 - B) ərimir
 - C) əriyir
- 4 “Ört” feli gələcək zamanda inkar formasındadır:
 - A) örtməyəcək
 - B) örtəcək
 - C) örtmür

Yadda saxla

Bəzən fellərin yazılışı ilə tələffüzü fərqlənir: **darayır** [darayır], **yelləyir** [yelliyir]. Bu sözlərin düzgün yazılışını bilmək üçün onları əmr və ya məsdər formasında deyin: [daramax], [yellə].

- 5 Hansı söz deyildi ki kimi yazılır?
 - A) [ağlıyır]
 - B) [ağrıyır]
 - C) [sallıyır]

DİNİ BAYRAMLARIMIZ

Biz hər bayramı ilin müəyyən bir günü qeyd edirik. Məsələn, 15 sentyabrda Bilik Gününü, 31 dekabrda Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Gününü, 28 mayda Respublika Gününü və s. qeyd edirik.

Lakin dini bayramlarımız olan Oruculuq və Qurban bayramları hər il müxtəlif günlərə düşür. Bunun səbəbini bilmək üçün təqvim haqqında dərin biliyə malik olmaq lazımdır.

Bizim istifadə etdiyimiz təqvim Günəş təqvimi adlanır. Bu təqvimə görə il 365 günə bərabərdir. İldə 12 ay var. Bəzi aylar 30, bəziləri 31 gündən ibarətdir. Yalnız fevral ayında 28 gün var. Dörd ildən bir isə fevral ayında 29 gün olur. Həmin il 366 gün sürür.

Bir çox müsəlman ölkələrində başqa təqvimdən istifadə olunur. Bu təqvimə Ay təqvimi, bəzən də müsəlman təqvimi deyilir. Ay təqvimində də 12 ay var. Bu ayların öz adları var. Müsəlman ayları Günəş təqvimindəki aylarla üst-üstə düşmür, çünki onlar 29-30 gündən ibarətdir. Beləliklə, Ay təqviminə görə, ilin uzunluğu 354 günə bərabərdir, yəni Günəş ilindən 11 gün qısadır.

Bütün dünya müsəlmanları Oruculuq və Qurban bayramlarını Ay təqviminə görə qeyd edirlər. Oruculuq bayramı müsəlman təqvimi ilə ramazan ayında, Qurban bayramı zilhiccə ayında qeyd olunur. Günəş təqvimindəki aylarla müsəlman təqvimindəki aylar üst-üstə düşmədiyindən biz hər il bu bayramları müxtəlif günlərdə qeyd edirik.

Düşün və cavab ver

Əgər 2009-cu ildə Ramazan bayramı sentyabrın 19-da, Qurban bayramı isə noyabrın 27-də keçirilibsə, 2010 və 2011-ci illərdə bu bayramlar hansı tarixlərə düşür?

FELİN ŞƏXSƏ GÖRƏ DƏYİŞMƏSİ

Hərəkət müxtəlif şəxslər tərəfindən icra oluna bilər. Bundan asılı olaraq fel müxtəlif şəxs şəkilçiləri qəbul edir.

Şəxs	Tək/cəm	Keçmiş zaman	İndiki zaman	Gələcək zaman
I şəxs	Mən (tək)	çalışdım	çalışıram	çalışacağam
	Biz (cəm)	çalışdıq	çalışırıq	çalışacağıq
II şəxs	Sən (tək)	çalışdın	çalışırsan	çalışacaqsan
	Siz (cəm)	çalışdınız	çalışırsınız	çalışacaqsınız
III şəxs	O (tək)	çalışdı	çalışır	çalışacaq
	Onlar (cəm)	çalışdılar	çalışırlar	çalışacaqlar

1 Doğru, yoxsa yanlış? Hansı cümlələrdə felin forması yanlış verilib?

1. Atam sabah məni gəzməyə aparacağam.
2. Yarışda kim qalib gəldilər?
3. Mən dəstənin önündə gedirdim.
4. Bir azdan yağış kəsdi, gün çıxdı.
5. O, bir neçə gün əvvəl rast gəldiyi uşaqları tanıdılar.
6. Getdikcə kölgələr uzanır, hava qaralırdı.
7. Onlar Həsən dayını yola salmağa gəlmişdi.

2 Hansı fel III şəxsin cəmində keçmiş zamanda işlənmişdir?

- A) apardı B) apardılar C) aparacaqlar

3 «Yazmayacağıq» feli haqqında deyilənlərdən hansı yanlışdır?

- A) I şəxsin cəmindədir.
 B) Təsdiq formasındadır.
 C) Gələcək zamanda işlənmişdir.

Yadda saxla

I şəxsin təkində olan fel gələcək zamanda fərqli tələffüz olunur: çalışacağam [çalışacam], gedəcəyəm [gedəcəm].

MILLI MUSIQI GÜNÜ

18 sentyabr Azərbaycan xalqının böyük oğlu, **1** bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun doğum günüdür. Həmin gün təkcə musiqi-sevərlərin deyil, həm də bütün xalqımızın bayramıdır. Çünki elə bir azərbaycanlı tapılmaz ki, onun qəlbində dahi Üzeyir bəyin ölməz sənətinə sevgi olmasın.

Üzeyir Hacıbəyovun ad gününün ümum-xalq bayramına çevrilməsində **2** bəstəkar və dirijor Niyazinin **3** rolu olmuşdur.

Niyazi Üzeyir bəyin vəfatından sonra hər il onun doğum gününü **4** şəkildə qeyd edirmiş. Çox keçmədən bu ənənə musiqisevərlər arasında yayılmağa başlayır. Nəhayət, dahi bəstəkarımızın 110 illik yubileyi ərəfəsində bu ənənə rəsmiləşdirilir. Prezident Heydər Əliyevin fərmanı ilə 18 sentyabr Azərbaycanda Milli Musiqi Günü kimi qeyd olunmağa başlayır.

Hər il sentyabrın 18-də insanlar Üzeyir bəyin məzarını ziyarət edir, ruhuna dualar oxuyurlar. Azərbaycanın hər yerində Milli Musiqi Günü münasibətilə konsertlər təşkil olunur, müxtəlif müsabiqələr keçirilir. Bir sözlə, Milli Musiqi Günündə xalqımız dahi bəstəkar oğlunun xatirəsini yad etməklə yanaşı, musiqimizin inkişafı və təbliği üçün böyük işlər görür.

Söz ehtiyatı

- 1 Nömrələnmiş boşluqların yerinə hansı sözlər uyğun gəlir?
görkəmli dahi təntənəli böyük
- 2 Əksmənalı sözlər hansılardır?
A) bəstəkar, dirijor B) vəfat, doğum C) böyük, dahi
- 3 Hansı söz tərsinə oxunanda da eyni söz alınır?
A) təntənə B) ənənə C) ərəfə

Düşün və cavab ver

- 4 Sentyabr ayında daha hansı əlamətdar gün qeyd olunur?

FELİN QURULUŞCA NÖVLƏRİ

Sadə fellər bir söz kökündən ibarət olur: *danış, qaç, get.*

Düzəltmə fellər müxtəlif nitq hissələrinə sözdüzəldici şəkilçilər artırmaqla düzəlir:

Pay (isim) + *-la* = *payla(maq)*

Lovğa (sifət) + *-lan* = *lovğalan(maq)*

Çox (say) + *-al* = *çoxal(maq)*

Əz (fel) + *-il* = *əzil(mək)*

Mürəkkəb fellər yaxınmənalı və ya əksmənalı fellərin birləşməsindən yaranır və defislə yazılır: *silib-süpürmək, atıb-tutmaq.*

1 Uyğunluğu müəyyən et.

1) yaxşı	A) <i>-ar</i>
2) yaş	B) <i>-la</i>
3) az	C) <i>-lan</i>
4) qabaq	Ç) <i>-laş</i>
5) lovğa	D) <i>-al</i>

2 Cümlələrin bəzində düzəltmə felin kökü sifətdir.

- A) Uca dağın zirvəsində bir tonqal alovlanır.
 B) Anası gələnə kimi Nərgiz masanın üstünü təmizlədi.
 C) Bu zəng kimin üçün çalınır?

3 Hansı fellər birləşib mürəkkəb fel yarada bilər?

- A) bişirmək, yemək
 B) getmək, gəlmək
 C) getmək, çatmaq

Yadda saxla

Felin məsdər, zaman, şəxs və inkar şəkilçiləri sözdəyişdirici şəkilçilərdir. Ona görə də bu şəkilçiləri fellərə artırıqda sözün quruluşuna görə növü dəyişmir, sadə fel hesab olunur.

Bir çox fellər müxtəlif sözlərə *etmək, olmaq* sözlərini əlavə etməklə yaranır: *kömək etmək, dəxİL olmaq*. Bu cür fellər iki sözdən ibarət olsa da, bir nitq hissəsi sayılır.

10 MART - MİLLİ TEATR GÜNÜ

Teatrda tamaşaya qoyulmaq üçün yazılan əsərlər dram əsərləri adlanır. Azərbaycanda belə əsərləri ilk dəfə XIX əsrdə dahi Mirzə Fətəli Axundov yazmışdır. Böyük dramaturq beş ildə altı komediya yazdı. Lakin o dövrdə Azərbaycanda teatr yox idi. **Axundovun əsərləri 20 il kağız üzərində qaldı.**

130 il əvvəl Azərbaycan mədəniyyəti tarixində əlamətdar hadisə baş verdi. Bakıda ilk tamaşa səhnəyə qoyuldu. Bu, Mirzə Fətəli Axundovun «Lənkəran xanının vəziri» əsəri idi. Əsərin tamaşaya qoyulmasında Axundovun yaxın dostu və həmfikri Həsən bəy Zərdabinin böyük rolu olmuşdu. Tamaşa martın 10-da oynanıldı. Beləcə, yalnız Azərbaycanda deyil, bütün Şərqdə ilk *peşəkar* teatrın əsası qoyuldu. Aradan illər, onilliklər keçdi, həmin gün Azərbaycan tarixinə Milli Teatr Günü kimi düşdü.

Azərbaycanda ilk teatr binasını isə xeyli sonra məşhur xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyev tikdirmişdi.

Bu gün Azərbaycanda milli teatrın inkişafı üçün hər cür şərait vardır. Hazırda təkcə Bakıda yox, digər şəhər və rayonlarımızda da teatrlar fəaliyyət göstərir. Bu teatrların səhnəsində Azərbaycan və dünya dramaturqlarının ən yaxşı əsərləri oynanılır və rəğbətlə qarşılır.

Sözlük

Peşəkar — öz işini, sənətini çox yaxşı bilən, müvafiq peşənin ən yüksək tələblərinə cavab verən

Şüurlu oxu

- 1 Mətnə göy rəngdə verilmiş cümləni necə izah etmək olar?
A) 20 il ərzində Axundovun əsərlərini oxuyan olmadı.
B) 20 il ərzində Axundovun əsərləri tamaşaya qoyulmadı.
C) 20 il ərzində Axundovun əsərləri çap olunmadı.
- 2 Uyğunluğu müəyyən et.
M.F.Axundov ilk teatr tamaşasını hazırlamışdır.
H.Zərdabi ilk teatr binasını tikdirmişdir.
H.Z.Tağıyev ilk dram əsərini yazmışdır.

ZƏRF – HƏRƏKƏTİ İZAH EDƏN SÖZ

Hər bir varlığın adı, əlaməti, keyfiyyəti, sayı var. Onlar nitqdə isim, sifət və sayla ifadə olunur. Deməli, isim, sifət say varlığına aid olan nitq hissələridir.

Hərəkəti isə zərf adlanan nitq hissəsi izah edir.

Hərəkəti müxtəlif cəhətdən izah edən sözlərə zərf deyilir.

- qəhrəmancasına (necə?) döyüşmək;
- yuxarıda (harada?) oturmaq;
- axşam (nə vaxt?) dincəlmək;
- çox (nə qədər?) oxumaq.

1 Uyğunluğu müəyyən et.

1) üzüyuxarı	A) baxmaq
2) mat-mat	B) bağışlamaq
3) gec-tez	C) yaşamaq
4) həmişəlik	Ç) qalxmaq
5) namusla	D) nail olmaq

2 Hansı söz yalnız hərəkətə aid ola bilər?

- A) az B) həmişə C) ağıllı

3 Hansı cümlədə «yaxşı» sözü zərf kimi işlənib?

- A) Müəllim kimin haqlı olduğunu yaxşı bilirdi.
B) Yaxşı dost dar gündə tanınar.
C) Yaxşı iş üz ağardar.

4 Hansı cümlədə *necə?* sualına cavab verən söz hərəkətə aiddir?

- A) Yel əsir, gömgöy zəmilər tərənir.
B) O, gözünü açdı və diqqətlə mənə baxdı.
C) Onun əynində dama-dama köynək vardı.

5 “Gözəl” sözünü cümlələrdə həm zərf, həm də sifət kimi işlət.

QORXULU YANVAR GECƏSİ

1990-cı ilin soyuq yanvar gecəsi idi. Artıq bir neçə gün idi ki, rus ordusunun tankları Bakını üzük qaşı kimi mühasirəyə almışdı. Dinc əhali gecə-gündüz küçələrdə dayanır, ümid edirdi ki, əsgərlər silahsız, dinc əhaliyə atəş açmazlar...

Bakının 167 sayılı məktəbinin 7-ci sinfində İlqar adlı bir oğlan oxuyurdu. İlqar maşın şəkilləri, *markaları* toplayırdı: «Volqa», «Mercedes», «Jiquli»...

Qonşuluqda yaşayan Tahir əminin də maşını var idi. Yanvarın 20-nə keçən gecə çox soyuq idi. Küçələrdə toplaşanlar tonqal qalayıb qızınırdılar. Tahir əmi də öz maşınında Salyan *kazarmasının* qarşısına toplaşanlar üçün odun aparırdı. Həyətin uşaqları ona odun yığmaqda kömək edirdilər. İlqar da bir qucaq odun götürüb maşına əyləşdi.

– Əmi, mən də sizinlə gedirəm...

Getdi... Anası əlində yun gödəkcə küçəyə çıxdı ki, İlqarı geyindirsin, soyuq olar. İlqar isə artıq getmişdi. Gödəkcə ananın əlində qaldı.

Rus tankları artıq şəhərin küçələrində idi. İlqar maşında gedərkən tanklara maraqla baxırdı. Onun topladığı maşın şəkilləri arasında tank yox idi. Tank görməyən bir uşaq üçün bu nəhəng maşın nağıldan gəlmiş bir *bədheybət* idi. İlqar bilmirdi ki, bu, çox qorxulu və dəhşətli nağıldır.

Birdən bu qorxulu nağıldan güllə səsləri gəldi. Bu nəhəng bədheybət Tahir əminin maşınına tərəf gəldi. Hərə bir tərəfə qaçdı. İlqar isə qaçmağa macal tapmadı. Maşın əzildi. İlqar da böyrü üstə yığıldı...

İlqarın atası və anası səs-küyə küçəyə çıxdılar. Əsgərlər onların qabağını kəsdilər. Rəşid dayı hirsle:

– Uşağımı vurmusunuz, onu axtarıram, – deyər qışqırdı.

- Biz uşaqları vurmuruq.
- Necə vurmursunuz? Vurmusunuz axı.
- Əsgərlər qəzəblənib qışqırdılar:
- Əllər yuxarı! Qaydın dala... yoxsa...
- Ata-ana kor-peşman evə qayıtdılar.

Amma İfqarsız evdə otura bilərdilər? Səhərə kimi dörd divar arasında vurnuxdular. Ancaq darvazalarından o yana gedə bilmədilər. Səhərin gözü açılan kimi kəsə yolla gedib özlərini xəstəxanaya yetirdilər. Orada böyük çaxnaşma var idi. Rəşid dayı həmin gecə şəhid olanlar arasında İlqarını tapdı. Tapdı və həmişəlik itirdi...

167 sayılı məktəbin 7-ci sinfində bir parta boş qaldı. Bu parta öz şagirdini itirdi.

İlqar 20 Yanvar gecəsi şəhid oldu. Lakin onun və onun kimi bütün şəhidlərin xatirəsi heç vaxt Azərbaycan xalqının yaddaşından silinməyəcək. Qoy düşmənlərimiz də bilsin ki, xalqımız üçün qəhrəmanlıq yaşla ölçülmür. Şəhidlərimizin qanı yerdə qalmayacaq.

Sözlük

Marka – üzərində şəkil olan kiçik kağız parçası

Kazarma – hərbi hissənin yerləşdiyi bina

Bədheybət – qorxunc, dəhşətli, müdhiş

Şüurlu oxu

- 1 Əsərdə hadisələr harada və nə zaman baş verir?
- 2 Göy rənglə verilmiş cümlədə hansı söz məcazi mənada işlənib?

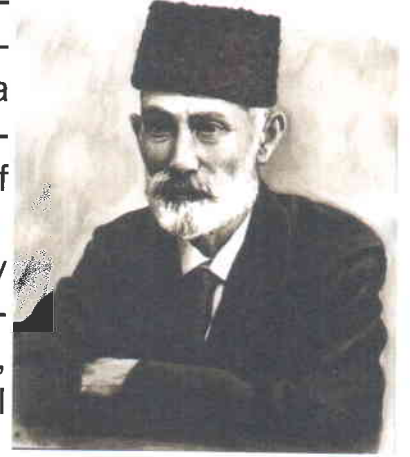
Söz ehtiyatı

- 3 Əksmənalı sözlərin birləşməsindən əmələ gələn söz hansıdır?
A) gecə-gündüz B) səs-küy C) kor-peşman
- 4 Yaxınmənalı sözləri müəyyənləşdir.
A) şəkillər – markalar
B) qorxulu, dəhşətli
C) maşın, tank

AZƏRBAYCANDA İLK QƏZET

Dünyada baş verən hadisələr haqqında məlumat almağın müxtəlif yolları var – internet, radio, televiziya və s. Bütün bunlar informasiya vasitələri adlanır. Bir vaxtlar qəzet yeganə informasiya vasitəsi idi, çünki nə televiziya kəşf edilmişdi, nə də kompyuter texnikası var idi.

Azərbaycanda ilk qəzetin əsasını Həsən bəy Zərdabi qoymuşdur. Bu qəzet «Əkinçi» adlanırdı. Qəzetin cəmi 56 nömrəsi işıq üzü görsə də, Azərbaycan xalqının savadlanmasında böyük rol oynamışdır.

Həsən bəy Zərdabi Azərbaycanda ilk ali təhsilli müəllim və təbiətşünas alim olmuşdur. Həsən bəy Zərdabi bütün ömrü boyu Azərbaycan xalqının maariflənməsinə çalışmışdır.

Bir gün Mirzə Fətəli Axundov eşidir ki, yaxın dostu Həsən bəy Zərdabi qəzet çıxarmaq istəyir. Qələm-kağız götürüb dostuna belə bir məktub yazır: «Həsən bəy, Azərbaycanda elmsizlik, savadsızlıq baş alıb gedir. İnsanlar yazıb-oxumaq bilmir, öyrənməyə də həvəs göstərmirlər. Bir halda ki, camaatımız oxumaq bilmir, sən o qəzeti kimin üçün çıxarırsan?»

Məktubu alıb oxuyan Zərdabi Mirzə Fətəliyə belə bir cavab yazır: «Mirzə, bəs sən Azərbaycanda teatr tikilməyə-tikilməyə, aktyor olmaya-olmaya o komediyaları kimin üçün yazırdın?»

«Əkinçi» qəzetinin ilk nömrəsi iyulun 22-də çıxdığından həmin gün Azərbaycanda Milli Mətbuat Günü kimi qeyd olunur.

Düşün və cavab ver

- 1 Axundovla Zərdabinin məktublarından bu iki şəxs haqqında hansı nəticəni çıxarmaq olar?
 - A) Onlar xalqın vəziyyətindən xəbərsiz iş görürdülər.
 - B) Onlar milləti sevən fədakar insanlar olmuşlar.
 - C) Onlar ad-san qazanmaq üçün işləyirdilər.
- 2 Nəyə görə ölkəmizdə Milli Mətbuat Günü 22 iyul sayılır?

ƏVƏZLİK – NİTQ HİSSƏLƏRİNİ ƏVƏZ EDƏN SÖZ

Siz artıq beş nitq hissəsi tanıyırsınız: isim, sifət, say, fel, zərf. Dilimizdə elə sözlər var ki, bu nitq hissələrini əvəz edə bilir. Belə sözlər əvəzlik adlanır.

Aşağıdakı mətnə diqqət yetirin.

Elşən yaxşı şahmatçıdır. Keçən ay **o**, respublika şahmat yarışında qalib gəldi. Heç kəs gözləməirdi ki, Elşən **bu** yarışda **belə** nəticə göstərəcək. İndi **biz** sinif yoldaşımızla fəxr edirik.

Bu mətndə göy rəngdə verilmiş sözlər əvəzlikdir. «**O**» əvəzliyi «**Elşən**» sözünün yerinə, «**bu**» əvəzliyi «**şahmat**» sözünün yerinə, «**belə**» əvəzliyi «**yüksək**» sözünün yerinə, «**biz**» əvəzliyi «**sinfimizin uşaqları**» söz birləşməsinin yerinə işlənib.

Nitq hissələrinin yerinə işlənə bilən sözlərə əvəzlik deyilir.

- 1 Hansı cümlədə altından xətt çəkilmiş əvəzlik ismin yerinə işlənmişdir və *kim?* sualına cavab verir?
 - A) Həkim bu dərmanı gündə üç dəfə içməyi tapşırırdı.
 - B) O, eyvanda oturub Günəşin doğmasını seyr edirdi.
 - C) O mağaza yaxınlarda tikilib.
- 2 Hansı cümlədə altından xətt çəkilmiş söz sıra sayının yerinə işlənmişdir?
 - A) Həmin il rayonumuzda qaçqın şəhərçiyi salındı.
 - B) Bizim uşaqlar üçüncü sırada oturacaqlar.
 - C) Bir sıra məsələlərdə o, bizimlə razılaşdı.
- 3 Hansı cümlədə altından xətt çəkilmiş söz sifətin yerinə işlənmişdir?
 - A) Mən ömrümdə belə adam görməmişdim.
 - B) Bu, şəhərimizdə ən hündür binalardandır.
 - C) İşı görəndə də bax belə görərlər.

ÇƏRPƏLƏNG

Şuşanın işğalı günü idi. Qaçqın qəsəbəsində matəm ab-havası var idi. Qadınlar qara paltar geyinmişdilər. Pəncərələrdən qara yaylıq asılmışdı. **1** Məktəbdə dərslərin çoxu “Qarabağ”, “Şəhidlər” mövzusunda həsr olunmuşdu.

Fəridə müəllimə də bu mövzuda danışdıqdan sonra nitqini belə yekun...:

– Şəhidlər ölmür. Onların ruhu daim vətən övladlarının başı üstündədir.

Bu sözləri eşidən Aslan fikirləşdi: “Bəs babam gəlib bizi niyə tapmır?” Telli düşündü: “Mən şəhid babamı ancaq yuxumda görürəm”.

Dərstdən sonra uşaqlar Telligilə yığışdılar. Şəhid nənə-babalarını xatırladılar. **2** Paşa dedi:

– Görəsən, onlar bizi görürlər?

Çiçək öz fikrini söylədi:

– Yox, onların ruhu çox yüksəkdədir. Oradan biz bapbalaca görünürük.

Bu sözü eşidən Aslanın ağına bir fikir gəldi. O, böyük bir kağız parçası götürdü, qarğı kəsdi və nəhəng bir çərpəleng düzəltdi. Uşaqlar çərpələngin üstünə öz adlarını yazdılar: “Aslan”, “Paşa”, “Telli” ...

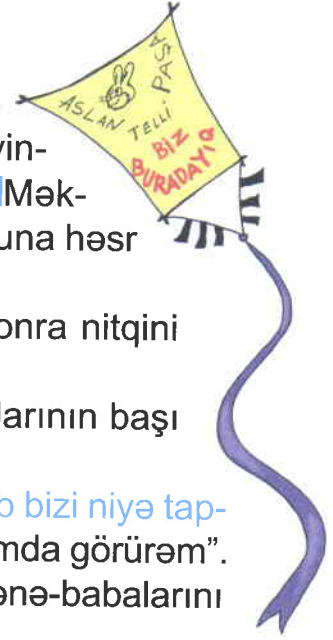
Tellinin anası isə ad yazmadı, bir dovşan şəkli çəkdi.

– Ana, neyləyirsən? O nədir çəkirsən?

– Mən Xocalıda oxuyanda bütün dəftərlərimin üstündə bu dovşanı çəkmişdim. Mənim atam – sənin baban həmin şəkli gören kimi tanıyacaq. Biləcək ki, buralardayıq.

Aslan havaya buraxdı. Göydə qanad çalan çərpəleng nəhəng qağayıya oxşayırdı. Çərpələngin altında qırmızı hərflərlə yazılan “BİZ BURADAYIQ” sözləri aydınca oxunurdu. **3** Uşaqların adları və balaca dovşan şəkli kiçik muncuqları xatırladırdı.

Şəhid ruqları bu adları hökmən oxuyacaq və övladlarını tapacaqdı. Buna uşaqların hamısı inanırdı.

Sözlük

İşğal – torpaqların zorla başqa dövlət tərəfindən tutulması, zəbt edilməsi

Şahid və **şahid** sözlərinin mənaları arasındakı fərqi izah et.

Şüurlu oxu

- 1 Əsərdə hadisələr harada baş verir?
- 2 Əsərdə belə bir obraz yoxdur:
A) Çiçək B) Zərifə C) Telli Ç) Aslan
- 3 Mavi rəngli boşluğun yerinə hansı söz uyğun gəlir?
A) şəkli B) dovşanı C) çərpələngi
- 4 Əsər hansı janrda yazılmışdır?
A) nağıl B) təmsil C) hekayə
- 5 “Onların fotoşəkillərinə baxdılar” cümləsi hansı göy qutunun yerinə uyğun gəlir?
A) 1-ci B) 2-ci C) 3-cü

Düşün və cavab ver

- 6 Əsərdə təsvir edilən hadisələr ilin hansı günü baş verir?
- 7 Nəyə görə Tellinin anası çərpələngdə dovşan şəkli çəkdi?
A) Çünki bu şəkil atasına tanış idi.
B) Çünki başqa şəkil çəkə bilmirdi.
C) Çünki o yazı bilmirdi.

Dil qaydaları

- 8 Göy rənglə verilmiş cümlədə hansı sözlər sual bildirir?
A) bəs, niyə B) babam, bizi C) gəlib, tapmır
- 9 Qırmızı rəngdə verilmiş “yekun” sözünə hansı şəkilçilər artırılmalıdır?
A) -la, -miş, -dı B) -laş, -dır, -dı C) -lan, -dır, -acaq

ŞƏXS, İŞARƏ, SUAL ƏVƏZLİKLƏRİ

Şəxs əvəzlilikləri ismin əvəzinə işlənir və **kim? nə?** suallarına cavab verir. Dilimizdə altı şəxs əvəzliyi var:

Şəxslər	tək	cəm	sual
I şəxs (danışan)	mən	biz	kim?
II şəxs (dinləyən)	sən	siz	kim?
III şəxs (haqqında danışılan)	o	onlar	kim? nə?

Kimi və ya nəyi isə işarə etmək üçün işlənən sözlərə **işarə əvəzliyi** deyilir: **o, bu, elə, belə, həmin.**

Yadda saxla: «O» əvəzliyi **kim? nə?** suallarına cavab verəndə şəxs əvəzliyi, **hansı?** sualına cavab verəndə işarə əvəzliyidir:

O (kim?), **Aydanın qardaşıdır.**

O (hansı?) **kitabı mənə ver.**

Sual cümlələrində, adətən, sual bildirən sözlər işlənir: **Kim suala cavab verər? Bu dərsdə nə öyrəndin? Hara gedirsən?**

Sual bildirən sözlər **sual əvəzliyi** adlanır.

- 1 **Hansı cümlədə nöqtələrin yerinə III şəxsin cəmini bildirən şəxs əvəzliyi işlənə bilər?**
 - A) ... səs gələn tərəfə qaçdıq.
 - B) ... qalibləri təbrik etdi.
 - C) ... «Cəngi» musiqisinin sədaları altında rəqs edirdilər.
- 2 **Verilmiş cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlərin yerinə müvafiq sual əvəzliyi işlətməklə sual cümlələri yarat.**
 1. Xalqımız aşiq sənətini indi də yaşadır.
 2. Saz düzəldən ustaya sazbənd deyirlər.
 3. Yay aylarında günorta çox isti və uzun olur.
 4. Kirpi yeganə heyvandır ki, ilandan qorxmur.
 5. Bizi maraqlı səyahət gözləyir.
 6. Səhra heyvanları qumun altında gizlənmişdi.
 7. Rəfiqəm altıncı mərtəbədə yaşayır.
 8. Aqil qələmi götürüb atasına məktub yazmağa başladı.

GÜLÜŞ GÜNÜ

1 aprel bütün dünyada Gülüş Günü kimi qeyd olunur. Bu ənənə 500 il əvvəl Fransada yaranıb. Q vaxt fransızlar yeni ili məhz həmin gün qarşılayırdılar. Amma Fransa kralı qərar verdi ki, yeni il yanvarın 1-də qeyd olunsun. Xalq kralın qərarından narazı qaldı. Buna etiraz etmək üçün müxtəlif tədbirlər keçirirdilər. Camaat kralın adamlarını lağa qoy...

Onları qonaqlığa dəvət edir, özləri həmin yerə gəlmir, yalan xəbərlər yayırdılar. Amma kral qərarını dəyişmədi.

Aradan illər keçdi. Xalq yavaş-yavaş yeni ili yanvarın 1-də qeyd etməyə öyrəşdi. Bununla belə, 1 apreli də unutmadılar. Həmin günkü zarafatları yada salıb 1 apreli Gülüş Günü kimi qeyd etməyi qərara aldılar.

Tezliklə bu ənənə bütün dünyaya yayıldı. Axırda gəlib bizim ölkəmizə də çatdı. Bizdə də həmin gün insanlar bir-birini aldadır, özü də bundan heç kim incimir. Düzdür, hamı çalışır ki, 1 apreldə aldanmasın. Amma bu, çox az adama qismət olur.

Araşdırma

1 Nöqtələrin yerinə hansı söz olmalıdır?

Fransa	fransız
İngiltərə	ingilis
İran	...

Dil qaydaları

2 Göy rəngdə verilmiş sözə hansı şəkilçilər əlavə edilməlidir?

A) -muş, -du, -lar B) -ur, -du C) -du, -lar

3 Altından xətt çəkilmiş əvəzlilər hansı söz və ifadələrin yerinə işlənib?

1 Altından xətt çəkilmiş fellərin hansı zamana və şəxsə aid olduğunu müəyyən et.

1. Tarlada qızğın iş gedir. 2. Sabah şahmat dərəcəsinə yazılacağam. 3. Bu il sən də məktəbə gedəcəksən. 4. Şagirdlər dörd qrupa bölündülər. 5. İnanırıq ki, bu dəfə qələbə bizim olacaq. 6. Sabahdan bilik yarışına hazırlaşacaqsınız.

2 “Qorxmur” feli haqqında deyilənlərdən biri səhvdir:

- A) III şəxsin təkinə aiddir.
B) Təsdiq formasındadır.
C) İndiki zamana aiddir.

3 Hansı say hərəkətə aid ola bilməz?

- A) az B) yeddi C) xeyli

4 II şəxs dedikdə kim nəzərdə tutulur?

- A) danışan B) dinləyən C) haqqında danışılan

5 Cümlələrdəki hər bir sözün yerinə sual əvəzliyi işlətməklə sual cümlələri qur. Hər dəfə sual əvəzliyinin hansı nitq hissəsini əvəz etdiyini müəyyənləşdir.

Nümunə:

Dünən qardaşım İstanbuldan qayıtdı.

Qardaşım İstanbuldan nə vaxt qayıtdı?

Dünən İstanbuldan kim qayıtdı?

Dünən qardaşım haradan qayıtdı?

Dünən qardaşım nə etdi?

1. Qətibə dərslərini yaxşı oxuyur.
2. Yarışda səkkiz şagird iştirak edirdi.
3. Qardaşım mağazadan iki maraqlı kitab aldı.
4. Uşaqlar qocaman yazıçını maraqla dinləyirdilər.

HİKMƏT XƏZİNƏSİ

KƏRPİCKƏSƏN QOCANIN HƏKAYƏTİ

Şam şəhərində qoca bir kişi yaşayırdı. Palçıqdan kərpic kəsib satmaqla dolanırdı. Öz işinin mahir ustası idi. Onun kəsdiyi kərpiclər çox möhkəm olurdu. Bir sözlə, qoca olsa da, çörəyini minnətsiz qazanırdı. Geyməyə bir şey tapmayanda yaşıl otlardan özünə köynək toxuyurdu.

Qızmar bir yay günündə kərpickəsən qoca tərini silə-silə palçıq qarışdırırdı. Bu zaman yoldan keçən cavan bir oğlan qocanın necə əziyyət çəkdiyini görüb dedi:

– Ey qoca, sən niyə belə ağır zəhmətə qatlaşırsan? Yaşlı adamsan, özünə yazığın gəlsin. Bu qədər əziyyətin qabağında qazandığın bir qarın çörəkdir. **o** çörəyi kimdən istəsən, səndən əsirgəməz.

Qoca bir anlığa əl saxlayıb diqqətlə cavanı süzdü. Bir qədər acıqlı səsle dedi:

– Deyirsən, özümə yazığım gəlsin?! Mən o zaman yazıq olaram ki, gəlib sənin qarşında bir parça çörək üçün əl açım! Bu əziyyəti ona görə çəkirəm ki, alnıaçıq, üzüağ yaşayım. Qolunda az-çox gücü olan adamın başqasına əl açması şərəfsizlikdir. Şərəfsizlik isə ölümdən betərdir.

Qocanın sözləri cavana təsir etdi. O, dediklərindən peşman oldu.

Şərəflə yaşayan bu qoca onun gözündə ucaldı. Hörmətli bir insana çevrildi. **o**, qoca kərpickəsənə ədəblə baş əydi və yoluna davam etdi.

Şərəflə yaşayan bu qoca onun gözündə ucaldı. Hörmətli bir insana çevrildi. **o**, qoca kərpickəsənə ədəblə baş əydi və yoluna davam etdi.

Nizami GƏNCƏVİ ("Sirlər xəzinəsi" poeməsindən)

Dil qaydaları

- 1 Hansı mürəkkəb söz isimlə felin birləşməsindən əmələ gəlib?
A) kərpickəsən B) alnıaçıq C) üzüağ
- 2 Göy rəngdə verilmiş “o” əvəzliliklərindən hansı kim? sualına cavab verir?

SÖZ BİRLƏŞMƏSİ

Sözlə müqayisədə *söz birləşməsi* daha dəqiq mənə ifadə edir:

Söz	Söz birləşməsi
ağac	palıd ağacı
getmək	məktəbə getmək

Söz birləşməsinin tərkibindəki sözlər həmişə **ayrı yazılır**:

Mürəkkəb söz	Söz birləşməsi
dəvəquşu	ev quşu
isti ot	isti çay

Cümlədən fərqli olaraq, söz birləşməsi **bitmiş fikir ifadə etmir**:

Cümlə	Söz birləşməsi
Ağac əkirəm.	ağac əkmək
Atamın kitabıdır.	atamın kitabı

- Verilmiş sözləri şəkilçilər vasitəsilə birləşdir və alınmış söz birləşmələrini cümlədə işlət.
1) kitab səhifə, 2) ana layla, 3) məktəb həyət
4) Bakı küçə, 5) vətən torpaq, 6) divar qəzet
- Hansı sözlər birləşib söz birləşməsi yarada bilər?
A) su, it B) dəvə, tikan C) kirpi, tikan
- Hansı sözlər birləşib həm mürəkkəb söz, həm də söz birləşməsi yarada bilər?
A) adət, ənənə
B) it, burun
C) şəhər, küçə

Yadda saxla

Söz birləşməsində sözlərdən biri o birini mənaca tamamlayır. *Qızlar və oğlanlar, oxumaq və yazmaq* kimi ifadələr söz birləşməsi sayılmaz.

GÜC BİRLİKDƏDİR

Gözəl bir çəmənlikdə bir dəstə göyərçin uçuşurdu. Onların Alabaxta adlı bir başçısı vardı. Alabaxta çox müdrik, dünyagörmüş göyərçin idi. Başqa göyərçinlər həmişə onun məsləhətlərinə qulaq asar, hər əmrinə tabe olardılar.

Günlərin bir günü çəmənliyə bir ovçu gəldi. Yerə çoxlu dən səpdi, torunu qurdu və pusquda durdu.

Göyərçinlər uçarkən yerdə çoxlu dən gördülər. Tələdən xəbərsiz olan quşlar həmin yerə endilər. Yenicə dənəlməyə başlamışdılar ki, ovçu torunu çəkdi. Göyərçinlərin hamısını tutdu. Quşlar torda çırpınmağa başladılar. Onlar öz canlarını qurtarmaq üçün çalışır, toru dimdikləyir, bir-birinin əl-ayağına dolaşırdılar.

İşi belə görən Alabaxta dedi:

– Sakit olun və məni dinləyin.

Təklidə heç birimiz tordan xilas ola bilməyəcəyik. Yaxşısı budur, gücümüzü bir yerə qoyaq, toru yerdən qoparıb özümüzə aparaq. Nicat yolu-muz ancaq bundadır.

Göyərçinlər Alabaxtanın dediyi kimi etdilər. Hamısı

birdən güc verdi, toru yerindən qal-

dırıb onunla birlikdə göyə qalxdı. Ovçu bu mənzərəyə çaşıb qaldı. Fikirləşdi ki, quşlar uzaq gedə bilməzlər. Nə vaxtsa yorulub yerə qonacaqlar. Bu ümidlə göyərçinləri izləməyə başladı.

Alabaxta gördü ki, ovçu qarabaqara onları izləyir. Yoldaşlarına dedi:

– Bu insafsız bizdən əl çəkənə oxşamır. Gərək daha da sürətlə uçaq, onun gözündən itək.

– Axı biz yorulmuşuq, qanadlarımızı güclə tərpedirik, – deyər göyərçinlər ağız-ağıza verib səsləndilər.

– Özünüz seçin, hansı daha yaxşıdır: ovçuya yem olmaq, yoxsa iradəimizi toplayıb azadlığa çıxmaq?

– Əlbəttə, azadlıq yaxşıdır!

– Onda iradəli olun, gücünüzü toplayın, daha sürətlə uçun!

Azadlığa qovuşmaq eşqi göyərçinlərə güc verdi. Onlar tez bir zamanda gözdən itdilər. Ovçu da tənğnəfəs olub kor-peşman geri qayıtdı.

Alabaxta dedi:

– Mənim bu yaxınlıqda dostum var, adı Kəsəyəndir. Biz onun yuvasının yanında yerə enərik. Kəsəyən toru dişləri ilə kəsər, azadlığa çıxarıq.

Göyərçinlər belə də etdilər. Kəsəyənin yuvasının ağzında yerə qondular. Alabaxta dostunu səslədi. Kəsəyən yerin altındakı yuvasından başını çıxarıb Alabaxtanı gördü. Yaxına gəldi. Dostundan nə baş verdiyini soruşdu.

– Sən hələ bu toru kəs doğru, sonra danışaram, – Alabaxta dedi.

Kəsəyən bir anın içində toru dişləri ilə doğrayıb tökdü. Alabaxta və bütün göyərçinlər azadlığa çıxdı. Alabaxta əhvalatı necə olmuşdusa, eləcə dostuna nəql etdi. Kəsəyən Alabaxtanın ağına, göyərçinlərin iradəsinə heyran qaldı. Üzünü göyərçinlərə tutub dedi:

– Doğrudan da, atalar düz deyib: ...

Söz ehtiyatı

- 1 Aşağıdakı cümlələrin hansında «ağız» sözü həqiqi mənada işlənmişdir?
 - A) Göyərçinlər ağız-ağıza verib səsləndilər.
 - B) Ana qazanın ağzını açıb uşaqlara xörək çəkdi.
 - C) Uşaq ağzını açıb ağrıyan dişini həkimə göstərdi.
- 2 «Qarabaqara izləmək» ifadəsini necə başa düşürsən?
- 3 «Əl-ayağına dolaşırdılar» ifadəsini necə başa düşürsən?

Düşün və cavab ver

- 4 Mətnin sonuncu cümləsini tamamla.
 - A) El bir olsa, dağ oynadar yerindən.
 - B) Qərib quşun yuvası olmaz.
 - C) Yaman günün ömrü az olar.

ƏKİNÇİ VƏ OĞLU

Bir əkinçi oğlu ilə şəhərə gəldirdi. Yolda bir at nalı gördülər. Əkinçi oğluna dedi:

– O nalı götür, lazım olar.

Oğlu qulaq asmayıb dedi:

– Nəyimizə gərəkdir?

Onun üçün heç yerə əyilməyə dəyməz.

Atası bir söz demədi.

Özü əyilib nalı götürdü və

şəhərdə onu 6 qəpiyə satıb iki kiloqram albalı aldı.

Şəhərdən kəndə qayıdanda atası gördü ki, oğlu onun əlindəki albalıya baxır. Albalının birini gizlicə yerə saldı. Oğlu tez əyilib onu götürdü. Bir az yol getmişdilər ki, yenə atası albalının birini saldı. Oğlu əyilib onu da götürdü. Beləliklə, uşaq neçə dəfə əyilib-qalxdı. Axırda atası dedi:

– Ey oğul, sən bir dəfə əyilib nalı götürsəydin, indi bu qədər əziyyətə düşməzdin.

Aleksey ÇERNYAYEVSKI

Şüurlu oxu

- 1 Mavi rəngli boşluğun yerinə hansı söz uyğun gəlir?
A) dəmirçiyə B) qəssaba C) dülgərə
- 2 Atanın aldığı albalının kiloqramı neçəyə idi?
A) 6 qəpiyə B) 3 qəpiyə C) 12 qəpiyə

Düşün və cavab ver

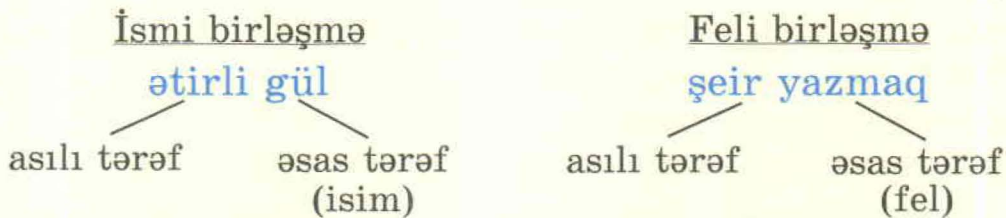
- 3 Hansı atalar sözü hekayənin ideyasına uyğundur?
A) Dəmiri isti-isti döyərlər.
B) Zər qədrini zərgər bilər.
C) Saxla samanı, gələr zamanı.
- 4 Nal nədir? Nal hansı heyvanın ayağına vururlar? Nəyə görə məhz bu heyvanın ayağına nal vururlar?

SÖZ BİRLƏŞMƏSİNİN NÖVLƏRİ

Söz birləşməsi iki və daha artıq sözün birləşməsindən əmələ gəlir. Birləşmənin əsas mənasını sonuncu söz ifadə edir: **Aydanın kiçik bacısı.**

Bu birləşmədə **əsas söz** «bacısı»dır. Qalan sözlər bu mənanı dəqiqləşdirməyə xidmət edir: **Aydanın** (kimin?), **kiçik** (hansı?). Onlar söz birləşməsinin **asılı tərəfidir.**

Söz birləşməsinin növü əsas tərəfin, yəni sonuncu sözün isim və ya fel olmasından asılıdır:

- 1 Verilmiş sözləri birləşmələrdə əvvəlcə əsas, sonra asılı tərəf kimi işlət.
kitab, ağac, quş, zəng, otaq, nağıl, hadisə, çiçək, gecə, dağ, qapı, müəllim
- 2 Hansı söz birləşməsi «isim + fel» sxeminə uyğundur?
A) yavaşca yaxınlaşmaq
B) ocağı söndürmək
C) qədim şəhər
- 3 Hansı söz birləşməsi «əvəzlik + isim» sxeminə uyğundur?
A) sizinlə tanış olmaq
B) həmin əsər
C) onunla getmək
- 4 Hansı birləşmədə “yandırmaq” sözü məcazi mənada işlənmişdir?
A) tonqal yandırmaq
B) kibriti yandırmaq
C) can yandırmaq

SƏBƏB-NƏTİCƏ ƏLAQƏSİ

Mətnlərdə təsvir edilən hadisələrin bir-biri ilə əlaqəsi olur. Bir hadisə başqa bir hadisənin baş verməsinə səbəb olur. Məsələn:

Səbəb: **Bu ay Ramil dərslərinə çox ciddi hazırlaşdı.**

Nəticə: **Qiymətləndirmə zamanı o, hamıdan yüksək nəticə göstərdi.**

Səbəb olan hadisəyə **Nə üçün? Niyə?** sualları qoyulur.

Nəticəni bildirən hadisəyə **Nə baş verdi?** sualı qoyulur.

Müəyyən bir hadisə əvvəlki hadisənin nəticəsi, sonrakı hadisənin səbəbi ola bilər.

1. Bazar günü Elxan gecə yarısına qədər televizora baxdı.

2. Ertəsi gün o, dərslərə gecikdi.

3. Müəllim Elxanı danladı.

Burada 2-ci hadisə əvvəlkinin nəticəsi, sonrakının səbəbidir.

- 1 Səbəb və nəticə bildirən cümlələri müəyyən et. 2-ci sütunda nöqtələrin yerinə müvafiq olaraq “çünki” və ya “ona görə də” sözlərini əlavə et.

1	Reyhan xala çətirini götürməmişdi,
2	Atamın eynəyi işdə qalmışdı,
3	Meşədə çoxlu göbələk var idi,
4	Hava çox isti idi,
5	Mən qartopu oynamadım,

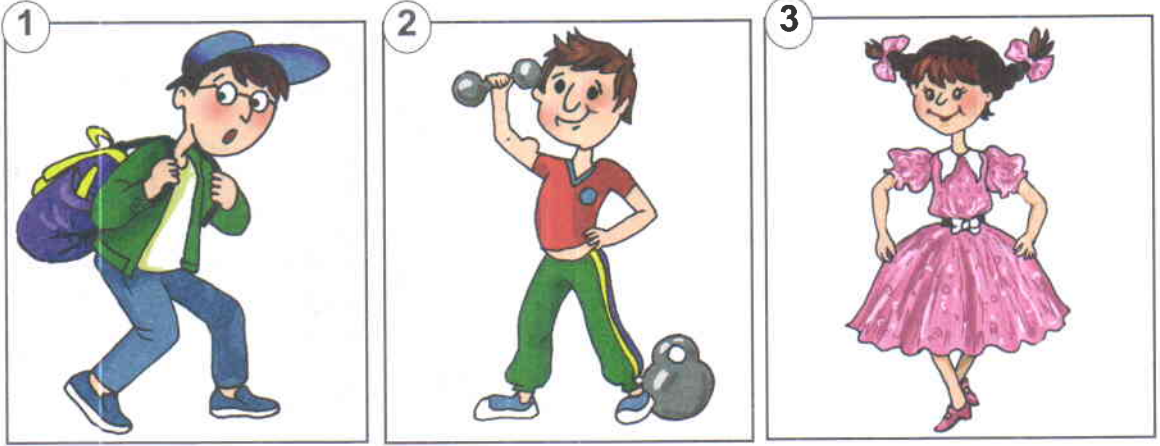
A	...biz çimərliyə getməyi qərara aldığımız.
B	...yağışda islandı.
C	...əlcəyim evdə qalmışdı.
Ç	...qəzet oxuya bilmədi.
D	...çoxlu yağış yağmışdı.

- 2 Nöqtələrin yerinə müvafiq olaraq «səbəb» və ya «nəticə» sözünü əlavə etməklə cümlələri oxu.

1. İki cümlə arasında «çünki» sözü işləndikdə birinci cümlə ... , ikinci cümlə ... bildirir.

2. İki cümlə arasında «ona görə də», «odur ki» ifadələri işləndikdə birinci cümlə ... , ikinci cümlə ... bildirir.

3 Şəkillərə bax və cümlələri tamamla.

1. Natiq güclə yeri yirdi, çünki ...
2. Rasim çox qüvvətli dir, çünki ...
3. Samirə çəhrayı rəngi çox sev ir, ona görə də ...

SAĞLAMLIĞIN SƏBƏBİ

Bir hökmdar Məhəmməd peyğəmbərin yanına bilikli bir həkim göndərir. Həkim bir neçə il bu ərəb ölkəsində qalır. Lakin bu müddət ərzində heç kim ona müalicə üçün müraciət etmir. Nəhayət, o, Məhəmməd peyğəmbərin yanına gəlib şikayətlənir:

– Məni bura göndəriblər ki, sizin adamları müalicə edim. Ancaq indiyədək heç kim mənə müraciət etməyib ki, öhdəmə düşən vəzifəmi yerinə yetirim.

Peyğəmbər deyir:

– Bu camaatın bir adəti var: acmamış yeməz, doymamış yeməkdən əl çəkər.

Həkim bu sözlərdən sonra adamların sağlamlığının səbəbini başa düşür. Peyğəmbərə təzim edib öz vətəninə qayıdır.

Sədi ŞIRAZI

Verilmiş dörd cümlədən səbəb-nəticə əlaqəsi ilə bağlı olan iki cütü müəyyən et.

- Həkim Məhəmməd peyğəmbərə şikayətləndi.
- Bu ölkədə adamlar lazım olandan artıq yemirdilər.
- Həkimə heç kim müraciət etmirdi.
- Burada yaşayanlar sağlam idi.

TAMAHKAR AĞA İLƏ ÇOBAN

Keçmiş zamanlarda varlı bir kişi yaşayırdı. Bu kişinin böyük qoyun sürüsü, bir də təmiz ürəkli bir çobanı vardı. Bu çoban hər gün qoyunları sağıb südünü ağasına aparırdı. Ağası isə həmin südə su qatıb bazarda satdırırdı.

Çoban çalışırdı ki, ağasını bu işdən çəkindsin. Deyirdi ki, camaatı aldatmaq olmaz, günahdır. Amma xeyri yox idi. Açıqlıq ağanın gözünü tutmuşdu.

Bir gün qoyunlar dərədə otlayırdı. Çoban isə təpənin başında *yapıncısını* yerə sərib oturmuşdu. Hava qəfildən tutuldu, qara buludlar göyün üzünü aldı. Bir yağış başladı ki, gəl görəsən. Dərədə sellər-sular oynadı, bütün qoyunlar da suda boğulub öldü.

Çoban qoyun sahibinin yanına getdi. Kişi çobanın əliboş gəldiyini görüb təəccübləndi, soruşdu:

– Bəs süd hanı?

Çoban dedi:

– Ay ağa, sənə nə qədər dedim ki, südə su qatma, camaatı aldatma, axırı yaxşı olmaz, amma sən mənim sözümə qulaq asmadın. İndi camaata süd əvəzinə satdığın o sular bir yerə cəm olub hücumla keçdi və sənə bütün qoyunlarını apardı.

Sürünün sahibi nə qədər dizinə-başına döydü sə də, artıq gec idi. Atalar demişkən...

Sözlük

Yapıncı – keçi yunundan hazırlanmış qolsuz, uzun geyim

Şüurlu oxu

- 1 Mətnin sonuncu cümləsini hansı atalar sözü ilə bitirərdin?
- 2 Səncə, ağanın südə su qatmasının səbəbi nə idi?
 - A) Südün yağlılığını bir qədər azaltmaq
 - B) Südün çəkisini artırıb daha çox pul qazanmaq
 - C) Süddən ayran düzəltmək

CÜMLƏ VƏ ONUN NÖVLƏRİ

Sözdən və söz birləşməsindən fərqli olaraq, **cümlə bitmiş fikri ifadə edir**. Bu fikir xəbər, sual, əmr şəklində ifadə oluna bilər.

Xəbər, məlumat vermək məqsədi ilə söylənilən cümlələr **nəqli cümlə** adlanır. Məsələn:

3-cü sinfin uşaqları yazıçılarla görüşə hazırlaşırlar.

Məlumat almaq məqsədi ilə söylənilən cümlələr **sual cümləsi** adlanır. Məsələn:

3-cü sinfin uşaqları nəyə hazırlaşırlar?

Əmr, xahiş, tapşırıq ifadə edən cümlələr **əmr cümləsi** adlanır. Məsələn:

– Uşaqlar, yazıçılarla görüşə ciddi hazırlaşın!

1 Aşağıdakı cümlələri həm nəqli, həm də sual cümləsi kimi tələffüz et.

1. Bakı Abşeron yarımadasında yerləşir.
2. Böyütkən üzümlə bir vaxtda yetişir.
3. Kür və Araz çayları Xəzər dənizinə axır.

2 Şeir hansı misrasının sonunda sual işarəsi olmalıdır?

Axmaq pişik, ağ pişik
Daha nə deyim sənə
Baxırsan, hey baxırsan
Güzgüdəki şəklinə

3 Hansı cümlə əmr cümləsidir?

- A) Sən sabah məktəbə gedəcəksən.
- B) Zəhmət olmasa, o kitabı mənə verin.
- C) Sən Nailə kimi rəqs edə bilməzsən.

4 “Bu hekayəni nə vaxt oxumusan?” cümləsində sual bildirən söz hansıdır?

- A) hekayəni B) nə vaxt C) oxumusan

ATA SÖZÜNÜN QIYMƏTİ

Varlı bir tacirin üç oğlu vardı. Tacir kiçik oğlunu daha çox istəyirdi. Böyük qardaşlar paxıllıq edib deyirdilər: «Görəsən niyə atamız onu bizdən çox istəyir? Onun nəyi bizdən artıqdır?»

Çox çəkmədi ki, tacir böyük oğullarının narazılığından xəbər tutdu. Qərara gəldi ki, hər üç oğlunu sınağa çəksin.

Tacirin alma boyda çox qiymətli bir cavahiri vardı. Cavahirin qiyməti də elə onun böyüklüyündə idi. Bir gün tacir hər üç oğlunu hüzuruna çağırırdı. Əlindəki cavahiri əvvəlcə böyük oğluna verib dedi:

– Oğlum, bu cavahirin qiyməti sənə məlumdur. İndi mən istəyirəm ki, sən onu yerə vurub parça-parça edəsən.

Böyük oğlu cavahiri əlinə aldı. Bir əlindəki cavahirə, bir də atasına baxıb dedi:

– Ata, mənim buna əlim gəlməz. Heyifdir axı.

Tacir: «Mərhəba, oğlum», – deyib cavahiri ortancıl oğluna verdi:

– Al, oğlum, sən hünərini göstər. Bunu yerə vur, qırılın!

Ortancıl oğulun da cavahiri qırmağa cəsəreti çatmadı.

Axırda tacir cavahiri kiçik oğluna verib qırmasını istədi. Tacirin ağzından söz çıxan kimi kiçik oğlu cavahiri zərblə yerə vurub qırıq-qırıq elədi. O biri qardaşlar kiçik qardaşın bu ağılsız hərəkətinə heyrətləndilər. Qardaşları bu vəziyyətdə görüb tacir kiçik oğlundan soruşdu:

– Oğlum, necə oldu ki, sən bu cavahirin qiymətini bilə-bilə onu heç elədin?

Kiçik oğul ehtiramla cavab verdi:

– Ata, o cavahir nə qədər qiymətli olsa da, sənin sözün mənim üçün daha qiymətlidir.

Abdulla ŞAIQ

Söz ehtiyatı

Yaxınmənalı sözləri müəyyən et.

- 1) mərhəba
- 2) ehtiram
- 3) heyrət
- 4) cavahir

- A) təəccüb
- B) qiymətli daş
- C) hörmət
- Ç) afərin

CÜMLƏ ÜZVLƏRİ

Cümləni yaradan sözlər və söz birləşmələri *cümlə üzvləri* adlanır. Onlar cümlə daxilində bir-biri ilə şəkilçilər vasitəsilə bağlanır. Hər bir cümlə üzvü müəyyən suala cavab verir.

Qocaman şair bizə şeirlərini oxudu.

Bu cümlədə beş cümlə üzvü var: 1) *Qocaman* (hansı?), 2) *şair* (kim?), 3) *bizə* (kimə?), 4) *şeirlərini* (nəyi?), 5) *oxudu* (nə etdi?).

Cümlə bir sözdən də ibarət ola bilər: *Gecdir. Yağır.*

- 1 **Verilmiş sözlərə şəkilçilər əlavə etməklə cümlələr qur.**
 1. Günəş parlaq şüalar adam gözlər qamaşdır
 2. Vüsal qardaş idman yarış qalib gəl
- 2 **Sözləri uyğunlaşdıraraq cümlələr qur. Hər bir cümlə üzvünün hansı suala cavab verdiyini müəyyən et.**

Çalışqan	külək	göylərə	hazırladı.
Şən	oğlan	ağacları	ucaldı.
Güclü	mahnı	dərslərini	yıxdı.
- 3 **Hansı cümlədə *nə?* sualına cavab verən cümlə üzvü söz birləşməsi ilə ifadə olunub?**
 - A) Şəhərimiz gündən-günə gözəlləşir.
 - B) Qatar stansiyada dayandı.
 - C) Şeypurun səsi ətrafa yayıldı.
- 4 **Söz birləşməsi ilə ifadə olunmuş cümlə üzvünü tap.**
Yay vaxtı düzənliklərdə çaylar sakit axır.
- 5 **Hansı cümlə üzvü *niyə?* sualına cavab verir?**
Yaşıl otlar istidən saraldı.
- 6 **Hansı sırada cümlə üzvləri *kim? haraya? nə etdi?* suallarına cavab verir?**
 - A) Kapitan gəminin göyərtəsinə qalxdı.
 - B) Birdən dənizdə tufan başladı.
 - C) Ayı qışda yuxuya gedir.

DƏNİZ QORXUSU

Bir şah öz qulu ilə gəmiyə minmişdi. Bu qul ömründə dəniz səfərində olmamışdı. O, qorxudan əsməyə və ucadan ağlamağa başladı. Gəmidəkilər nə qədər çalışdılsa, onu sakitləşdirə bilmədilər. Qulun bu halını görən şahın kefi pozuldu.

Gemidə bir adam var idi. O, vəziyyəti belə gördükdə dedi:

– İcazə versəniz, mən onu sakitləşdirə bilərəm.

Hökmdar dedi:

– Bizə böyük *iltifat* göstərmiş olarsınız.

Bu adam əmr etdi ki, qulu dənizə at-sınlar. Qulu dənizə tulladılar. Qul bir neçə dəfə suya batıb-çıxdı. Sonra onu saçlarından tutub gəmiyə tərəf dartdılar. Qul gəmiyə çıxan kimi dinməz-söyləməz bir küncdə oturdu. Onun bu hərəkəti şahı qəribə gəldi. Bunun səbəbini həmin müdrik adamdan soruşdu:

Kişi cavab verdi:

– Bu qul dənizdə batmaq qorxusunu keçirməmişdi. Ona görə də gəmidəki rahatlığın qədrini bilmirdi. Çətinliyə düşməyən sakitliyin qədrini bilməz.

Sədi ŞIRAZI

Sözlük

İltifat – xeyirxahlıq, lütfkarlıq, yaxşılıq

Söz ehtiyatı

- 1 “Kefi pozuldu” ifadəsində “pozuldu” sözünü hansı sözlərlə əvəz etsək, əksmənalı ifadə alınar?
- 2 “Qul” sözünə hansı şəkilçilər artırmaqla eyniköklü sözlər yaratmaq olar?

CÜMLƏNİN BAŞ ÜZVLƏRİ – MÜBTƏDA, XƏBƏR

Cümlədə əsas fikir baş üzvlər – mübtəda və xəbər vasitəsilə ifadə olunur.

Sabah Oqtay Moskvadan qayıdır.

Bu cümlədə əsas fikir iki sözlə ifadə olunur: **Oqtay qayıdır.** «Oqtay» – mübtədadır. **Mübtəda** cümlədə kimin və ya nəyin haqqında danışıldığını bildirir. «Qayıdır» – xəbərdir. **Xəbər** cümlədə haqqında danışılan varlığın nə etdiyini, kim və ya nə olduğunu bildirir.

- 1 **Elə cümlələr qur ki, xəbər**
 - *kimdir?* sualına cavab versin;
 - *nədir?* sualına cavab versin;
 - *necədir?* sualına cavab versin;
 - *nə etdi?* sualına cavab versin.

- 2 **Verilmiş sözləri cümlələrdə mübtəda vəzifəsində işlət.**
vətəni müdafiə etmək, qoca, isti, Hacı Əhmədin ailəsi
 1. ... çəliyi götürüb heyətə düşdü.
 2. ... süfrə başında oturmuşdu.
 3. ... turistləri lap əldən salmışdı.
 4. ... müqəddəs borcumuzdur.

- 3 **Verilmiş sözləri cümlələrdə xəbər vəzifəsində işlət.**
gözəldir, yaşayır, bildirir, ölkədir
 1. Kəsilmiş ağacın gövdəsindəki halqalar həmin ağacın yaşını
 2. Hindistan münbit torpaqlı, gözəl təbiətə malik tropik
 3. Dağkeçisi dağlarda və qayalıqlarda
 4. Şirvanın təbiəti ilin hər fəslində

- 4 **Hansı atalar sözündə mübtəda feli birləşmə ilə ifadə olunub?**
 - A) Bilməmək eyib deyil, soruşmamaq eyibdir.
 - B) Çox yaşayan çox bilməz, çox gəzən çox bilər.
 - C) Tutulmayan oğru – xandan, bəydən doğru.

QARABATDAQ VƏ XƏRÇƏNG

Bir qarabatdaq quşu var idi. Yemi ancaq balıqlar idi. Bu quş göl qırağında özünə yuva salmışdı. Hər gün göldən istədiyi qədər balıq tutur, yeyir, xoş güzəran keçirirdi.

Aylar dolandı, illər keçdi, qarabatdaq qocaldı. Artıq ova çıxma bilmirdi. Öz-özünə dedi: «Belə getsə, acından öləcəyəm. Gərək bir çarə tapım».

Nəhayət, qarabatdağın ağına bir fikir gəldi. Gedib gölün qırağında bikef halda oturdu. Bir xərçəng quşun bu halını görüb ona yaxınlaşdı, soruşdu:

– Nə olub sənə, niyə belə qəmlisən?

– Necə qəmli olmayım? Hər gün bir-iki balıq tutub yeyir, bununla dolanırdım. Amma indicə burdan iki balıqçı keçirdi. Onların söhbətini eşitdim. Biri o birinə dedi: «Bu göldə balıq çoxdur, gəl onları ovlayaq». O biri də razılaşdı. Qərara gəldilər ki, sabahdan gəlib gölə atsınlar. Uzun sözün qıtası, xərçəng qardaş, bir azdan balıqçılar bu göldəki bütün balıqları ovlayıb aparacaqlar. Mən də yeməyə bir şey tapmayıb acından öləcəyəm.

Xərçəng dərhal gedib bu əhvalatı balıqlara danışdı. Balıqlar o saat qarabatdağın yanına cumdular. Başlarını sudan çıxarıb hamısı bir ağızdan dilləndi:

– Sən bizim dərdimizi bilirsənsə, deməli, dərmanımızı da bilirsən. Bir tədbir tök ki, nə biz balıqçılara yem olaq, nə də sən acından öləsən.

– Yalnız bir çıxış yolu var. Mən hər gün sizin beş-altınızı öz dimdimdə başqa bir gölə daşıyım. O göl buradan o qədər də uzaqda deyil. O gölə hələ heç bir balıqçının ayağı dəyməyib.

Balıqlar quşun dediklərinə çox sevinib onun təklifi ilə razılaşırdılar. Beləcə, hər gün quş bir neçə balığı götürüb aparır, onları yaxınlıqdakı təpənin üstündə rahat-rahat yeyirdi. Hər dəfə də balıqları yeyib qurtarandan sonra öz-özünə deyirdi: «Düşmənin dilinə inanıb ona etibar edənin axırı belə olar».

Bu minvalla bir neçə gün keçdi. Xərçəng qərara aldı ki, artıq o da quşun dediği gölə köçsün. Quş xərçəngi dalına alıb təpəyə sarı uçmağa başladı. Xərçəng arif idi, uzaqdan təpədəki balıq sür-sümüyünü görəndə işin nə yerdə olduğunu anladı. Cəld quşun boğazından yapışdı və bərk sıxmağa başladı. Quş huşunu itirib yerə düşdü, o saat da canı çıxdı.

Xərçəng gölə qayıdıb, hər şeyi qalan balıqlara danışdı. Sağ qalmış balıqlar çox sevindilər. Onları ölümdən qurtardığı üçün xərçəngə təşəkkür etdilər. Xərçəng isə əvəzində belə dedi:

– Hiylə və kələyin ömrü çox çəkməz. Yaxşı deyiblər: ...

Şüurlu oxu

- 1 Mətnin son cümləsini tamamla.
A) Ağacı qurd içindən yeyər.
B) Başqasına quyu qazan özü düşər.
C) Vaxtsız banlayan xoruzun başını kəsərlər.
- 2 Mavi boşluğun yerinə hansı söz uyğun gəlir?
A) güllə B) tor C) söz
- 3 Qarabatdaq quşu niyə göl kənarında yuva salmışdı?
A) gölün kənarı səfalı olduğu üçün xoşuna gəlirdi.
B) susuzluqdan yanmamaq üçün.
C) çünki onun yemi ancaq balıqlar idi.
- 4 Qarabatdaq quşunun ov edə bilməməsinin səbəbi nə idi?
A) qocalıb əldən düşmüşdü.
B) göldə balıq qurtarmışdı.
C) qanadları sınımışdı.
- 5 Çəhrayı boşluğun yerinə hansı söz uyğun gəlmir?
A) acı B) yağlı C) şirin

CÜMLƏNİN İKİNCİ DƏRƏCƏLİ ÜZVLƏRİ

İkinci dərəcəli üzvlər baş üzvlərlə ifadə olunmuş fikri genişləndirir və tamamlayır. Bu cümlə üzvləri mübtəda və xəbəri müxtəlif cəhətdən izah edir.

Balaca Səməd 1918-ci ildə müəllimlər seminariyasına daxil oldu.

Bu cümlədə *Səməd* (mübtəda) və *daxil oldu* (xəbər) əsas fikri ifadə edən baş cümlə üzvləridir. Qalan sözlər və söz birləşmələri fikrin genişləndirilməsinə xidmət edir.

- 1 Mübtəda və xəbərdən ibarət olan cümlələri sözlər artırmaqla genişləndir.
Gülнар təmizlədi. Baba oturdu. Qatar yaxınlaşdı.
Qoyun mələyir.
- 2 «Ekskursiya maraqlı keçdi» cümləsində ikinci dərəcəli cümlə üzvü hansıdır?
A) ekskursiya
B) maraqlı
C) keçdi
- 3 “Faiq kitabı maraqla oxudu” cümləsində ikinci dərəcəli üzvlər hansı suallara cavab verir?
A) nəyi? necə?
B) kim? nəyi?
C) nəyi? nə etdi?
- 4 Hansı cümlədə ikinci dərəcəli cümlə üzvü yoxdur?
A) Polis sənədləri tələb etdi.
B) Axşam yola düşdük.
C) Qalib gələnlər təltif olundular.
- 5 Göldə iki yaşılbaş ördək üzürdü cümləsində xəbəri izah edən ikinci dərəcəli cümlə üzvü hansıdır?
A) göldə B) iki C) yaşılbaş

SIÇAN VƏ DƏVƏ

Keçmiş zamanlarda bir siçanla dəvə dost olmuşdular. Siçan özündənrazi və lovğanın biri, dəvə isə ağıllı və müdrik idi. Günlərin bir günü siçan dəvəyə dedi:

– Artıq buralarda yaşamaq məni bezdirdi. Gəl yaşamaq üçün başqa yer seçək. Mən hər tərəfi beş barmağım kimi tanıyıram. Sənə bələdçilik edə bilərəm.

Dəvə dostunun xətrinə dəyməmək üçün razılaşdı. Siçan qabaqda, dəvə də onun arxasınca yola düşdülər. Az getdilər, üz getdilər, dərə, təpə, düz getdilər, axırda gəlib kiçik bir çayın kənarına çatdılar. Siçan qorxa-qorxa dedi:

– Mən bu çaydan keçə bilmərəm.

Dəvə gülümsünərək dedi:

– Niyə? Bu ki çox balaca bir çaydır, nədən qorxursan?

– Yox, yox. Bu çay sənə balaca gəlir, amma biz siçanlara onun suyu nəhəng dərəyə kimi görünür.

– Axı sən dedin ki, mənə bələdçilik edəcəksən. Ona görə də gərək qabağa özün düşəsən.

Siçan nə deyəcəyini bilmədi. Utandığından başını aşağı salıb, qıp-qırmızı qızardı. Yersiz lovğalıq etdiyi üçün özünü qınadı:

– Artıq bələdçilikdən əl çəkirəm. Söz verirəm ki, bundan sonra...

Cəlaləddin RUMİ

Şüurlü oxu

1 Mətnin sonunda nöqtələrin yerinə hansı ifadə uyğun gəlir?

- A) ayağımı yorğanıma görə uzadacağam.
- B) səninlə dostluq etməyəcəyəm.
- C) yurdumu tərk etməyəcəyəm.

2 Bu təmsili 2-ci sinifdə oxuduğun “Tülkü və dəvə” təmsili ilə müqayisə et. Səncə, nəyə görə dəvə təmsillərdə müdrik qəhrəman kimi göstərilir?

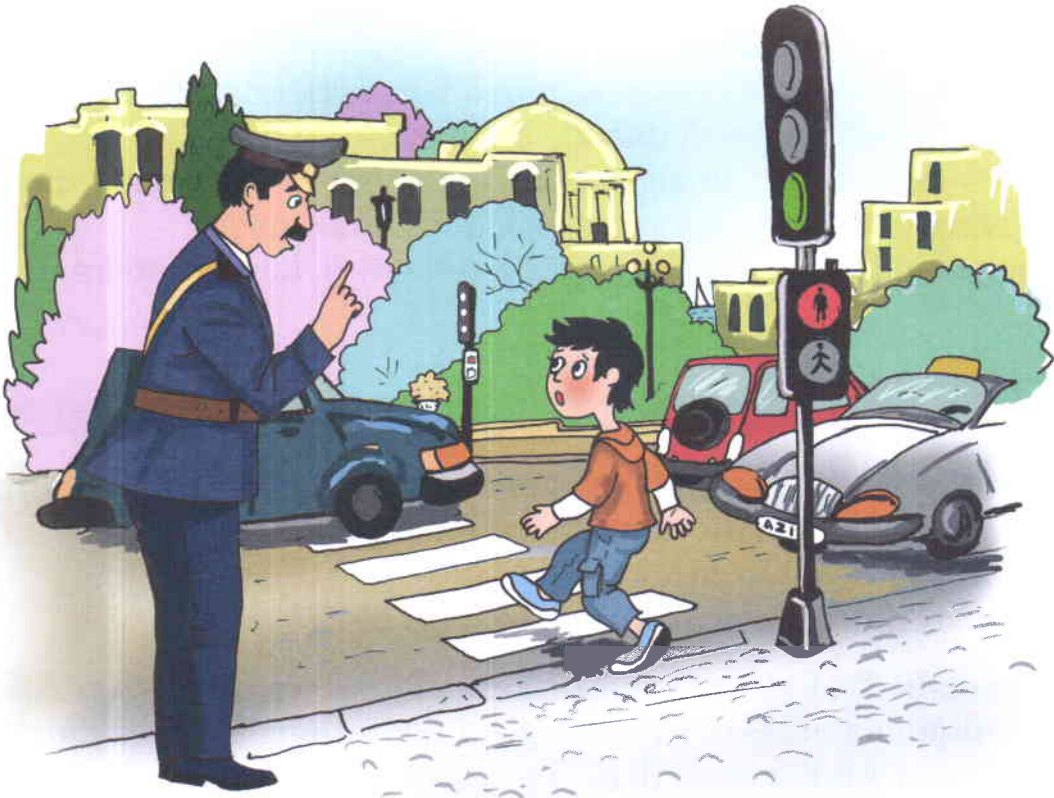
DİALOQ. XİTAB

İki və ya daha artıq adam arasında gedən danışiq *dialog* adlanır.

- Lətif, dananı sulamaq lazımdır.
- Əlimdə vacib işim var.
- Neyləyirsən ki?
- Yol nişanları düzəldirəm, **nənə**. Naxır geri qayıdanda yolu tapa bilsin.

Bu dialoqda qırmızı rəngdə verilmiş sözlər müraciət bildirir. **Müraciət bildirən sözlər *xitab* adlanır.** Cümlədə xitabdan əvvəl və sonra vergül qoyulur.

- 1 Hansı əsərlər, əsasən, dialoqdan ibarət olur?
A) şeirlər B) nəsr əsərləri C) dram əsərləri
- 2 Şəkil əsasında kiçik bir hekayə qur. Məktəbli ilə yol polisinin bir-birinə necə müraciət etdiklərini göstər.

KÖHNƏ DƏRS

Bir dəfə Rəhman müəllim keçmiş şagirdi Sadiqlə qarşılaşdı. Sadiq yaxşı şagird olmuşdu. Rəhman müəllim şagirdinin iş-gücü ilə maraqlandı. Sadiq öz üst-başına işarə edərək utana-utana dedi:

– Kasıblığın üzü qara olsun, müəllim. Bəxtim yoxdur. Hansı işdən yapışıramsa, sona çatdıra bilmirəm.

Müəllim gülümsünüb dedi:

– Sadiq, gəlsənə köhnə günləri yad edək?

Şagird birdən-birə canlandı. Üzündə uşaqlıq illərinin qızartısı yarandı.

Müəllim dedi:

– “Bədən üzvləri” dərşimiz yadımdadır?

– Onu yaddan çıxarmaq olar?

Müəllim dedi:

– Əllər nə üçündür?

– İşləmək üçün

– Bəs ayaqlar?

– İş-güc dalınca getmək üçün!

– Bəs ürək nə etməlidir?

– Qurub-yaratmaq üçün bədən üzvlərini ruhlandırmalıdır.

– Baş nə üçündür?

– Düşünüb ağıllı işlər görmək üçün.

– Dərşlərimizi yaxşı yadda saxlamısan. İndi ona əməl etmək vaxtıdır.

Şagird *ustadının* nə demək istədiyini başa düşdü.

Sözlük

Ustad – elm və ya sənət sahəsində dərin bilik və bacarığa malik olan şəxs, müəllim

Şüurlu oxu

Mətnin sonuncu cümləsini açıqla. Şagird nəyi başa düşdü?

A) Ustadına kəc baxanın gözlərinə qan damar.

B) Əməlsiz ağıldan fayda yoxdur.

C) Adamın geyiminə baxıb qiymət verirlər.

TACİR VƏ DOSTU

(“Kəlilə və Dimnə”dən)

I

Bir tacir səfərə hazırlaşır. Satmaq üçün aldığı bir neçə pud dəmiri gətirib yaxın bir dostuna tapşırır ki, səfərdən qayıdana kimi saxlasın. Tacir səfərə gedəndən sonra dostu dəmiri satır, pulu da gizlədir. Aradan bir müddət keçir. Tacir səfərdən qayıdıb dostunun evinə gəlir və dəmiri istəyir. Dostu deyir:

– Doğrusu, sən gedəndən sonra siçanlar dadanıb dəmirin hamısını yeyib qurtardı.

Tacir deyir:

– Daha nə etmək olar?! Di salamat qal. Yolum uzaqdı.

Tacirin dostu işin beləcə asan həll olunduğunu görüb **dil-ağız etməyə** başlayır:

– Qal, bir gün qonağım ol, sabah gedərsən.

Tacir deyir:

– Qala bilmərəm. Sabah yenə gələm.

II

Tacir evdən çıxanda yolda dostunun oğluna rast gəlir. Uşağı aparıb etibarlı bir yerdə gizlədir. Səhərisi yenə də dostunun evinə gəlir. Tacir dostunun bərk **əl-ayağa düşdüyünü** görüb soruşur ki, nə olub?

Dostu deyir:

– Uşaq dünəndən itib.

Tacir deyir:

– Dünən mən sizdən çıxanda qaraquş bir oğlan uşağını caynağında aparırdı.

Tacirin dostu deyir:

– Heç qaraquş o boyda uşağı apara bilər? Bu boyda yalan olar?

Tacir deyir:

– Siçanları dəmir yeyən bir ölkədə qaraquşlar uşağı apara bilər.

Tacir uşağı gizlətdiyi yerdən çıxarıb gətirir. Dostu tutduğu işdən peşman olub dəmirin pulunu verir.

Sözlük

Pud – qədim ölçü vahidi, təxminən 16 kiloqrama bərabər ağırlıq ölçüsü

Söz ehtiyatı

- 1 «Dil-ağız etmək» ifadəsini necə izah etmək olar?
A) xoş sözlər söyləmək
B) fikrini öyrənmək
C) danışmağa qoymamaq
- 2 «Əl-ayağa düşmək» ifadəsi nə deməkdir?
A) narahat olmaq B) yorulmaq C) yalvarmaq

Şüurlu oxu

- 3 Tacir dəmiri dostuna nə üçün vermişdi?
A) saxlamaq üçün
B) satmaq üçün
C) hədiyyə üçün
- 4 Tacirin dostu dəmiri satıb pulunu:
A) tacirə göndərdi
B) özü xərclədi
C) evində gizlətdi
- 5 Tacir yolda kimə rast gəldi?
A) oğluna
B) dostuna
C) dostunun oğluna
- 6 Tacirin dostu tutduğu işdən...
A) sevindi B) əl-ayağa düşdü C) peşman oldu
- 7 Mətnin məzmununa uyğun gələn atalar sözünü müəyyənləşdir:
A) Dəmiri isti-isti döyərlər.
B) Əmanətə xəyanət olmaz.
C) Sonrakı peşmançılıq fayda verməz.

DURĞU İŞARƏLƏRİ

Mətni düzgün oxumaq və yazmaq üçün durğu işarələrinin yazıda rolunu bilmək lazımdır. Əsas durğu işarələri bunlardır: **nöqtə** (.), **sual işarəsi** (?), **nida işarəsi** (!), **üç nöqtə** (...), **vergül** (,), **defis** (-), **qoşa nöqtə** (:), **tire** (–).

Nəqli cümlənin sonunda **nöqtə**, sual cümləsinin sonunda isə **sual işarəsi** qoyulur: *Bir aydan sonra yay tətilinə buraxılı-
riq. Məktəbin təmiri nə vaxt qurtaracaq?*

Sevinc, qəzəb, həyəcan bildirən cümlələrin sonunda **nida işarəsi** qoyulur: *Ah, nə gözəl çiçəklərdir!*

Cümlə yarımçıq qaldıqda sonunda **üç nöqtə** qoyulur:

- *Birdən canavar mənə tərəf baxıb...*
- *Yaxşı, bəsdir uydurdun.*

- 1 Hansı cümlənin sonunda mütləq sual işarəsi qoyulmalıdır?
A) Azərbaycan dilində doqquz sait səs var
B) Sərgi hamının xoşuna gəldi
C) Sənin ən çox sevdiyin kitab hansıdır
- 2 Hər bir cümlənin sonunda buraxılmış durğu işarəsini müəyyən et.
1) Atalar nə əkiblər, oğullar onu biçiblər
2) Arzularımız nə zaman çin olacaq
3) Yaşasın müstəqil Azərbaycan Respublikası
4) Ad gününə kimləri çağırımsan
5) Əziz dostum, ad günün mübarək
- 3 Hansı sözlər defislə yazılan mürəkkəb söz yarada bilər?
A) quzu, qulaq B) çoban, yastıq C) qoyun, quzu
- 4 Verilmiş cümlədə hansı sözdən əvvəl və sonra vergül işarəsi qoyulmalıdır?
Unutma oğlum bu qalalar babalarımızdan yadigardır.
A) oğlum B) bu qalalar C) babalarımızdan

1 Sözləri ayırmaqla cümlələri dəftərinə köçür.

Londondangələntəyyarəaxşamüstüdoğmaşəhərimizəçatdı.
Çoxçalışmaqgələcəknailliyyətlərinəsasıdır.
Qədimadətənənələriyaşatmaqhərbirimizinborcudur.

2 Verilmiş sözləri müvafiq söz birləşmələrinə əlavə et.

qırıq, maraqlı, dünən, həvəslə, həyat

... məktəbdən qayıdanda
pəncərənin ... şüşəsi
qocaların ... təcrübəsi
iki ... kitab
bağçada ... işləmək

3 Cümlə növlərinin düzgün izahını tap.

1. Nəqli cümlə	A) məlumat almaq üçün söylənilir.
2. Sual cümləsi	B) xahiş, tapşırıq ifadə edir.
3. Əmr cümləsi	C) məlumat vermək üçün söylənilir.

4 Mavi boşluqlara müvafiq durğu işarələrini qoymaqla mətni köçür.

Səlimə ailə fotoalbomuna baxırdı. O [] şəkillərdəki adamların çoxunu tanıyırdı [] Birdən gözü tanımadığı bir adamın şəklinə sataşdı. Bu [] əsgər geyimində bir gənc idi. Səlimə şəkli götürüb diqqətlə baxdı və anasından soruşdu []

[] Anacan [] bu əsgər əmi kimdir []

Ana cavab vermədi [] başını aşağı salıb fikrə getdi. Səlimə bir qədər gözlədi və sualını təkrar etdi. Ana dedi []

[] O sənənin dayındır [] qızım. Qarabağ döyüşlərində həlak olub.

5 Hansı cümlənin xəbəri şəxs əvəzliyi ilə ifadə olunub?

- A) Bu çiçəyin qoxusu çox gözəldir.
B) Dünənki tamaşada baş rolu oynayan oğlan mənəm.
C) Sən anana ev işlərində kömək etməlisən.

DAHA MƏNƏ EHTİYAC YOXdUR

Bağdad xəlifəsi bir gün Bəhlul Danəndəni yanına çağırır deyir:

– Ay qardaş, istəyirəm sənə bir vəzifə verim.

Bəhlul Danəndə deyir:

– Məni elə vəzifəyə qoy ki, işimi özgəsi görməsin.

Xəlifə deyir:

– Onda bu gündən səni bazara nəzarətçi qoyuram. Hər gün gedərsən bazara, qayda-qanun yaradarsan, qoymazsan bir kimsə bir başqasını aldatsın. Çəkiyə, haqq-hesaba nəzarət edərsən.

Elə həmin gün Bəhlul Danəndə gəlir bazara. Görür ki, bir uşaq qəssabdan ət istədi. Qəssab uşağı aldadıb ətini yarım kilo əskik çəkdi. Uşaq ətini alıb gedən kimi bir it qəssabın qabağından bir budu götürüb qaçdı. Bəhlul bu hadisəni gören kimi qayıdır evinə. Düz bir həftə işə çıxmır.

Xəlifəyə xəbər çatdırırlar ki, bəs, sən təzə təyin elədiyiniz *darğa* bazara bir həftədir ayaq basmır.

Xəlifə Bəhlulu çağırtdırır deyir:

– Qardaş, bəs mən sənə vəzifə verdim ki, bazarda qayda-qanun yaradasan, amma sən çəkilib oturmusan evdə. Belə niyə?

Bəhlul bazarda gördüyü əhvalatı xəlifəyə danışır axırda deyir:

– Orda mənsiz də qayda-qanun yaradan var, daha mənə ehtiyac yoxdur.

Sözlük

Bağdad – İraqın paytaxtı

Xəlifə – dini rəhbər, müsəlmanların başçısı, hökmdar

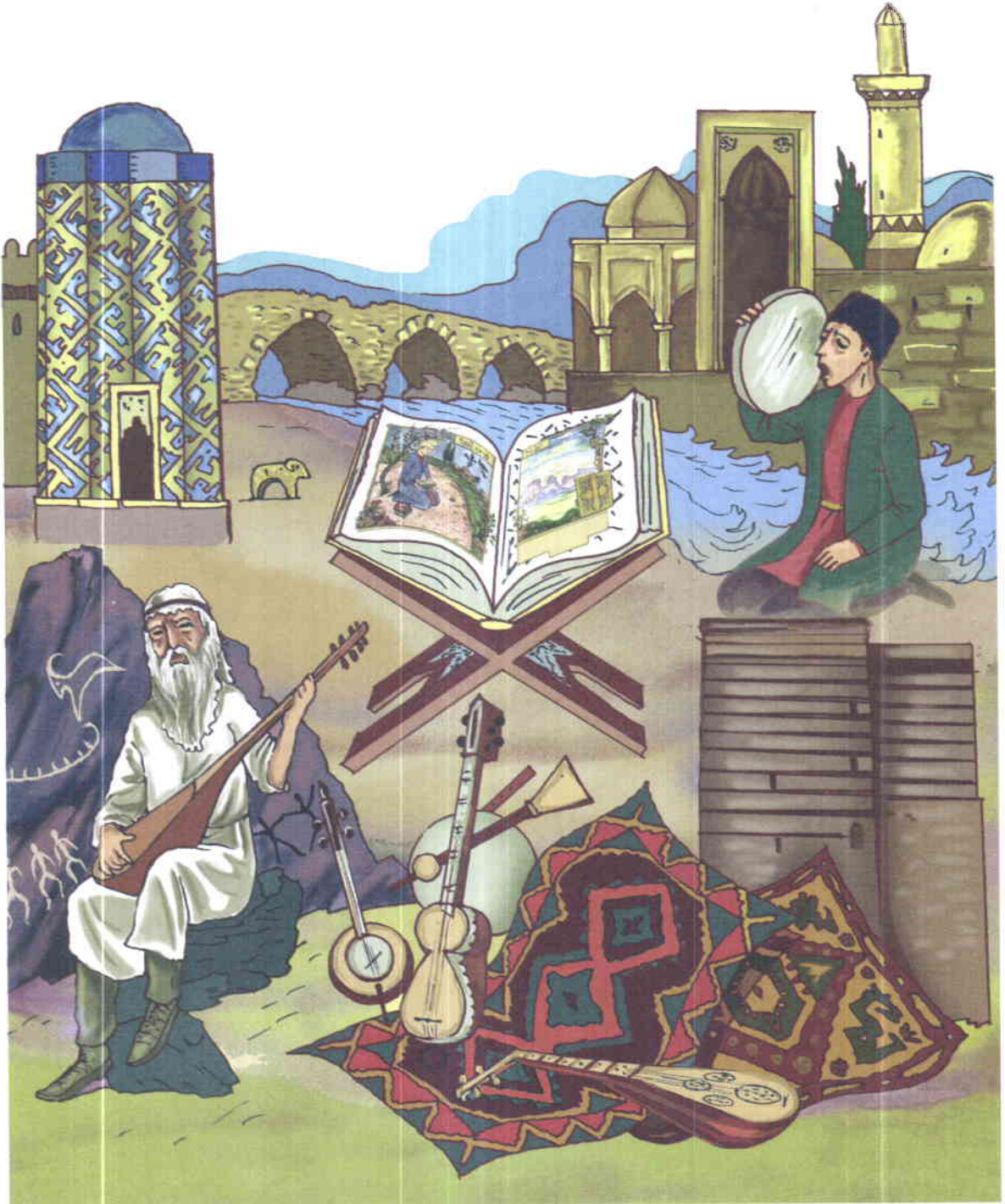
Darğa – keçmişdə bazara nəzarət edən adam

Şüurlu oxu

Son cümlədə «qayda-qanun yaradan var» deyəndə Bəhlul Danəndə nəyi nəzərdə tuturdu?

A) uşağı B) qəssabı C) iti Ç) xəlifəni

MƏDƏNİ İRSİMİZ

PEŞƏLƏR NECƏ YARANIB?

Qədim zamanlarda insanlar indiki kimi yaşamırdılar. Onlar təbiətdə hazır olan nemətlərlə kifayətlənirdilər. Ovçular vəhşi heyvanları ovlayır, qadınlar meşədə, çəməndə bitən yeməli otlar, meyvələr yığırdılar. Onlar, əsasən, mağaralarda yaşayırdılar.

Sonra insanlar özlərinə taxtadan, daşdan evlər tikməyə başladılar. Qamış və taxtadan sadə mebellər, parçadan paltar, dəridən ayaqqabı, xəzdən kürk düzəltməyi öyrəndilər. Torpağı şumlayıb taxıl əkməyə, buğdadan un üyüdüb çörək bişirməyə başladılar.

Əvvəllər hər bir ailə ona lazım olan bütün işləri özü görürdü. Lakin sonra onlar öz aralarında bu işləri bölüşdürdülər. Hər kəs daha yaxşı bacardığı bir işi görürdü. **Dəmirçilər döyməklə dəmirdən əşyalar hazırlayır, pinəçilər... dərzilər ... tikir, dulusçular... düzəldirdilər.** Sonra məhsullarını bir-biri ilə dəyişirdilər.

Müəyyən bir işi gören sənətkarlar çoxlu əşya hazırlayır, onları bazarda sataraq pul əldə edirdilər. Bu pula başqa sənətkarların hazırladığı əşya və ərzaqları alırdılar.

Beləliklə, peşələr, sənətlər və sənətkarlar yaranı.

Sözlük

Dulusçu — gildən saxsı qab hazırlayan usta

Şüurlu oxu

Göy rənglə verilmiş cümlədə nöqtələrin yerinə hansı sözlər olmalıdır?

- A) ayaqqabı, mebel, xəncər
- B) ayaqqabı, paltar, dolça
- C) paltar, ev, zinət əşyaları

SƏS VƏ HƏRF

1 Doğru, yoxsa yanlış?

1. Səsləri eşidir, hərfləri görürük.
2. Sait səslər ağız boşluğundan sərbəst çıxır.
3. Samit səsləri işarə edən 27 hərf var.
4. Samitlərin iki növü var: kar və dodaqlanan.
5. Dilimizdə doqquz sait səs var.
6. «E» – incə, dodaqlanan saitdir.
7. Cingiltili samitlərin tələffüzündə səs telləri iştirak etmir.
8. “D” samitinin kar qarşılığı “t” samitidir.
9. “H” samitinin cingiltili qarşılığı “x” samitidir.
10. “Səmənı” sözündə bütün saitlər incədir.

2 Dördündən biri fərqlidir.

SAİTLƏR

1	2	3	4
A	I	Ü	O
İ	U	E	Ö
Ö	U	Ö	Ə

SAMİTLƏR

1	2	3	4
Ç	B	V	J
F	D	Ş	X
S	Q	P	T

3 Deyilənlər hansı sözlərə aiddir?

A) qapı

B) Novruz

C) kainat

1. Yalnız dodaqlanan saitlər var	A	B	C
2. Yalnız dodaqlanmayan saitlər var	A	B	C
3. Həm qalın, həm incə saitlər var	A	B	C
4. Yalnız cingiltili samitlər var	A	B	C
5. Həm kar, həm cingiltili samitlər var	A	B	C

4 Məntiq. Nöqtələrin yerinə hansı saylar olmalıdır?

- 1) altı, 2) beş, 3) bir, 4) doqquz, 5) ..., 6) iki, 7) ..., 8) ..., 9) yeddi

AYAQDÖYMƏ

Musiqi alətləri üç növə ayrılır: zərb alətləri, nəfəs alətləri və simli alətlər. Qədimdən bəri Azərbaycanda hər üç növdə musiqi alətləri geniş yayılmışdır. Zərb alətlərinin **kökü** hətta ibtidai insanların yaşadığı dövrə gedib çıxır. Bu dövrdə insanlar müəyyən vasitələrlə ritmlər yaradırdılar. Belə vasitələrdən biri də ayaqdöymə idi.

Ayaqdöymə ritmlərini yaratmaq üçün əcdadlarımız qazılmış quyunun üzərinə quru ağac döşəyirmişlər. Ağacın üstünü isə tarım çəkilmiş heyvan dəriləri ilə örtürmüşlər. Sonra onun üzərinə çıxıb ayaqları ilə döyəcləyirmişlər. Bu zaman **çeşidli** səslər çıxırmış. Həmin səslər ilk musiqi ritmləri idi. Alimlər güman edirlər ki, ilk zərb alətləri belə yaranmışdır.

Azərbaycanda ilk zərb alətlərindən biri qavaldaşdır. Qobustanda yerləşən qavaldaş iri bir qaya parçasıdır. Onu əl, ayaq, yaxud hər hansı əşya ilə döyəclədikdə ətrafa musiqili səslər yayılır. Qədim zərb alətlərimiz arasında böyük nağaranın, qoşanağaranın, dəfin adlarını çəkmək olar. Onların hər biri fərqli səslərə malikdir.

Şüurlu oxu

- 1 **Hansı növdən olan alətlər daha qədimdir?**
A) zərb alətləri B) nəfəs alətləri C) simli alətlər
- 2 **“Ayaqdöymə” sözü mətndə hansı mənada işlənmişdir?**
A) Ritm yaratmağın bir vasitəsi
B) Ayaqqabının sürtərək ayaqda açdığı yara
C) Dəfələrlə eyni yerə getmək
- 3 **Ayaqdöymə zamanı qazılmış quyunun üzəri nə ilə örtülürdü?**
A) Nazik dəmir təbəqə döşənir, üstünə xalça-palaz sərilirdi.
B) Quru ağac döşənir, üstü heyvan dəriləri ilə örtülürdü.
C) Kol və ağac budaqları sərilir, üstü quru otla örtülürdü.

SÖZLƏRİN DEYİLİŞİ VƏ YAZILIŞI

1 Nöqtələrin yerinə hansı hərf olmalıdır?

A. Vətən uğrunda həlak olmuş adam

B. Hadisəni gözü ilə görmüş adam

A	B
ş...hid	ş...hid

A. Məhkəmə zamanı hökm çıxaran şəxs

B. İnsanları müalicə edən adam

h...kim	h...kim
---------	---------

A. Əmək fəaliyyətinin bir növü, peşə

B. Bir şeyi təsdiq edən rəsmi kağız

sənə...	sənə...
---------	---------

A. "Bəli" sözü ilə əks mənəli söz

B. "Şər" sözü ilə əksmənəli söz

xey...r	xey...r
---------	---------

A. Hərəkəti izah edən nitq hissəsi

B. İncə, nazik

zər...f	zər...f
---------	---------

A. Hərəkətin tezliyi

B. Zahiri görünüş, şəkil

s...rət	s...rət
---------	---------

2 Dördündən biri fərqlidir.

A) ehti...at B) kəşfi...at C) tövsi...ə Ç) ehti...ac

A) a...bar B) zə...bil C) şə...bə Ç) pa...bıq

A) n...rani B) m...bariz C) m...barək Ç) n...munə

A) Ş...kufə B) F...zuli C) F...ruzə Ç) V...salə

3 Hansı sözdə vurğu sonuncu hecaya düşür?

A) cürbəcür B) kitabça C) ildönümü

4 "Dimdik" sözünü hansı mənada işlətdikdə vurğu birinci hecaya düşür?

A) Tamamilə düz, ayaq üstə durmuş halda

B) Quşun ağzının irəliyə uzanmış sümüklü hissəsi

5 "Şaxta" sözünü hansı mənada işlətdikdə vurğu birinci hecaya düşür?

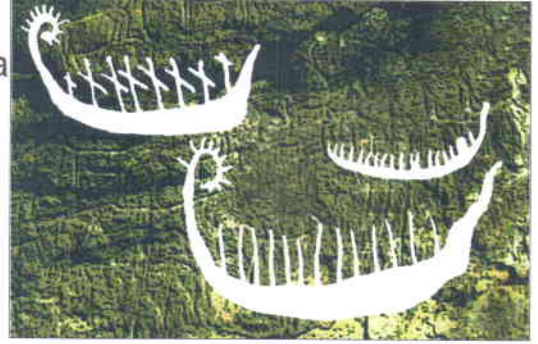
A) Faydalı qazıntıların çıxarıldığı yer, mədən

B) Çox soyuq, qış havası, sıfırdan aşağı hava temperaturu

QOBUSTAN

I. Qobustan qayaüstü rəsmləri xalqımızın ən qədim memarlıq abidəsidir. Onun 15 min il yaşı var. Qobustan qayalarında çəkilən bu rəsmlərdə əcdadlarımızın həyatı, gün-güzəranı və düşüncələri əks olunmuşdur. Bir-birinin əlindən tutub yallı gedən insan rəsmləri daha çox diqqəti cəlb edir. Yallı birliyimizin simvoludur. Əcdadlarımız bununla demək istəyirdilər ki, əl-ələ versək, heç kim bizə qalib gələ bilməz.

II. Qobustan qayalarına çəkilmiş rəsmlər bizə **qədim** tariximiz haqqında **çoxlu** məlumat verir. Məsələn, bu rəsmlərdən görünür ki, min illər əvvəl Azərbaycanda qadınlar kişilərlə bərabər ova gedərmişlər. Həmçinin onlar qamışdan qayıqlar düzəldər, bundan balıq ovunda istifadə edərmişlər.

III. Rəsmlərdə müxtəlif heyvanlar da təsvir olunub: öküz, maral, ceyran, dağkeçisi, şir, keçi. Deməli, əcdadlarımız daha çox bu heyvanların **ətini** yeyər, **dərisini** isə geyim üçün istifadə edərmişlər.

IV. Ümumiyyətlə, Qobustan qayaüstü rəsmlərinin sayı 4000-dən çoxdur. Onlar öz bənzərsizliyi ilə ölkəmizə gələn **böyük** alimlərin, turistlərin də **xarici** marağına səbəb olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, bu gün Qobustanı «açıq səma altında muzey» adlandırırlar.

V. Qobustanın daha bir möcüzəsi qavaldaşdır. Qavaldaş əcdadlarımızın ilk «çalğı aləti» olmuşdur. Bu daşlardan qeyri-adi səslər çıxır. Ulularımız ilk musiqi əsərlərini qavaldaşdan çıxan səslər üzərində bəstələmiş, onun sədaları altında rəqs etmişlər.

VI. Qobustan qayaları yalnız daşların üstünə çəkilmış rəsmlərlə məşhur deyil. Burada həm də çoxlu mağara tapılmışdır. Həmin mağaralar əcdadlarımızın ilk yaşayış məskənləri olmuşdur. Qobustan qayalarında ulularımıza aid çoxlu ov və əmək aləti, məişət əşyası da aşkar edilmişdir.

Bizim borcumuz xalqımızın ən qədim mədəni abidəsi olan Qobustan qayaüstü rəsmlərini göz bəbəyi kimi qorumaq, onu bütün dünyada tanıtdırmaqdır.

Şüurlu oxu

- 1 Hansı rəngdə verilmiş sözlərin yeri səhv düşüb?
A) qırmızı B) göy C) yaşıl
- 2 Qobustanı başqa nə cür adlandırmaq olar?
A) Miniatur rəsmlər toplusu
B) Qədim diyarımızın daş kitabəsi
C) Qədim heyvanlar diyarı
- 3 Qobustan qayalarında belə bir heyvan şəkli yoxdur.
A) fil B) ceyran C) keçi

Dil qaydaları

- 4 Quruluşuna görə fərqli sözü tap.
A) qayaüstü B) memarlıq C) düşüncə
A) açıq B) qayıq C) əzik
- 5 Hansı mürəkkəb söz yaxınmənalı sözlərin birləşməsindən yaranıb?
A) qeyri-adi B) qavaldaş C) gün-güzəran
- 6 1-ci abzasda “simvoludur” sözünü hansı söz əvəz edə bilər?
A) rəsmidir B) rəmzidir C) rəqsidir
- 7 Hansı sözlər birləşib mürəkkəb söz yarada bilər?
A) səs, səda
B) mağara, məskən
C) alət, əşya

«YALLI» RƏQSİ

Qayada bir şəkil var,
Yallı gedir adamlar.
Nələr düşür gör yada:
Ən çətin zamanda da
İnsan gülüb-oynamış,
Canda musiqi eşqi
Qayır-qayır qaynamış.

Nə gözəldir silsilə,
Hamı verib əl-ələ.
Oğlan necə yaraşır
Yanındakı gözələ.

Onlar yağan şimşəyi,
Çaxan qarı dinləyib,
Səmada qaqqıldaşan
Durnaları dinləyib.

Duyublar hay salanda
Ağ köpüklü dalğalar.
Təbiətin özündə
Musiqi var, şərqi var.

Onlar zövqü, sevinci
Bir-birinə bəxş edib,
İlk rəssam ilk yallını
İlk qayaya nəqş edib.

Xəlil RZA

Şüurlu oxu

- 1 Hansı bənddəki göy rənglə verilmiş sözlərin yeri dəyişik düşüb?
A) I bənddə
B) II bənddə
C) III bənddə
- 2 Hansı söz səhv izah olunub?
A) bəxş edib — hədiyyə verib
B) nəqş edib — nağıl danışib

Düşün və cavab ver

- 3 Şair quşların, şimşəyin, dənizin səsinə musiqiyə, nəğməyə bənzədir. Bəs sən təbiətin hansı səslərini bu siyahıya əlavə edərdin?
- 4 Təbiətdə eşitdiyən səsləri xatırla və onları fərqləndirməyə çalış. Məsələn, sakit axan çayın və gur selin səslərini təsəvvür et. Bu səslər səndə hansı təəssüratlar yaradır?

SÖZÜN MƏNASI

1 Uyğunluğu müəyyən et.

Yaxınmənalı sözlər

1) qəlb	A) ləpə
2) peşə	B) iclas
3) qovun	C) sənət
4) dalğa	Ç) könül
5) cüt	D) günahkar
6) yığıncaq	E) qoşa
7) təqsirkar	Ə) yemiş

Əksmənalı sözlər

1) sevinc	A) mürəkkəb
2) sülh	B) zəngin
3) sadə	C) kədər
4) yer	Ç) son
5) dost	D) göy
6) kasıb	E) müharibə
7) başlanğıc	Ə) düşmən

2 Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözləri yaxınmənalı sözlərlə əvəz edərək oxu.

Külək əsdikcə dalğalar sahili döyəcləyirdi.

Dənizdə güclü fırtına başlandı.

Çiçəklərin ləçəkləri pəncərədən günəşə sarı uzanmışdı.

Ağca xanım başına gələnə Qaraca qıza danışdı.

Qatı ağ tüstü burula-burula səmaya qalxdı.

Qarı ocağı alışdırmaq üçün xeyli əlləşdi.

3 Verilmiş sözləri cümlələrdə əvvəlcə həqiqi, sonra məcazi mənada işlət.

şirin, yüngül, udmaq, göz, almaq, vermək, açmaq

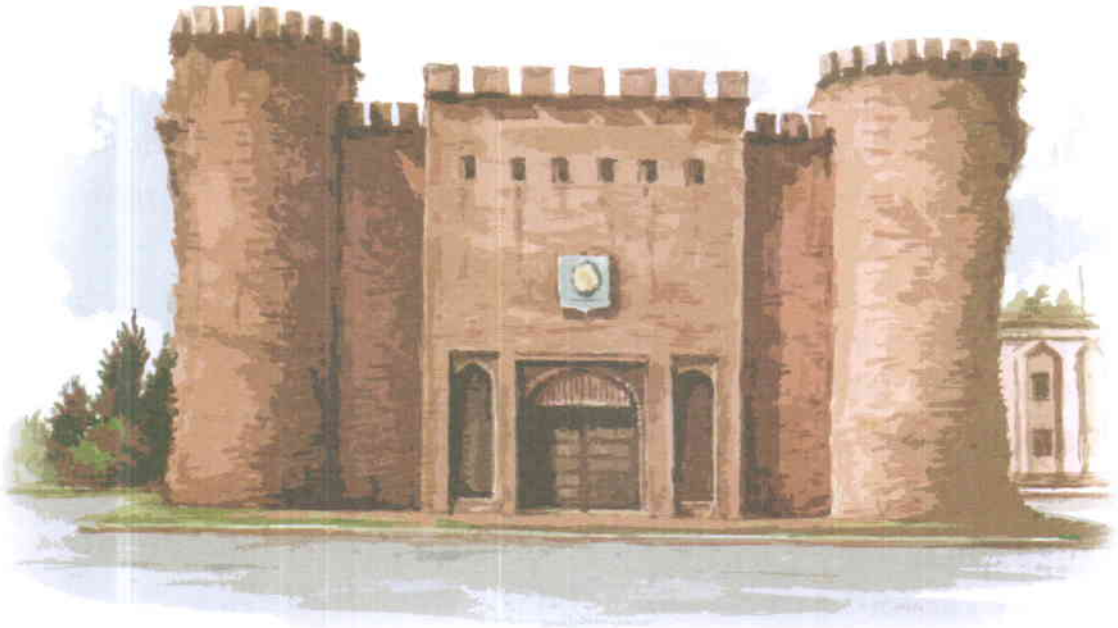
4 “Dolu” sözünün mənalarını açıqla. Onlardan hansının əksmənalı qarşılığı var?

5 Hansı cümlədə “ağız” sözü həqiqi mənada işlənmişdir?

- A) Bir qarğa ağzında pendir budaqda oturmuşdu.
 B) Fərid qonaqları qapının ağzında qarşıladı.
 C) Namiq heç kimə ağzını açmağa imkan vermirdi.

GƏNCƏ DARVAZASI

Gəncə Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən biridir. Onun 2500 yaşı var. Min il əvvəl bu şəhər düşməndən qorunmaq üçün qala divarları ilə əhatə olunmuşdu. O dövrdə usta İbrahim adlı bir şəxs Gəncə qalası üçün böyük darvaza hazırlamışdı. Qalanın darvazası üzərində milli naxışlar həkk edilmişdi. Darvazanın ağırlığı bir neçə ton idi.

Təxminən 900 il əvvəl Gəncədə dəhşətli zəlzələ baş verdi. Zəlzələ nəticəsində şəhər dağıldı, yüz minlərlə insan dağıntılar altında qalıb həlak oldu. Zəlzələ zamanı Gəncə yaxınlığındakı Kəpəz dağı uçub Ağsu çayının qarşısını kəsdi. Beləliklə, Göygöl əmələ gəldi. Bu göl indi də Azərbaycan təbiətinin nadir incisi sayılır. Gəncə darvazası da zəlzələ nəticəsində aşdı.

Gəncənin dağıldığını gören gürcü çarı dərhal qoşununu topladı. O, çoxdan idi ki, Gəncəni tutmaq, şəhəri talamaq istəyirdi. Amma cürət eləməirdi. Biləndə ki, camaatın başı zəlzələyə qarşıb, şəhərə hücum etdi.

Gəncəyə girən gürcü çarı başını itirmiş şəhəri taladıqdan sonra Gəncə darvazasına göz qoydu. Amma darvaza çox ağır olduğundan onu öz ölkəsinə necə aparacağını bilmirdi. Odur ki, şəhərin sağ qalmış sakinlərinin çoxunu əsir götürdü. Əsirlərin köməyi ilə darvazanı Gürcüstana apardı. Hazırda Gəncə darvazasının bir tayı bu ölkədə saxlanılır.

Şüurlu oxu

- 1 Məndə bu suala cavab var:
 - A) Göygöl nə zaman əmələ gəlib?
 - B) Zəlzələ zamanı Gəncənin hakimi kim idi?
 - C) Gəncə qalası nə zaman inşa edilmişdir?
- 2 Gəncə darvazası nə üçün hazırlanmışdı?
 - A) Gürcü çarına hədiyyə üçün
 - B) Gəncə qalası üçün
 - C) Gəncə xanının sarayı üçün
- 3 Gəncə darvazasının aşmasına səbəb oldu:
 - A) usta İbrahimin səhvi
 - B) dəhşətli zəlzələ
 - C) gürcü çarının hücumu
- 4 Gürcülər Gəncə darvazasını aparmaq üçün nə etdilər?
 - A) Gürcüstandan kömək çağırdılar.
 - B) Böyük bir araba düzəltdilər.
 - C) Gəncə əhalisinin bir hissəsini əsir götürdülər.
- 5 *Kral, çar, padşah ...*
Hansı söz bu sözlərin hər birini əvəz edə bilər?
 - A) sərkərdə
 - B) alim
 - C) hökmdar

Dil qaydaları

- 6 Quruluşuna görə fərqli sözü seç.
 - A) əbədi
 - B) milli
 - C) dəhşətli
- 7 Göy rənglə verilmiş sözlərin hamısına aiddir:
 - A) Məcəzi mənalı feldir.
 - B) İndiki zamanda işlənmiş feldir.
 - C) II şəxsə aid feldir.
- 8 Cəm şəkilçisinin yazılışı və deyilişi fərqli olan isimləri seç və düzgün tələffüz et.
naxışlar, məlumatlar, minlərlə, dağıntılar, qalanların, ölənlər, sakinlər, əsirlər

SÖZÜN TƏRKİBİ

1 Doğru, yoxsa yanlış?

1. Sözdəyişdirici şəkilçilər cümlədəki sözlər arasında əlaqə yaratmağa kömək edir.
2. Düzəltmə sözlə sözün kökü arasında heç bir məna əlaqəsi olmur.
3. Eyniköklü sözlər eyni nitq hissəsinə aid olur.
4. Eyniköklü sözlər yalnız düzəltmə sözlərdən ibarət olur.
5. Mürəkkəb sözlər həmişə bitişik yazılır.
6. Mürəkkəb sözlərə də şəkilçi artırmaq olar.

2 Sözlərə müvafiq şəkilçiləri artırmaqla mətni oxu.

Zavoda ekskursiya... getmişdik. Biz... baş mühəndis qarşıla...
O, zavod... hazırlanan məhsullar... danışdı. Sonra biz fəhlələr....
görüş.... Onlar öz işləri barədə maraq... məlumatlar ver.... Biz bu
ekskursiya... çox şey öyrəndik. Gedəndə baş mühəndisə və
fəhlə... öz razi... bildirdik.

3 “Xalça”, “meydan”, “iş” sözlərinə sözdüzəldici şəkilçilər artırmaqla yeni sözlər düzəlt.

4 “Göz” sözünə hansı şəkilçini artırmaqla hərəkət bildirən söz yaratmaq olar?

- A) -lük B) -lə C) -mək

5 “Sanc” felinə şəkilçilər artırmaqla aşağıdakı mənaları verən isimlər düzəlt.

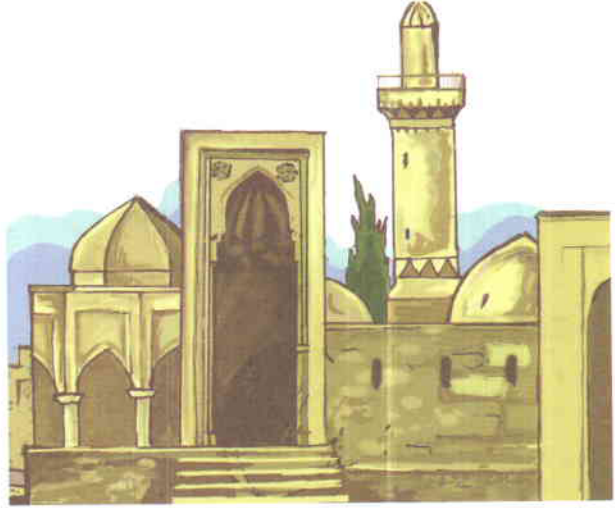
1. Vərəqləri bir-birinə bənd etmək üçün dəftərxana ləvazimatı
2. Bədənin hər hansı yerində baş verən kəskin ağrı

6 Uyğunluğu müəyyən et.

1. mal	A) budaq
2. şələ	B) nəticə
3. nəvə	C) nəsihət
4. öyüd	Ç) qara
5. qol	D) quyruq

ŞİRVANŞAHLAR SARAYI

Şirvanşahlar sarayı Azərbaycanın *möhtəşəm* memarlıq abidələrindən biridir. 500 il əvvəl Şirvanşahlar dövlətinin paytaxtı Şamaxıdan Bakıya köçürüldü. Bundan sonra sarayın *inşası* başlandı. Tikinti işləri 30 il davam etdi. Şirvanşahlar sarayının əsas hissəsi Memar Əli adlı bir sənətkar tərəfindən *tik...* .

Saray iki mərtəbədə ibarətdir. Birinci mərtəbədə 27, ikinci mərtəbədə isə 25 otaq var. Şirvanşahlar sarayına *divanxana*, *türbə*, məscid, ovdan və hamam daxildir. Divanxanada şah yaşayırdı. Divanxanaya daxil olan yerdə, qapının üstündə Quranın 10 surəsindən ibarət yazı var. Ovdan su saxlamaq üçün tikilən quyuyu, yeraltı hovuzdur. Alimlər müəyyənləşdiriblər ki, saraydakı ovdan 500 ton su tutmuş.

Hamamxana isə təmizlik məbədi hesab olunurdu. Hamama gələn su yerin altından çıxırdı. Suyu ağ nefti yandırmaqla qızdırırdılar. Hamamxananın divarları çox gözəl naxışlarla *bəzə...* .

Şirvanşahlar sarayının daş divarları üzərində oyma üsulu ilə çoxlu maraqlı yazı var. Bu yazılar Şirvanşahlar sarayının xalqımızın milli memarlıq nümunəsi olduğunu təsdiq edir. Onu qorumaq və gələcək nəsillərə saxlamaq isə hər birimizin vətəndaşlıq borcudur. Axı hər bir xalqın böyüklüyü, ilk növbədə, onun mədəni irsinin zənginliyi ilə ölçülür.

Sözlük

Möhtəşəm – əzəmətli, valehedici, heyvətəmiz

Divanxana – məhkəmə binası; padşahın qəbul otağı

Türbə – məzar üzərində qurulmuş tikili, məqbərə

Dil qaydaları

- 1-ci abzasdakı “inşa” sözünün mənasını izah et.
- 2-ci abzasdakı “tik” sözüne hansı şəkilçilər artırılmalıdır?
A) -dir, -miş, -dir B) -dir, -di C) -il, -miş, -dir

2500 YAŞLI XALÇA

Azərbaycan mədəniyyətinin ən qədim nümunələrindən biri xalçalarımızdır. Alimlər sübut etmişlər ki, Azərbaycan xalçaçılığının yaşı 5 min ildən çoxdur. Xalça – divara vurmaq, yaxud ayaq altına sərmək üçün bəzəkli ev əşyası kimi meydana gəlmişdir. O, ipək və ya yun saplardan toxunur.

Lakin əsrlər keçdikcə xalçanın əhəmiyyəti də artmışdır. Müasir dövrümüzdə xalça yalnız məişət əşyası kimi deyil, həm də mədəniyyət nümunəsi kimi qiymətləndirilir. Təsadüfi deyil ki, bu gün dünyanın ən məşhur muzeylərində Azərbaycan xalçaları nadir sənət inciləri kimi qorunub saxlanılır.

Ən qədim Azərbaycan xalçalarından biri Bərdə xalısıdır. Onu rus alimləri 100 il əvvəl Qarabağda apardıqları qazıntı işləri zamanı tapmışlar. 2500 yaşı olan Bərdə xalısı qədim zamanlardan bu ərazidə yaşayan türk tayfalarına məxsus olmuşdur. Xalçanın üzərində rəngbərəng naxışlarla yanaşı, at və maral təsvirləri maraqlıdır.

Hazırda Bərdə xalısı Rusiyanın ən məşhur muzeyi olan Ermitajda, şüşə arxasında saxlanılır. Alimləri heyretləndirən isə xalçanın günümüzədək necə sağlam qalmasıdır. Sən demə, xalının basdırıldığı yerə su sızmış, sonradan su buz bağlamışdır. Xalı həmin buzun içində qaldığından aradan min illər keçsə də, hətta rəngini belə dəyişmədən dövrümüze gəlib çatmışdır.

Şüurlu oxu

Düzgün fikri seç.

- A) Bir çox muzeylərdə xalçalardan məişət əşyası kimi istifadə olunur.
- B) Xalçalar ipək və yun saplardan toxunur.
- C) Müasir dövrdə xalçalar yalnız sənət əsəri kimi qiymətlidir.

BUTA

Buta Azərbaycan xalçalarında və milli geyimlərimizdə ən çox istifadə olunan naxışlardan biridir. Maraqlıdır ki, xalq arasında üz-üzə əks olunmuş butalara «sevgili buta», arxa-arxaya dayanmış butalara isə «küsülü buta» deyilir. Butanın yaranma tarixi və mənası ilə bağlı alimlər müxtəlif fikirlər söyləyirlər.

“Buta” sözünün başqa bir mənası da “qönçə”dir. Həqiqətən, bir çox xalça naxışları kimi, buta da qönçəni, gül ləçəyini xatırladır.

Bəzi tədqiqatçılar alov diliminə bənzədiyinə görə butanı od, alov rəmzi kimi qəbul edirlər. Digərləri isə butanı tovuzquşunun təsviri ilə bağlayırlar. Doğrudan da, qədim xalçalarımızda tovuzquşunun təsvirinə tez-tez rast gəlmək olar. Güman etmək olar ki, sonradan tovuzquşunun rəsmi sadələşdirilmiş və buta ilə əvəz edilmişdir.

Belə bir fikir də var ki, buta 9 rəqəmindən yaranmışdır. Bu rəqəmi istənilən başqa rəqəmə vurduqda alınmış ədədin rəqəmlərinin cəmi doqquza bərabər olur: $9 \times 3 = 27$ ($2 + 7 = 9$), $9 \times 7 = 63$ ($6 + 3 = 9$) və s. Doqquz yeganə belə rəqəmdir, buna görə də bir çoxları onu müqəddəs rəqəm hesab edirlər.

Hazırda üzərində buta təsviri olan yüzlərlə Azərbaycan xalçası dünyanın məşhur muzeylərinin salonlarını bəzəyir.

Şüurlu oxu

1 Mətnə belə bir fikir yoxdur:

- A) Buta 9 rəqəminin bədiiləşdirilmiş formasıdır.
- B) Buta alov diliminə bənzədiyindən odun rəmzi sayılır.
- C) Buta naxışı banan meyvəsinin formasından götürülüb.
- Ç) Buta naxışı gül ləçəyini xatırladır.

Söz ehtiyatı

2 “Rəməz” sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?

- A) rəsm
- B) şəkil
- C) simvol

3 Hər dəfə yalnız bir hərf dəyişməklə “xalı” sözündən yeni sözlər düzəlt. Axırda “buta” sözü alınmalıdır.

NİTQ HİSSƏLƏRİ

1 Doğru, yoxsa yanlış?

1. Ümumi isimlər həmişə böyük hərflə yazılır.
2. Düzəltmə ismin kökü sifət olur.
3. Sifət həm əlamət, həm də keyfiyyət bildirir.
4. Varlığın rəngi onun keyfiyyətini bildirir.
5. Saylar varlığın miqdarını və ya sırasını bildirir.
6. Roma rəqəmləri ilə sıra bildirən saylar göstərilir.
7. Felin inkar forması hərəkətin gələcəkdə icra olunacağını bildirir.
8. Zərf felə aid olur.
9. Şəxs əvəzliyi *kim? nə? hara?* suallarından birinə cavab verir.

2 Dördündən biri fərqli nitq hissəsinə aiddir:

A) solğun	B) yorğun	C) dalgın	Ç) qırğın
A) otaq	B) qorxaq	C) yanaq	Ç) qapaq
A) parlaq	B) sınaq	C) daraq	Ç) yataq
A) sürüşkən	B) çalışqan	C) dalaşqan	Ç) alışqan

3 Fellərin düzgün formasını təyin etməklə cümlələri oxu.

1. Bu şeir on il bundan əvvəl Məmməd Araz tərəfindən yaz...
2. Mən də öz evimi həmin ustalara tik... istəyirəm.
3. Onun daima daxili bir həyəcan keç... hiss edirdim.
4. Birdən Fəridənin qara gözlərində qığılıcım parla...

4 Nöqtələrin yerinə uyğun gələn əvəzlilikləri işlətməklə cümlələri oxu.

1. ... suala dünyanın bir çox alimləri cavab axtarmışlar.
2. ... səbirsizliklə turacın bir daha oxumasını gözləyirdik.
3. Ölümündən sonra ... Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görüldü.
4. Axı ... dediniz ki, ... çıxışımı çox bəyənmişiniz.

QƏDİM KİTABLAR

Müasir dövrümüzdə kitablar mətbəələrdə çap maşınları vasitəsilə çoxaldılır. Qədimdə isə bu iş əl əməyi ilə başa gəlirdi. Xüsusi peşə sahibləri var idi ki, kitabların üzünü köçürməklə məşğul idilər. Bu adamlara xəttat deyirdilər. Xəttatlıq geniş yayılmış sənət növlərindən biri idi. Qədimdə yazılmış bir çox əsərlərin bu günə gəlib çatmasında xəttatların böyük rolu olub. Belə kitablar indi əlyazma kitablar adlandırılır.

Bəzi kitabların yaradılmasında xəttatla yanaşı miniatürçü rəssam da işləyirdi. Belə kitablar nadir incəsənət əsərinə çevrilirdi. Onlardan bəziləri bu gün muzeylərin bəzəyinə çevrilmişdir. Məsələn, Nizami Gəncəvinin "Xəmsə" əsərinin əlyazmalarından biri hazırda London muzeyində saxlanılır. Bu kitabdakı miniatürləri dahi Azərbaycan rəssamı Sultan Məhəmməd yaratmışdır.

Ustad xəttatlar və miniatürçülər böyük hörmət sahibi idilər. Onların əməyi şahlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilirdi. Lakin əlyazma kitabların ərəşəyə gəlməsi çox böyük zaman tələb edirdi. Bəzən xəttat bir kitab üzərində on-on beş il işləyirdi.

Şüurlu oxu

1 Xəttat kimdir?

- A) Kitab yazan müəllif
- B) Kitabın üzünü köçürən sənətkar
- C) Kitabı nəşr edən çapçı

2 Sultan Məhəmməd kim olmuşdür?

- A) Türkiyə sultanı
- B) dahi xəttat
- C) miniatürçü rəssam

3 Hansı söz quruluşuna görə fərqlidir?

- A) əlyazma
- B) miniatürçü
- C) xəttat

KİTAB

İnsanlar çəkdi zəhmət,
Günü günə qatdılar;
Dünyada gözəl nemət –
Kitabı yaratdılar.

Neməti təbiətin
Gün kimi işıq saçdı.
Həyatda hər sənətin
Sirrini bizə açdı.

O, hər zaman cavandır,
Yaşı ötsə də mini,
Bizə neçə zamandır
Öyrədir Nizamini.

Çevrilib çox dillərə,
Sanki sirdir hər biri,
Yol tapıb könüllərə
O sevdirdi Sabiri.

Durub iki **qəhrəman**
*Dolab*da qoşa-qoşa.
Baxır cürətli Cırtan,
Cəsəətli Qavroşa.

Kitab sanki bir quşdur,
Mizin üstə qonmuşdur.
Kitaba salsan meyil,
Səndən ayrılan deyil.

Xanımana ƏLİBƏYLİ

Sözlük

Dolab – evin divarında düzəldilmiş rəf, şkaf

Miz – iş masası, stol

Şüurlu oxu

1 Şeirin hansı bəndində misraların qafiyələnməsi fərqlidir?

2 Şeirdə hansı şairlərin adları çəkilir?

3 Ardıcılığı davam etdir:

Cırtan, Qavroş ...

4 “Qəhrəman” sözü şeirdə hansı mənada işlənmişdir?

A) igid

B) mərd

C) obraz

SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ

1 Doğru, yoxsa yanlış?

1. Söz birləşməsi bitmiş fikir ifadə edir.
2. Feli birləşmədə sonuncu söz fel olur.
3. İsmi birləşmədə birinci söz mütləq isim olur.
4. Söz birləşməsindəki sözlər ayrı yazılır.
5. Söz birləşməsinin növü birinci sözə görə müəyyən olunur.
6. Söz birləşməsində əsas tərəf sonuncu sözdür.

2 Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş söz birləşmələrinin sualını müəyyən et.

1. Uşaqlar «Cırtıdan» nağılını maraqla dinləyirdilər.
2. Azərbaycan əsgəri qələbə bayrağını Şuşada ucaldacaq.
3. Qarabağ azad olanda qələbə tonqalları yandıracağıq.
4. O, masanın arxasında yerini rahatladı.
5. Çox yaşayan çox bilməz, çox gəzən çox bilər.

3 Hansı atalar sözündə feli birləşmə var?

- A) Varını verən utanmaz.
- B) Toyuq qaz yerişini yerisə, öz yerişini də itirər.
- C) Qoç döyüşünə qoç dözər.

4 "Ağlı kəsməmək" söz birləşməsinin belə bir mənası yoxdur:

- A) Başa düşməmək
- B) Davam gətirməmək
- C) Mümkün hesab etməmək

5 Hansı cümlənin xəbəri ismi birləşmə ilə ifadə olunub?

- A) Arı çiçəklərdən şirə çəkib bal düzəldir.
- B) Zəhmətlə qazanılan pul qənaətlə xərclənir.
- C) Bal insanlar üçün çox qiymətli qida məhsuludur.

6 Verilmiş sözləri birləşmələrdə əsas tərəf kimi işlət.

göz, otaq, yaylaq, rəng, bina, eyvan, qapı, yuxu

HOP-HOP

Azərbaycanda ilk jurnalı görkəmli *ədibimiz* Cəlil Məmmədquluzadə nəşr etdirmişdir. Bu jurnalın adı “Molla Nəsrəddin” idi.

Bir dəfə jurnalın əməkdaşı Ömər Faiq Nemanzadə *redaksiyada* oturub işləyirdi. Bir uşaq içəri girib ona bir məktub verdi və qaçıb getdi. Zərfin içindəki şeir idi. Mirzə Cəlil gələndə Ömər Faiq həmin məktubu ona verdi. Mirzə Cəlil şeiri öz jurnalında dərc etdi. Amma əsərin altında müəllifin adı yox idi.

Günlərin bir günü həmin uşaq yenə də məktub gətirdi. Özü də gözləməyib qaçdı. Ömər Faiq nə qədər çağırırsa, uşaq geri qayıtmadı. Məktubun içindən bu dəfə də imzasız şeir çıxdı. Bu şeir də xoşlarına gəldi. Jurnalda çap etmək istədilər, amma yenə də müəllifin adı yox idi. Onda Mirzə Cəlil dedi:

– Ömər Faiq, sən heç hop-hop quşu görmüsən? Meşədə yaşayan bu quş oxuduqca, sanki “hop-hop” deyir. Başqa bir quş ona cavab verir: “Hop-hop”. Amma quşlar görünür. Bu şair də həmin quşa oxşayır. Şeirleri gözəldir, amma özü görünür. Gəl bu şeirin altından həmin quşun adını yazaq: “Hop-hop”.

Belə də etdilər. Çox sonralar bu şeirləri bir yerə toplayıb çap edəndə də adını belə qoydular: «Hophopname», yeni Hop-hopun məktubları. İndi hamı bilir ki, bu şairin adı Mirzə Ələkbər Sabirdir.

Sözlük

Ədib – yazıçı, şair, ədəbi əsərlər yazan

Redaksiya – qəzet, jurnalın çapa hazırlandığı iş yeri

Söz ehtiyatı

1 2-ci abzasda hansı söz həm də nitq hissəsinin adıdır?

2 “Hop-hop” Mirzə Ələkbər Sabirin

A) ləqəbidir

B) təxəllüsüdür

C) əsl adıdır

CÜMLƏ

1 Doğru, yoxsa yanlış?

1. Məlumat almaq üçün söylənilən cümlə nəqli cümlədir.
2. Xahiş, istək bildirən cümlə əmr cümləsidir.
3. Xahiş bildirən cümlə sual cümləsidir.
4. Sual cümləsinin tərkibində sual bildirən söz olmaya bilər.
5. Cümlə üzvü söz birləşməsi ilə də ifadə oluna bilər.
6. Mübtəda yalnız isimlə ifadə oluna bilər.
7. Xəbər müxtəlif nitq hissələri ilə ifadə oluna bilər.
8. Cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri *nə zaman? harada? necə?* və s. suallara cavab verir.
9. Xitab cümlənin baş üzvüdür.

2 Verilmiş sözləri düzgün birləşdirməklə cümlələr qur.

Ehtiyat	baldan	kəsməz
Bala	qarşılıqlı	yaraşığıdır
İgid	igidin	şirindir
Yaxşılıq	basdığına	olur

3 "Oxumaq" və "şagird" sözlərini cümlələrdə əvvəlcə mübtəda, sonra xəbər kimi işlət.

4 Verilmiş cümlələri ikinci dərəcəli üzvlər vasitəsilə genişləndir.

Təbiət canlanır. Qapı döyüldü. Tamaşaçıları alqışladılar. Şəhidlər unudulmur. Buludlar göründü. Qoca söykəndi. Xəstə zarıdı. Cərrah geyindi. Müəllim daxil oldu.

5 Altından xətt çəkilmiş sözlərin hansı suala cavab verdiyini müəyyən et.

1. Vətənin keşiyində mərdliklə durmalıyıq. 2. Ağillı adam vaxtının qədrini bilər. 3. Yıxılana balta vurmazlar. 4. İlk himn qədim Yunanıstanda yaradılmışdır.

XALQIN MALINI XALQA SATMAZLAR

Xalq mahnıları Azərbaycan xalqının mədəni irsinin ən dəyərli nümunələridir. Adından da göründüyü kimi, xalq mahnılarının ayrıca

yoxdur. Onlar əsrlər boyu yaranmış, dildən-dilə keçmiş və bu günədək gəlib çatmışdır. Xalq mahnılarının yaşamasında və təkmilləşməsində ustad xanəndələrin böyük rolu olmuşdur.

Belə xanəndələrdən biri də Cabbar Qaryağdıoğludur. Cabbar Qaryağdıoğlu Şuşada anadan olmuşdur. O, xalq mahnılarımızın və muğamlarımızın ən mahir bilicilərindən idi. 83 il ömür sürmüş böyük sənətkar camaat arasında «Cabbar əmi» kimi məşhur idi. 500-dən çox mahnının toplanıb yazıya alınmasında Cabbar əminin misilsiz rolu olmuşdur.

Bir dəfə dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov Cabbar əmini özünün iş yerinə dəvət edir. Salam-kələmdən sonra deyir:

– Cabbar əmi, sən bu qədər xalq mahnısını itib-batmağa qoymadın. Sənin köməyinlə biz onların həm musiqisini, həm sözlərini toplamışıq. İndi hökumət sənin bu əməyini qiymətləndirmək istəyir.

– Nə qiymət? – deyə Cabbar Qaryağdıoğlu təəccüblə soruşur.

– Böyük bir şey deyil, – deyə Üzeyir bəy cavab verir, – istəyirik sənə zəhmət haqqı verək.

Böyük bəstəkarımız sözünü bitirməmiş Cabbar əmi əsəbi şəkildə ayağa qalxır. Narazı halda deyir:

– Canım, eyib deyil? Bəs el-oba mənə nə deyər? 60 ildir mən bu mahnıları xalqdan öyrənirəm. Onların sayəsində azdan-çoxdan şan-şöhrətə çatmışam. İndi deyirsiniz, bu mahnıları təzədən xalqa satım? Belə iş olar? Üzeyir bəy, incimə, bu, xalqın malını oğurlamaqdır. Mən buna heç vaxt razı olmaram.

Üzeyir bəy çox deyir ki, Cabbar əmi, hökumətin verdiyi pul sənin halal haqqındır, amma Qaryağdıoğlu heç cür razı olmur. Qapıya tərəf gedir, otaqdan çıxmamışdan əvvəl geri çevrilir, üzünü dahi bəstəkara tutub deyir:

– Nə vaxt istəsəniz, çağırın gəlim, hansı mahnının sözü, musiqisi lazımdır, mən oxuyum, siz yazın. Amma xahiş edirəm, bir də pul məsələsinə görə məni bura çağırmayın.

Şüurlu oxu

- 1 Mətnin 1-ci abzasında mavi boşluğun yerinə hansı söz uyğun gəlir?
A) ifaçısı B) bilicisi C) müəllifi
- 2 Mətdə Cabbar Qaryağdıoğlu haqqında hansı məlumat yoxdur?
A) Anadan olduğu şəhər
B) Gənc müğənnilərin yetişməsində xidmətləri
C) Xalq mahnılarının qorunub saxlanmasıda rolu
- 3 Mətnə əsasən Cabbar Qaryağdıoğlu haqqında demək olar:
A) Öz sənəti ilə xalqa təmənnəsiz xidmət etmişdir.
B) Ü.Hacıbəyovun doğma əmisi olmuşdur.
C) Çox varlı olduğuna görə puldan imtina etmişdir.
- 4 Bu ifadələrdən hansını Ü.Hacıbəyov haqqında demək olar:
A) mahir ifaçı B) ustad xanəndə C) dahi bəstəkar

Dil qaydaları

- 5 Hansı söz birləşməsində sifət quruluşuna görə fərqlidir?
A) misilsiz rol B) mədəni irs C) dəyərli nümunə
- 6 Qırmızı rəngdə verilmiş sözlərdən hansı səhv yazılmışdır?

*Rafiq İsmayılov
Gülşən Orucova
Dilruba Cəfərova
Zahid Xəlilov*

AZƏRBAYCAN DİLİ

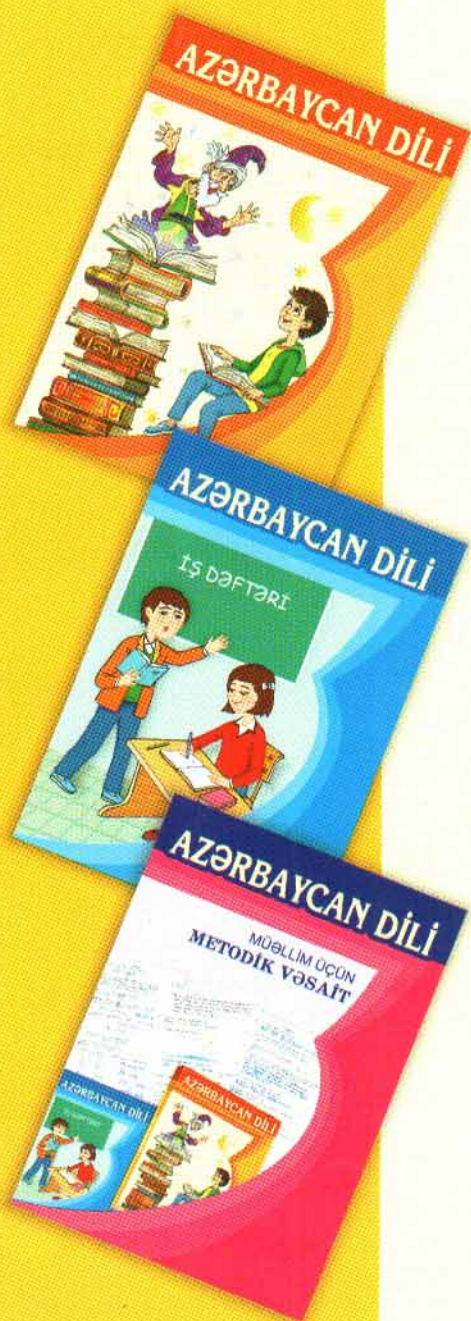
Ümumtəhsil məktəblərinin
3-cü sinfi üçün dərslik
Bakı, "Altun Kitab", 2011

Nəşriyyatın ünvanı:
AZ1130, Bakı, Ə.Naxçıvani küçəsi, 15A
Telefon: (+99412) 562 69 86; 562 69 88
www.altun-kitab.com

Çapa imzalanıb 15.07.2011. Kağız formatı 57x82 1/8.
Fiziki çap vərəqi 26,00. Tirajı 2000.

AZƏRBAYCAN DİLİ 3

DƏRSLİK

6.00 AZN